

NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK

LXIII. évf

2019

2. szám

TARTALOM

Tanulmányok

LŐRINCZ JULIANNA, Ady-szövegek különböző célnyelvi változatainak egybevető elemzése.....	101
HELTAI PÁL, <i>A svéd gyufa</i> . Explicitációt kiváltó nyelvi elemek.....	112
GORON SÁNDOR, Vörösmarty Mihály nyelvi elemei és stílusa Shakespeare: <i>Julius Caesar</i> című tragédiájának fordításában	143

Adattár

SZABÓ ETELKA, Kovászna város helynevei	158
--	-----

Szemle

TÓDOR ERIKA-MÁRIA – BARTHA KRISZTINA – BENŐ ATTILA – DÉGI ZSUZSANNA – MAGYARI SÁRA – TANKÓ ENIKŐ (szerk.), Alkalmazott nyelvészeti szótár (A két- és többnyelvűség alapfogalmai) / Dicționar de lingvistică aplicată (Conceptele fundamentale ale bi- și multilingvismului) / Dictionary of applied linguistics (Basic concepts of bi- and multilingualism) (<i>Erdei-Doloczki Csilla</i>).....	181
É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA – PINTÉR LILLA (szerk.), Nyelvelmélet és kontaktológia 4. (<i>Vremir Márta</i>)	182

Aktuális

TAMÁSNÉ SZABÓ CSILLA, B. Gergely Piroska (1932–2019).....	186
EGYED EMESE, Czibula Katalin (1963–2019). A szabadság felelősségéről.....	187

A ROMÁN AKADÉMIA KIADÓJA – BUKAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

STUDII ȘI CERCETĂRI DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ

Anul LXIII

2019

Nr. 2

S U M A R

Studii

JULIANNA LŐRINCZ, Analiza comparativă a traducerilor în limbi diferite a textelor lui Ady	101
PÁL HELTAI, <i>Chibritul suedez</i> . Declanșatori ai explicitării.....	112
SÁNDOR GORON, Elemente lingvistice și de stil în traducerea lui Mihály Vörösmarty a tragediei <i>Julius Caesar</i> de W. Shakespeare	143

Materiale și documente

ETELKA SZABÓ, Toponimele orașului Covasna (jud. Covasna)	158
--	-----

Recenzii

ERIKA-MÁRIA TÓDOR – KRISZTINA BARTHA – ATTILA BENŐ – ZSUZSANNA DÉGI – SÁRA MAGYARI – ENIKŐ TANKÓ (red.), Alkalmazott nyelvészeti szótár (A két- és többnyelvűség alapfogalmai) / Dicționar de lingvistică aplicată (Conceptele fundamentale ale bi- și multilingvismului) / Dictionary of applied linguistics (Basic concepts of bi- and multilingualism) (<i>Csilla Erdei-Doloczki</i>) ...	181
KATALIN É. KISS – ATTILA HEGEDŰS – LILLA PINTÉR (red.), Nyelvelmélet és kontaktológia 4. (<i>Teoria limbii și contactologie 4.</i>) (<i>Márta Vremir</i>).....	182

Actual

CSILLA TAMÁSNÉ SZABÓ, Piroska B. Gergely (1932–2019).....	186
EMESE EGYED, Katalin Czibula (1963–2019). Despre responsabilitatea libertății.....	187

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI
Calea 13 Septembrie nr. 13

JOURNAL OF LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES

LXIII

2019

Nr. 2

C O N T E N T S

Studies

JULIANNA LŐRINCZ, Comparative Analysis of Different Target Language Translations of Ady's Texts	101
PÁL HELTAI, <i>The Swedish Match</i> : Explicitation Triggers.....	112
SÁNDOR GORON, Linguistic Elements and Style in the Translation of Shakespeare's <i>Julius Caesar</i> by Mihály Vörösmarty	143

Materials and Documents

ETELKA SZABÓ, Toponyms of Covasna Locality (jud. Covasna).....	158
--	-----

Book Reviews

ERIKA-MÁRIA TÓDOR – KRISZTINA BARTHA – ATTILA BENŐ – ZSUZSANNA DÉGI – SÁRA MAGYARI – ENIKŐ TANKÓ (red.), <i>Alkalmazott nyelvészeti szótár (A két- és többnyelvűség alapfogalmai) / Dicționar de lingvistică aplicată (Conceptele fundamentale ale bi- și multilingvismului) / Dictionary of applied linguistics (Basic concepts of bi- and multilingualism) (Csilla Erdei-Doloczki)</i>	181
KATALIN É. KISS – ATTILA HEGEDŰS – LILLA PINTÉR (red.), <i>Nyelvelmélet és kontaktológia 4. (Language Theory and Contactology) (Márta Vremir)</i>	182

Actualities

CSILLA TAMÁSZNÉ SZABÓ, Piroska B. Gergely (1932–2019).....	186
EMESE EGYED, Katalin Czibula (1963–2019). On the Responsibility of Freedom.....	187

EDITED BY THE ROMANIAN ACADEMY – BUCHAREST
EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE – BUCUREȘTI

TANULMÁNYOK

LŐRINCZ JULIANNA

ADY-SZÖVEGEK KÜLÖNBÖZŐ CÉLNYELVI VÁLTOZATAINAK EGYBEVETŐ ELEMZÉSE

Kulcsszavak: ekvivalencia, akceptibilitás, kulturális és szövegalkotó kánon, ismétlés, ellentét, párhuzam.

Bevezetés

Ha a nyelvészeti ekvivalencia elméleteket és az irodalmi fordításokról való gondolkodásban leírt nézeteket összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy bár vannak azonosságok is, de a különbségek dominálnak. A fordítástudományi ekvivalencia-elméletek a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg különböző megfeleltetési viszonyairól szólnak (vö. Nida 1964, Catford 1965, Albert 2011).

Az irodalmi fordításról való gondolkodásban a posztmodern korra egyértelművé vált, hogy az ekvivalencia fogalma nem megfelelő, túlságosan szűk a forrás- és célnyelvi irodalmi szövegek viszonyának vizsgálatára. Ma a célnyelvi kultúrába, irodalmi kánonba beilleszkedő, a befogadók elvárásait is figyelembe vevő fordításokat tekintik adekvátnak, relevánsnak a szakirodalomban (vö. Szegedy-Maszák 2008, Heltai 2012, Lanstyák 2017, Lőrincz 2007, Lőrincz 2018).

A fordítástudományi ekvivalencia viszonyok

Az ekvivalencia fogalom értelmezésében és kutatásában a legnagyobb nehézséget a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek megfeleltetéséről alkotott különböző nézeteknek, valamint magának a fogalomnak a többértelműsége okozza. Nida (1964) dinamikus ekvivalencia-felfogása szerint – amely részben megfelel a mai irodalmi fordításról szóló gondolkodásnak is –, a dinamikus ekvivalens fordítás a forrásnyelvi szöveg legközelebbi természetes ekvivalense (*the closest natural equivalent*). Ennek megvalósításához a fordítónak figyelembe kell vennie a forrásnyelvi szövegen kívül a célnyelvi kultúrát, a célnyelvi befogadókat is. Tehát a fordítandó forrásnyelvi szövegnél jóval tágabb kontextust kell figyelembe venni,

ami már közelít a relevanciaelméleten alapuló fordításról való gondolkodáshoz, amelyről később lesz szó (vö. Lanstyák 2017).

Az 1980-as évek elejétől már megjelennek más fogalmak is a megfeleltetési viszonyok megjelölésére, mint például az adekvátság (adequacy), a célnyelv követelményeinek való megfelelés (appropriacy) és az elfogadhatóság (acceptability) is (vö. Toury 1980). Meg kell jegyeznünk, hogy ezek azonban nem szinonimái egymásnak, mivel a megfeleltetéseket különböző szempontokból vizsgálják.

A különböző nyelvészeti fordítástudományi ekvivalencia felfogások közül az ekvivalenciát a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg közötti feltételezett viszonyként értelmező felfogás visz a legközelebb a különböző szövegtípusokhoz tartozó szövegek egyenértékűségi viszonyának meghatározásához (vö. Albert 2011).

Klaudy Kinga azt a célnyelvi szöveget tekinti valamely forrásnyelvi szöveg kommunikatív ekvivalensének, mely „a referenciális, a kontextuális és a funkcionális ekvivalencia követelményeinek egyaránt megfelel” (Klaudy 1997: 81). A kommunikatív ekvivalencia fogalmát az irodalmi szövegek fordítására korábban Anton Popovič nyitrai kutató alkotta meg, és dolgozta ki az irodalmi kommunikációs modelljében (1980).

Andrew Chesterman (2005: 17–28) megállapítja, hogy az ekvivalenciát sokan úgy értelmezik, hogy a fordítás az eredeti másolata, pedig nyilvánvalóan különbözik attól. Chesterman az ekvivalencia melletti és elleni leggyakoribb érveket a következőképpen foglalja össze.

1. A korai Biblia-fordítók szerint az ekvivalenciát úgy értelmezhetjük, mint teljes azonosságot. Eszerint lehetséges abszolút fordítás. Chesterman megjegyzi, hogy a modern szemiotika szerint a fordítás mindig lehetséges. Ez azonban attól függ, hogyan definiáljuk a fordítást.

2. A fordíthatatlanság alapvető problémája: elkülöníthető-e a jelentés a formától? De a forrásnyelvi elemek célnyelvi „azonos” jelentéseinek létrehozása lehetetlen a nyelvek grammatikai rendszerének, valamint a szavak jelentéstartományainak eltérései miatt is.

3. Az ekvivalenciát inkább hasonlóságként kell értelmezni, mégpedig a forrásnyelvi szöveghez tartozó aktuális hasonlóságként, nem pedig teljes azonosságként.

4. Különböző típusú ekvivalenciák léteznek: a formát, a jelentést, a stílust, az elérni kívánt hatást stb. érintő egyenértékűségi vagy hasonlósági viszonyok.

5. Minden fordítási feladatnak megvannak a maga ekvivalencia-hierarchiái attól függően, hogy milyen prioritások vannak a konkrét lefordítandó szövegekben, ami elsősorban az elérendő céltól és a kontextustól függ.

Chesterman végkövetkeztetése: az ekvivalenciát a fordító hozza létre, követeli meg. Ezt a követelményt a megrendelő, az olvasó stb. vagy elfogadja, vagy nem. A forrásnyelvi és célnyelvi szövegek egyenértékűségi, ill. hasonlósági viszonyának megteremtésében a hasonlóságoknak és különbségeknek egyaránt nagy szerepük van.

Az azonosságok és a különbségek figyelembevétele a célnyelvi és a forrásnyelvi szövegek közti kapcsolatokra egyaránt vonatkozik.

Műfordítások megfeleltetési viszonya

Az irodalmi szövegekre jellemző kommunikatív ekvivalencia fogalmának megalkotása és irodalmi kommunikációs keretben való kidolgozása a szlovák Anton Popovič (1980) nevéhez fűződik.

A szerző az irodalmi szövegek célnyelvi variánsának létrehozásakor az egyik legfontosabb szempontnak a forrásnyelvi szövegek stílusának átvitelét tartja a célnyelvi szövegvariánsba.

„A szépirodalmi szöveg stílusában az ekvivalencia kétféleképpen érvényesül: egyrészt a paradigmikus tengelyen, azaz a kifejezőeszközök konkrét kiválasztását megelőző helyzetben; valamint a szintagmatikus tengelyen, amely már meghatározott, a szövegben adott kommunikációs helyzetnek megfelelő kifejezőeszközök megválasztását jelenti. [...] Ennek alapján a műfordítási ekvivalenciát úgy értelmezzük, mint az eredeti mű és a fordítás kifejezőeszközeinek egyezését, s nem lényeges, hogy ezt az egyezést milyen tényezőkkel valósítja meg a műfordító” (Popovič 1980: 139, ford. Zsilka).

Ez a megfogalmazás megengedi a szövegrészletek módosításait is annak érdekében, hogy a forrásnyelvi szöveg egészének üzenete átkerüljön a célnyelvi szövegbe. A különböző szinteken megvalósuló módosulások paradox módon nemcsak a teljes tartalmi és formahűség lehetetlenségének a jelei, hanem annak is, hogy bizonyos változtatások árán el lehet kerülni a „hűtlenséget”, azaz az eredetivel kommunikatív egyenértékű szövegvariánsokat lehet létrehozni a műfordítási folyamat eredményeképpen. Minden szöveg stílusában van egy vagy több olyan rész, amely dominál a többihez viszonyítva (invariáns), ezt meg kell őrizni a fordításban is. Ami ezen kívül esik, kisebb-nagyobb mértékben módosulhat. A műfordítónak azonban arra kell törekednie, hogy azokat a részeket, amelyeket az eredeti szöveghez képest módosított a célnyelvi szövegben, a szöveg más részeiben kompenzálja. A fordító akkor „hű” az eredeti műhöz, ha mint szövegegészhez hű hozzá. „Azok a funkcionális módosulások, amelyek két nyelvi rendszer eltérésének feltételei mellett is ekvivalens kifejezési formáit adják vissza az eredeti szövegnek, az eredeti szövegegész kommunikatív ekvivalensét hozzák létre” (Popovič 1980: 148).

Az irodalmi szövegek sajátos jelentésrendszerének megértéséhez és a célnyelvi kultúrában való újraalkotásához a műfordítónak sokféle ismerettel kell rendelkeznie. A műfordító mint befogadó is részt vesz a fordításszöveg jelentésének megalkotásában. A forrásnyelvi irodalmi szöveg üzenetének célnyelvi újraalkotása az ő szövegértelmezésétől függ. A kész műfordítást pedig a későbbi befogadó olvasók vagy elfogadják a célkultúrában működő szöveggént, vagy nem.

Fordítás és relevanciaelmélet

Az egyenértékűségi viszonyt szintén másképp közelíti meg a kognitív szemléletű fordításról való gondolkodás szakirodalmában. Ilyen például a relevanciaelmélet, amelynek szemszögéből az ekvivalencia nem létező fogalom. „A relevancia [...] kontextusfüggő, központi gondolata pedig, hogy az emberi kommunikáció optimális relevanciára törekszik: arra, hogy a hallgató értelmezési kísérlete megfelelő kontextuális hatást érjen el minimális ráfordítás mellett” (Gutt 2000: 31–32, hivatkozik rá Zachar 2012: 1).

A relevanciaelmélet értelmében a fordítás olyan verbális kommunikáció, amelyben meghatározó a kognitív környezet. Kognitív környezetben a világról alkotott tudást, a szövegben lévő explicit és implicit feltételezéseket, a kontextus mentális reprezentációját értjük (vö. Heltai 2009: 14, Lanstyák 2017: 13) –, amely nélkül a fordító nem képes a befogadó számára a legkisebb mentális erőfeszítéssel elfogadható, azaz releváns fordítást készíteni. A forrásnyelvi kultúrához kötődő szöveg értelmezéséhez nélkülözhetetlenek a verbális stimulusokon túl a nem verbális stimulusok ismerete, a befogadó világismerete, forrásnyelvi kulturális háttérismeretei is (vö. Lanstyák 2017: 25).

A relevanciaelv jól alkalmazható a fordításkritikában is, amikor is a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek egybevetésekor megkíséreljük eldönteni, hogy valamely forrásnyelvi költői szöveg célnyelvi variánsa tartalmazza-e a mai anyanyelvi befogadó-olvasó számára többé-kevésbé felfogható jelentéseket, háttérismereteket.

Ady Endre: *Kocsi-út az éjszakában*

Dolgozatom következő részében Ady versének két angol és két orosz célnyelvi variánsában azt vizsgálom, milyen eltérések vannak a szöveg jelentésrétegeinek értelmezésében, mennyire relevánsak az egyes szövegvariánsok. A vizsgálat megkezdése előtt célszerű a forrásnyelvi szöveg rövid (kutatói) értelmezése.

A vers a töredékes emberi élet kognitív metaforája. A cím jelentésértelmezéséhez hozzátartozik annak ismerete is, hogy az országút jelentése Ady szülőföldjén, Érdmindszenten és környékén ’köves út, szekér-út, kocsi-út’. A vers a hazaérkezéssel szemben a távozás verse. A hold csonka, és a lírai én tudatában félig csend, félig lárma van (vö. Láng 2011: 34). A vers kulcsszavai és kifejezései – *csonka, sivatag, néma, részekben, darabokban, rossz, jajszó, mély csönd, félig lárma* – a fő tartópillérei a forrásszöveg jelentésképzésének (Mezősi 2011: 44). A versre azonban nemcsak a verbalitás, hanem a metrika töredezettsége, illetve többértelműsége is jellemző, amelyek együtt adják a kognitív kontextust a filozófiai, kulturális háttérismerettel.

Az angol szövegváltozatok

<i>Kocsi-út az éjszakában</i> (Ady Endre)	<i>Tracking On A Cart Tonight</i> (ford. Szabó A. H.)	<i>Night Wagon</i> (ford. K. Peters)
Milyen csonka ma a Hold, Az éj milyen sivatag, néma, Milyen szomorú vagyok én ma, Milyen csonka ma a Hold.	How defective is the Moon, How deserted, speechless is the night, How sorrowful I am, how finite, How defective is the Moon.	How stumped is the Moon tonight, How mute and deserted is the sky, How sad I am this woeful night, How stumped is the Moon tonight.
Minden Egész eltörött, Minden láng csak részekben lobban, Minden szerelem darabokban, Minden Egész eltörött.	Every Whole is broken now, Every light is scattered and flashing, Every love is splitting and crashing, Every Whole is broken now,	Everything Whole is now broken, Every fire flickers in fragments, Every passion flares up in pieces, Everything Whole is now broken.
Fut velem egy rossz szekér, Utána mintha jajszó szállna, Félig mély csönd és félig lárma, Fut velem egy rossz szekér.	My old horse-cart's running slow, Hear someone moaning far behind, Silence and noise entwine in the mind, My old horse-cart's running slow,	A bad wagon runs with me, As if followed by a sound of woe, In deep silence with the noise kept low, A bad wagon runs with me,

Két szövegvariánst vetek egybe, amelyek között több azonosság, de több lényeges különbség is van. Az egyik műfordító angol, a másik magyar anyanyelvű. Feltételezhetjük, hogy a magyar fordító szövegértelmezése, tartalmi és formai megoldásai közelebb vannak az eredetihez.

1. Szabó Attila Henrik szövegváltozata szoros olvasata a forrásnyelvi szövegnek, szinte szóról szóra követi azt. A vers címe azonban szemantikailag tömörebb a forrásnyelvi szöveg címénél. *Tracking On A Cart Tonight* 'Utazás (haladás; közeledés és távolodás) kocsin ma éjjel'. Az angol *tracking* szó jelentéstartománya a közeledés és távolodás jelentéseit is magába foglalja, így a fordító előrevetíti a szöveg egész jelentését: ti. hogy az emberi élet utazás, közeledések és távolodások sorozata, amelyek során természetes módon jelentkezik hiányérzet, az élet teljessége nem valósulhat meg.

A szövegváltozat első versszakának 3. sorában a betoldás (adjekciós alakzat) az eredetihez képest jelentésbővülést eredményez: *how finite* 'milyen véges (elhatárolt, befejezett)'. A fordító már itt megelőlegezi, hangsúlyossá téve a forrásnyelvi szöveg emberre vonatkozó részének értelmezését: az emberi élet nem teljes, töredékes.

A 2. versszakban a *Minden láng csak részekben lobban* Ady-sor angol variánsa: *Every light is scattered and flashing*, 'Minden láng szétszórt és villogó'. Az angol célnyelvi változat is visszaadja az eredeti szöveg rész-egész metonimikus jelentését. A forrásnyelvi *részekben lobban* kifejezésben a töredezettség, a szétszórtság és villogás, valamint a pillanatnyiség érzékelhető. A célnyelvi szövegrész jelentése a folyamatos ismétlődést is kifejezi.

A 3. versszak keretes ismétlésében (reddíció) a *now* határozószó betoldása a forrásnyelvi jelentés leszűkítését eredményezi: mintha Petőfi *A négyökrös szekér* c. versének idilljét olvasnánk, bár ott a beteljesülőnek is tűnhető szerelemről, a konkrét térben és időben egészen megélhető emberi érzésről van szó, Ady versében azonban teljességről szó sincs, a világmindenség, benne az emberi kisvilágok teljessége is lehetetlen. De ez az értelmezés csak a forrásnyelvi befogadóban merülhet fel, a célnyelvi nagy valószínűséggel nem olvasta a Petőfi-verset sem magyarul, sem angolul.

2. A másik fordítás Katarina Peters célnyelvi olvasata. A cím *Night Wagon* 'Éji társzék', teljesen eltér az eredetitől. Az élet=utazás kognitív metaforát leszűkíti, az utazás eszközt konkrétizálja, csak a kognitív metafora egyik elemét emeli ki. A szöveg többi részében több a forrásnyelvi szöveg jelentésének való megfelelés, de van néhány, a szövegjelentést érintő lényeges módosulás.

Az első versszakban a *this woeful night* 'ez a szomorú, bánatos éjszaka' a forrásnyelvi szövegben nem szereplő betoldás, amelynek funkciója az utána következő szövegrészben megfogalmazódó emberi élet teljességihiányának előrevetítése lehet, ez azonban jelentéstöbbletet eredményez. A töredezettség részletezése közelít a forrásnyelvi szövegéhez. Ezt a töredezettséget azonban a fordító által nemcsak a szerelemre vonatkoztatja, hanem általában minden szenvedélyre: *every passion flares up in pieces* 'minden szenvedély darabokban lángol'. A reddíciós alakzatokat megőrzi a fordító, valamint a célnyelvi szöveg formája is közelít a forrásnyelviéhez. Ha a két angol célnyelvi szöveget az eredetivel és egymással is egybevetve megvizsgáljuk, azt látjuk, hogy a forrásnyelvi szöveg stílusát nagyban meghatározó ismétlések, a változatlan szó- és szó szerkezet-ismétlések, valamint a reddíciós ismétlést tartalmazó (keretes) strófászerkezetek formahűen jelennek meg mindkét célnyelvi szövegben.

Az orosz szövegvariánsok

A *Kocsi-út az éjszakában* című vers orosz célnyelvi szövegvariánsainak egyikét az Oroszországban született és élt Jevgenyij Vinokurov, a másikat az évtizedek óta Magyarországon élő, magyarul anyanyelvi szinten beszélő Maya Cezárszkaja készítette.

<p>Ady Endre: <i>Kocsi-út az éjszakában</i></p>	<p><i>Телега в ночи</i> (Винокуров) 'Szekér az éjszakában'</p>	<p><i>Арба в ночи</i> (Цесарская) 'Szekér az éjszakában'</p>
<p>Milyen csonka ma a Hold, Az éj milyen sivatag, néma, Milyen szomorú vagyok én ma, Milyen csonka ma a Hold.</p>	<p>Как изранена луна, Как пустынна ночь, беззвучна; Как тоска моя докучна, Как изранена луна. 'Milyen sebesült a hold, Milyen pusztá az éjszaka, néma; Milyen zaklató a bánatom, Milyen sebesült a hold'</p>	<p>До чего ж зла нынче ночь, Даже луна и та калекá, До чего же всё нелепо, До чего ж зла нынче ночь.</p>
<p>Minden Egész eltörött, Minden láng csak részekben lobban, Minden szerelem darabokban, Minden Egész eltörött.</p>	<p>Всё в кусках, что было целым, Все огни лишь в искрах колких, И любви всё в осколках, Всё в кусках, что было целым. 'Minden darabokban, ami egész volt, Minden fény csak hasadt szikrákban, És a szerelmek mind darabokban, Minden darabokban, ami egész volt.'</p>	<p>Все Целое вдребезги, Все огни осколки-всполохи, Все любви врозь расколоты, Все Целое вдребезги. 'Minden Egész darabokban, Minden láng darabok- villanások, Minden szerelem darabokban, Minden Egész darabokban.'</p>
<p>Fut velem egy rossz szekér, Utána mintha jajszó szállna, Félig mély csönd és félig lárma, Fut velem egy rossz szekér.</p>	<p>На телеге скверной мчусь, Стоны ль вслед за ней в погоне, Тишь ли слышу, шум ли гонит. На телеге скверной мчусь! 'Rossz kocsin száguldok, Vajon nyögések hajszólo csapata van-e mögöttem, Csendet hallok-e, vagy zaj kerget, Rossz kocsin száguldok!'</p>	<p>По небу в дрянной арбе, Будто кто-то мчит за мною, И то немо, то в голос воет Со мною в дрянной арбе. 'Az égen hitvány szekéren, (négykerekű v. kétkerekű) Mintha valaki száguldana utánam, És hol némán, hol hangosan üvölt, Velem a hitvány szekérben.'</p>

A Vinokurov-fordítás időben közelebb van Adyhoz, a forrásként felhasznált szöveget egy 1977-es Nagyvilág-számban közölték. A címe: *Телега в ночи* 'Szekér az éjszakában'. A műfordító a másodikként elemzett angol szövegvariáns címéhez hasonlóan leszűkíti a cím jelentését: az orosz *телега* 'szekér' szó jelentése szűkebb, mint az Ady-szöveg *kocsi* szaváé, ennek olvastán elsősorban a mezőgazdasági termékek szállítására használt járműre asszociálhat a befogadó. Bár ezen is lehetett

utazni, de az ezen a járművön való utazás nagyon lassú, és ellentétben van az Ady-szövegben használt *fut* ige dinamizmusával.

Az ismétléses alakzatok, mind a szó-, mind a szószerkezet-ismétlések, valamint a reddíció, keretes ismétlés ebben a fordításszövegben is megmarad minden versszakban. Ezek az alakzatok szövegkohezív funkciójúak. Az 1. versszak 1. és 4. sora keretet alkotó ismétlődő sora: *Как изранена луна* 'Milyen sebesült a hold'. A célnyelvi szöveg jelentése kiegészül egy megszemélyesítéssel, ami jelentéstöbbletet eredményez. A 2. sorban a *sivatag* helyett a *пустыня* 'puszta' melléknévi igenévi állítmányt alkalmazza Vinokurov, amely szermantikailag nem teljesen azonos a forrásnyelvi állítmánnyal, de az eredetihez hasonló hatást kelthet a befogadóban. A fordítás 3. sorában a bánat jelzője intenzívebb jelentésű, mint az Ady-szövegben: *Как тоска моя докучна*, 'Milyen zaklató a bánatom'.

A 2. versszakban eltérés van a rész–egész viszony érzékeltetésében Vinokurov szövegében. Adynál: *Minden láng csak részekben lobban*, a Vinokurov-szövegben: *Все огни лишь в искрах колких* 'Minden fény csak hasadt szikrákban'. A *minden szerelem* szerkezet helyett az archaikus *любви* (a *любви* sztenderd alak helyett) többes számú főnevet használja a fordító, ami beleillik az orosz szöveg filozofikus hangvételébe, és így releváns változata az eredetinek.

A metonimikus viszony a fordításban is megmarad, bár a kép még töredezetebb, mint az eredeti. A szikrák ugyanis a lángoknál kisebbek, a jelenség szétszórtabb, a *lobban* ige fordítása pedig kimaradt az orosz variánsból, de a kontextusba nem is illene.

A 2. fordítás Maja Cezárszkaja szövegváltozata, amely időben távolabb esik mind az Ady-szövegtől, mind Vinokurov szövegváltozatától. Címe: *Арба в ночи* 'Szekér az éjszakában'. Az *арба* szó csak részben adja vissza az eredeti *kocsi* jelentését, inkább szekérnek fordítható magyarul, más a jelentése, sajátos kulturális utalást kapcsolhat hozzá a célnyelvi befogadó: a szó kétkerekű és négykerekű szekeret jelent Ázsia egyes vidékein. Kontextuális szinonimának tekinthetjük a magyar szekér szóval, de az Ady-szövegben szereplő kocsival már kevésbé. Cezárszkaja szíves szóbeli közlése szerint ez a szó jobban tükrözi az utazás eszköze által keltett kényelmetlenséget, „mert jobban dübörög a rossz úton”. A cím ebben a szövegben is szűkebb az eredetinél, mivel az Ady-szöveg címe nem a kocsiról szól, hanem a kocsitúról, illetve kognitív metaforaként: a kocsin megtett emberi életutat is kifejezi.

A keretes ismétléses szerkezetet Cezárszkaja is visszaadja. Az eredeti szöveghez képest jelentésbővülést eredményeznek a megszemélyesítések: *зла нынче ночь* 'gonosz ma az éj'; *луна ... калека* 'nyomorék a hold'. A szövegrész jelentése még jobban megváltozik azáltal, hogy nem a költő hangulatára vonatkozik, hanem a műfordító általánosít azzal, hogy mindent ostobának nevez: *До чего же всё нелепо* 'Milyen ostoba minden'.

A 2. versszakban az Egész széttörésének érzékeltetése releváns az eredetivel. A fordító személyes közlése alapján tudjuk, hogy ez a szövegvariáns sokkal később

keletkezett, mint Vinokurové, bár ismerte az ő fordítását is. A darabokra tört fények leírása Cezárszkaja szövegében Adyéhoz hasonló. Szövegváltozata releváns az eredetivel. Maja Cezárszkaja évtizedek óta Magyarországon élő fordító, anyanyelvi szinten beszél oroszul, kiválóan érti az Ady-szövegek jelentését, érdekességként említem meg, hogy a Nyugat 2008-as centenáriuma lefordította oroszra a folyóirat 1908-as induló számát.

Összegzés

Véleményem szerint a módosulások ellenére a két elemzett angol és a két orosz nyelvű szövegvariáns relevánsnak tekinthető, viszonylag könnyen értelmezhetik a célnyelvi befogadók is, nem igényel sok erőfeszítést, ugyanis az eredeti szövegben sincsenek csak Adyra vagy a magyar kultúrára jellemző utalások, bennfoglalások. A szöveg filozofikus jelentése jól értelmezhető.

A jelentésmódosulásokat vizsgálva azt látjuk, hogy bár a forrásnyelvi szöveg alapjelentése a szövegegészek szintjén megjelenik fordításszövegekben is, mindegyik szövegben vannak eltérések, amelyek azonban a forrásnyelvi szöveg információ-tartalmától nem térnek el lényegesen. Nem jelenthetett nehézséget a fordítóknak a forrásnyelvi szöveg stílusának visszaadása sem, a szó-, szószerkezetek ismétlését nagy részben, a keretes ismétléseket pedig maradéktalanul minden szövegváltozatban újraalkották a fordítók. Az angol és orosz nyelvű befogadó számára valószínűleg mindegyik változat jól értelmezhető önálló célnyelvi szöveggént.

I R O D A L O M

- Albert Sándor 2011. „A fővényre épített ház”. *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai*. Áron Kiadó, Budapest.
- Catford, J. C. 1965. *The Linguistic Theory of Translation*. Oxford University Press, Oxford.
- Chesterman, Andrew 2005. *Problems with Strategies*. = Főris Ágota, Károly Krisztina (szerk.): *New Trends in Translation Studies. In honour of Kinga Klaudy*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 17–28.
http://www.balassikiado.hu/BB/NET/LITERATURA/Literatura2012_3.pdf (2019.02.10.)
- Gutt, E. A. 2000. *Translation and Relevance. Cognition and Context*. St. Jerome Publishing, Manchester & Boston.
- Heltai Pál 2009. *Fordítás, relevancia, feldolgozás*. Modern Nyelvoktatás. 15. évf. 1–2. 13–28.
- Klaudy Kinga 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Második, bővített kiadás. Scholastica, Budapest.
- Láng Gusztáv 2011. *Érdmindszent, a jelentéses táj*. = Füzfa Balázs (alkotó szerkesztő): *Kocsi-út az éjszakában*. A Nagykárolyban, Érdmindszenten és Nagyváradon 2011. május 6–8-án rendezett Kocsi-út az éjszakában-konferencia szerkesztett és bővített anyaga. Savaria University Press, Szombathely. 27–34.
- Lanstyák István 2017. *Relevanciaelmélet és fordítás*. = *Nova Posoniensa VII*. Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony. 7–31.
- Lőrincz Julianna 2007. *Kultúrák párbeszéde*. Pandora Könyvek 10. EKF Líceum Kiadó, Eger.
- Lőrincz Julianna 2018. *Kontrasztív nyelvészet, kontrasztív stilisztika*. Selye János Egyetem, Komárom.

- Mezősi Miklós 2011. *Emlékezik vagy jósol a költő a kocsi-úton? Cassandra és Ady látomásai: a széttöredezettől a tiszta költői beszédig.* = Füzfa Balázs (alkotó szerkesztő): *Kocsi-út az éjszakában.* A Nagykárolyban, Érmindszenten és Nagyváradon 2011. május 6–8-án rendezett Kocsi-út az éjszakában-konferencia szerkesztett és bővített anyaga. Savaria University Press, Szombathely. 35–52.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating.* Brill, Leiden.
- Popovič, Anton 1980. *A műfordítás elmélete.* Madách, Bratislava.
- Rác Christine 1999. *A fordítások tartozásai.* = Kabdebó L. – Kulcsár Szabó E. – Menyhért A. (szerk.): *Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről.* Anonymus, Budapest. 197–204.
- Szegedy-Maszák Mihály 2008. *Megértés, fordítás, kánon.* Kalligram, Pozsony.
- Toury, Gideon 1980. *In Search of a Theory of Translation.* The Porter Institute for Poetics and Semiotics, Tel-Aviv.
- Toury, Gideon 2007. *Fordítás – célkultúra. Egy előfeltevés módszertani következményei.* = Józán Ildikó – Jeney Éva – Hajdu Péter (szerk.): *Kettős megvilágítás. Fordításelméleti írások Szent Jeromostól a 20. század végéig.* Balassi Kiadó, Budapest. 319–337.
- Varga Orsolya 2012. *Párhuzamos fordítórajok. Műfordítás-szemlélet Magyarországon és Hollandiában a 20. század első felében.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Zachar Viktor 2012. *A fordító minimális erőfeszítése – Vélt vagy valós probléma?*
https://www.academia.edu/6930791/2012_A_ford%C3%ADt%C3%B3_minim%C3%A1lis_er%C5%91fesz%C3%ADt%C3%A9se_V%C3%A9lt_vagy_val%C3%B3s_prob%C3%A9ma_The_minimal_effort_of_the_translator_A_putative_or_a_real_problem (2019. 03. 24.)

FORRÁSOK

- Ady Endre *Összes versei* 1977. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Night wagon* by Endre Ady. Translated by Katarina Peters
http://www.babelmatrix.org/works/hu/Ady_Endre-1877/Kocsi%C3%BAt_az_%C3%A9jszak%C3%A1ban/en/53537-Night_Wagon?tr_id=8410
 (2019. 01. 04.)
- Tracking On a Cart Tonight* by Endre Ady. Translated by Szabó Attila Henrik
http://www.magyarulbabelben.net/works/hu/Ady_Endre-1877/Kocsi%C3%BAt_az_%C3%A9jszak%C3%A1ban/en
- Эндре Ади: *Арба в ночи.* Перевод Май Цесарской
<http://www.vekperevoda.com/1950/tzesarskaya.htm> (2019. 02. 10.)
- Эндре Ади: *Телега в ночи.* Перевод Николая Тихонова. = *Ady Endre oroszul. Jevgenyij Vinokurov Ady olvasása közben.* Szovjet Irodalom 1977/12: 141–153.
- Volt egy Szovjet Irodalom.* Fordította Rab Zsuzsa. 2011. augusztus 04.
<http://szovirod.blogspot.com> (2019. 01. 03.15.)

ANALIZĂ COMPARATIVĂ A TRADUCERILOR ÎN DOUĂ LIMBI DIFERITE A TEXTELOR LUI ADY

(Rezumat)

Autorul studiului compară echivalențele utilizate în traductologie cu corelațiile semnificative din traduceri literare. În locul noțiunii de echivalență, Toury (1980, 2007) propune un model tripartit mai amănunțit, ce constă dintr-o relație triplă între adecvare – însușire – acceptabilitate.

Traducătorii textelor literare se străduiesc, de obicei, să atingă acceptabilitatea, *i.e.* un grad de conformitate cu așteptările receptorilor din limba-țintă. Cu toate acestea, conformitatea cu canoanele literare și culturale ale limbii-țintă este de asemenea importantă. Acestea din urmă coincid cu aspecte din teoria relevanței în raport cu traducerea (Lanstyák 2017).

Studiul analizează versiunile în engleză și în rusă ale poeziei *Kocsi-út az éjszakában* (*Cu căruța-n noapte*) de Endre Ady. Autoarea compară recrearea imaginilor ce asigură coerența (la nivelul repetițiilor, antitezelor și paralelismului) în traduceri. Motivele variațiilor observate pot fi diferite; ele se datorează diferențelor tipologice între limbile-țintă, interpretării diferite a unui traducător, precum și diferențelor dintre canoanele literare.

Cuvinte-cheie: echivalență, acceptabilitate, canoane culturale și literare, repetiție, antiteză, paralelism.

COMPARATIVE ANALYSIS OF DIFFERENT TARGET LANGUAGE TRANSLATIONS OF TEXTS BY ADY

(Abstract)

The author of the paper compares equivalences used in linguistic translation theory with the important correlations of literary translation. Instead of equivalence Toury (1980, 2007) proposes the extension of the triple relationship of adequacy–appropriacy–acceptability to the translation.

Translating literary texts translators usually strive to achieve acceptability which means conformity with the expectations of the target language recipients. But conformity with the cultural and literary canons of the target language is just as important. This latter one coincides with the aspects of relevance theory in connection with translation.

The author analyses the English and the Russian text variants of Endre Ady's poem *Kocsi-út az éjszakában* (*Tracking on a Cart Tonight; Night vagon*). She compares the recreation of the images ensuring text coherence (repetition, antithesis and parallelism) in the target language texts. The reasons for modifications emerging in the texts may be different. They can be caused by the differences in the typologically diverse languages, the translators' individual interpretations and translation principles as well as the differences in the text-forming canons.

Keywords: equivalence, acceptability, cultural and text-forming canon, repetition, antithesis, parallelism.

Selye János Egyetem
Bratislavská cesta 3322, Komárno, Slovakia
jel2ster@gmail.com

HELTAI PÁL

A SVÉD GYUFA. EXPLICITÁCIÓT KIVÁLTÓ NYELVI ELEMEEK

Kulcsszavak: explicitációs hipotézis, lexiko-grammatikai és kommunikatív explicititás, explicitációs műveletek, explicitációt kiváltó nyelvi elemek.

1. Bevezetés

A fordítástudomány egyik fő kérdése az utóbbi évtizedekben az volt, hogy mi különbözteti meg a fordított szövegeket a nem fordított szövegektől. Vannak-e a fordított szövegeknek univerzális jellemzői, azaz fordítási univerzálék?

A feltételezett fordítási univerzálékon belül különösen nagy figyelmet kapott az explicitációs hipotézis, amely szerint a fordított szövegek általában explicitebbek, mint a forrásnyelvi szöveg. A hipotézis szerint a fordított szövegre jellemző az explicititás magasabb szintje, a fordítás folyamatára pedig az explicitálás művelete. Az eredeti hipotézis szerint az explicitáció nyelvpártól és fordítási iránytól független (Blum-Kulka 1986), és növeli a redundanciát, ami viszont megkönnyíti a szöveg értelmezését.

Az eredeti explicitációs hipotézis a mondatok közötti logikai kapcsolatok explicitiségére, illetve kötőszavak betoldásával történő explicitációjára vonatkozott (ezt nevezhetjük kohéziós explicitációnak is). A továbbiakban az elméletet kiterjesztették más nyelvi elemekre (l. lent), illetve a fordított szövegek nem fordított szövegekkel történő összehasonlítására is: eszerint a fordított szövegek explicitebbek, mint az eredetileg a célnyelven írt hasonló témájú szövegek.

A hipotézissel kapcsolatban számos vitás kérdés és kétség merült fel, és sokan úgy gondolják, hogy az explicitációs hipotézist eltúlozták (Chesterman 2004, House 2008, Becher 2010). Kérdéses, hogy valóban jellemző-e az explicitáció a fordítás minden formájára és minden szövegfajtára. Az irodalomban vannak ellentmondó adatok, és ha van akár egy ellenpélda is, akkor már nem tekinthető univerzálénak (Puurtinen 2004, Denturck 2012). Krüger (2014) kétségbe vonja, hogy az explicitációs hipotézis kiterjeszhető-e a fordított és nem fordított szövegek közti összehasonlításra: vizsgálhatjuk-e az explicitációt olyan szövegeken, amelyek nincsenek kapcsolatban egymással? Kérdéses, hogy mi az explicitációs hajlam oka. Van-e fordításpecifikus explicitáció? Független-e az explicitáció jellege és mértéke a regisztertől?

Az explicitáció jelenségét vizsgáló tanulmányok főleg korpuszvizsgálatok, amelyek egy-egy elem (kötőszó, diskurzusjelölő stb.) előfordulási gyakoriságát vizsgálják (Espunya 2007). A mennyiségi vizsgálatok előnye, hogy egzakt eredményeket adnak (Li–Halverson, megjelenés alatt), de kevés olyan tanulmány van, amely azt is megvizsgálná, hogy adott szöveg(ek)ben milyen az arány az explicitáció között (Kamenická 2007, Makkos–Robin 2011 kivételt jelentenek), és az explicitáció különböző fajtái közül csak egy-egy elemet vizsgálnak. A statisztikai vizsgálatok számsorai mögött gyakran nem látszik a tényleges nyelvi anyag, a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg.

Míg az eredeti hipotézis szerint az explicitáció nyelvpártól és fordítási iránytól független, Becher (2010) szerint nincs fordítás-specifikus explicitáció: az explicitáció legtöbbször visszavezethető a nyelvek közötti lexiko-grammatikai és szövegépítési és pragmatikai eltérésekre. Klaudy (1998) szerint az explicitáció részben nyelvi és kulturális különbségekre vezethető vissza, de van olyan eset is, amikor a fordítás folyamatára: ezt nevezi fordítás-specifikus explicitációnak. Ugyanakkor részletesen vizsgálja az angolról, oroszról, németről és franciáról magyarra, illetve a magyarról az említett nyelvekre történő fordítás jellegzetes műveleteit – és ezeken belül az explicitációs műveleteket is – és ennek során jellemző irányokat állapít meg.

A jelen szerző úgy gondolja, hogy az explicitációs hipotézissel kapcsolatos vitatott kérdésekben azért nehéz előrejutni, mert a konkrét szövegvizsgálatoknál (ha nem egy-egy elemre irányuló korpuszalapú kutatásról van szó) nehézséget okoz az explicitációs megoldások azonosítása és kategorizálása, ez pedig tisztázatlan elméleti kérdések következménye. Mint arra már korábbi cikkeimben rámutattam, nem egyértelmű, mi az explicititás, és így az sem egyértelmű, mi az explicitáció. Az sem tisztázott, hogy valóban nyelvpártól és fordítási iránytól független-e az explicitáció.

Ebben a dolgozatban arra teszek kísérletet, hogy a legfontosabb elméleti kérdések újbóli megvizsgálása után konkrét nyelvi anyagon vizsgáljam meg, hogy egy forrásnyelvi szöveg négy másik nyelvre történő fordításában milyen explicitációs megoldások azonosíthatók, ezekben mi a nyelvi kontrasztok szerepe, vannak-e a forrásnyelvi szövegnek olyan sajátosságai, amelyek mindegyik célnyelvi szövegben explicitációt eredményeznek, és van-e nyelvpártól független explicitációs hajlam, azaz fordítás-specifikus explicitáció.

2. Explicititás és implicititás

A relevancia-elmélet szerint a kommunikáció részben kódolt, részben következtetési. A nyelvi jelekben kódolt üzenet csak egy része a kommunikálni kívánt üzenetnek. A teljes üzenetet akkor kapjuk meg, ha a kódolt üzenet és a

kontextus alapján következtetéseket vonunk le. Sperber és Wilson szerint (1986: 182) minél nagyobb a kódolás mértéke, annál explicitebb egy megnyilatkozás, és minél több következtetés kell az értelmezéséhez, annál kevésbé explicit. Így az 1(b) és 1(c) megnyilatkozások jóval explicitebbek, mint az 1(a):

1(a) *Nagyapám kilencven éves. Még sohasem volt orvosnál.*

1(b) *A nagyapám kilencven éves. Minden reggel megiszik egy pohár pálinkát, és még sohasem volt orvosnál.*

1(c) *A nagyapám kilencven éves. Minden reggel megiszik egy pohár pálinkát, ezért még sohasem volt beteg és ezért még sohasem kellett orvoshoz mennie.*

Az 1(b) és 1(c) megnyilatkozásokban szereplő információkat az 1(a) mondatból is kikövetkeztethetjük a kontextus, illetve kognitív környezetünk alapján – feltéve, hogy mind a beszélő, mind a hallgató ismeri a beszélő nagyapjának életmódját, azaz mindkettőjük kognitív környezetébe beletartozik az az információ, hogy az említett nagyapa minden reggel megiszik egy pohár pálinkát.

A relevancia-elméletben használt kognitív környezet terminus a kontextus, illetve háttérismeretek terminusokhoz hasonló jelentést fejez ki, de ezektől eltérően arra teszi a hangsúlyt, hogy olyan ismeretekről (relevancia-elméleti kifejezéssel: feltevésekről) van szó, amelyek a beszélő/hallgató elméjében az adott helyzetben elérhetők, kézenfekvők, és amelyeket könnyen mobilizálni tud. A kognitív környezet olyan feltevésekből áll össze, amelyek a beszédhelyzetre, a világra és a korábbi diskurzusok tartalmára vonatkoznak.

A megnyilatkozások teljes mértékben sohasem explicitek, csak az explicit–implicit skála valamelyik pontján találhatók. Nem lehet egy adott szituáció összes elemét, amely egy adott megnyilatkozás értelmezéséhez szükséges, nyelvileg kódolni. Az explicititás tehát relatív fogalom (Murtisari 2013).

Az explicititás szintjét a relevancia elve határozza meg: a kommunikációhoz szükséges explicititás optimális szintje attól függ, hogy az üzenet értelmezéséhez szükséges információk közül mennyit kell kódolt formában kifejezni ahhoz, hogy a hallgató kognitív környezete alapján a legjobb egyensúlyt biztosítsa a feldolgozási erőfeszítés és az elérni kívánt kontextuális hatás között.

2.1. Nyelvi és kommunikatív explicititás

Sperber és Wilson meghatározása csak a kódolás mértékére, a nyelvi (lexiko-grammatikai) explicitásra utal. Ezt azonban meg kell különböztetnünk a kommunikatív explicitástól. Ez utóbbit neveztem korábbi dolgozataimban

valódi explicitéségeknek (*true explicitness*; Heltai 2005), illetve feldolgozási explicitéségeknek (Heltai 2011). Ugyanerre a fogalomra Murtisari (2013) a szövegexplicités terminussal utal.

A nyelvi explicitéséget mondatszinten, a kommunikatív explicitéséget szöveg-szinten vizsgálhatjuk. Egy megnyilatkozás, illetve szöveg kommunikatív explicitése attól függ, hogy az adott beszédhelyzetben, illetve szövegben mennyire világos és egyértelmű az üzenet, és így milyen gyorsan tudjuk feldolgozni. Ez tulajdonképpen az explicités hétköznapi fogalmával egyezik. A *Cambridge English* és a *Merriam Webster* szótár meghatározása szerint az explicit azt jelenti, hogy világos, pontos, nincs benne semmi homályos, kétértelmű, nem hagy kétséget a jelentést vagy a szándékot illetően.

A nyelvi explicités nem jelent automatikusan kommunikatív explicitéséget. A homályos, kétértelmű, illetve a túlzottan redundáns megnyilatkozások kevésbé explicitek, még ha nyelviileg explicitnek tűnnek is (Heltai 2005). Murtisari (Schiffrin 1994 nyomán) szerint a szövegexplicités több tényezőtől függ. Ezek a következők: a kódolás mértéke, az informativitás, a specifikusság, a topikalitás, a fókusz és a nyomatékosság. Ehhez hozzátehetünk még egy tényezőt, az explicités szokásos mértékét az adott nyelvben, regiszterben, műfajban, illetve szituációban, beleértve ez utóbbit a beszédpartner kognitív környezetét (Heltai 2005).

A kommunikatív explicitéséget elősegítheti a nyelvi explicités, de teljes mértékben nem határozza meg. Azok a nyelvi formák, amelyek elszigetelten explicitnek tűnnek, nem feltétlenül explicitek egy adott kommunikációs helyzetben, adott hallgató/olvasó esetében. A nyelvi explicités tehát nem kapcsolódik közvetlenül a feldolgozáshoz. Sokszor éppen a nyelviileg kevésbé explicit forma egyértelműbb és dolgozható fel könnyebben.

Egyes párhuzamos nyelvtani konstrukciók esetében léteznek explicitési skálák. Quirk és társai (1985) angol nyelvtana szerint az angol jelzős szerkezetek közül legexplicitebb a jelzői mellékmondat, és a legkevésbé explicit a főnév elé tett főnévi jelző. Halliday (1985) a nyelvtani metafora fogalmával jelöli azokat a szerkezeteket, amelyek más szerkezetek transzformációjával és egyes jelentés-összetevők kihagyásával jöttek létre. Fowler és társai (1979) a tranzaktív – nem tranzaktív fogalmakkal utalnak hasonló jelenségre.

A szövegnyelvszerek főleg az anaforikus utalással kapcsolatban tanulmányozták az explicités skáláját. Almor (2000) szerint minél könnyebben azonosítható az, amire visszautalunk, annál kevésbé explicit utaló kifejezést használunk, tehát az explicités szintje a szövegösszefüggéstől és pszichológiai tényezőktől függ. Az explicitési skálák tehát szövegben nem érvényesülnek automatikusan. A főnév megismétlésével történő utalás általában explicitebb, mint a névmási utalás, de ha

ugyanarról a személyről beszélünk több mondatban, a főnévvel történő visszautalás pont az ellenkező hatást éri el.¹

Ha megvizsgáljuk, hogy melyik explicitésségi fogalmat használja az explicitációs hipotézis, azt látjuk, hogy kimondva vagy kimondatlanul a kommunikatív explicitésség fogalmát. Blum-Kulka eredeti hipotézisében az explicitésség nyilvánvalóan kommunikatív explicitésséget jelent: az egyes mondatok logikai kapcsolatainak nyelvi eszközökkel történő jelzése valóban egyértelműbbé és könnyebben feldolgozhatóvá teszi a megnyilatkozást. Klaudy meghatározása a *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*-ban (Klaudy 1998) hasonlóképpen utal erre. Gyakran idézik Pápai (2004) meghatározását is. Erre utal az is, hogy Klaudy (1997) a konkretizációt is explicitációs műveletnek tekinti, noha ez a művelet nem eredményez magasabb kódoltsági fokot.

3. Az explicitáció fogalma

Az explicitációs hipotézis története során az explicitációt gyakran azonosították szavak betoldásával, azaz a nyelvi explicitésség növelésével, és hallgatólagosan feltételezték, hogy a növekvő nyelvi explicitésség automatikusan növeli a kommunikatív explicitésséget is. A későbbiekben a kötőelemeken kívül egy sor különböző nyelvi elem betoldását sorolták az explicitáció kategóriájába. Az explicitáció nyelvi explicitációként való értelmezésének viszont ellentmond az, ha a konkretizációt is explicitációnak tekintjük: mivel itt a nyelvi explicitésség nem növekszik, csakis arról lehet szó, hogy ezt a műveletet a kommunikatív explicitésség növekedése alapján soroljuk ide.

¹ Vessük össze a következő szöveget annak főnévi utalásokkal „explicitált” változatával:

Petrovics István 1824 őszén elköltözött Kiskőrösről, kibérelte Félégyháza város mészárszékét. Petőfi Sándor ekkor huszonkét hónapos volt. Gyermekéveit életének hatodik esztendejéig Félégyházán töltötte, két és fél évig Kecskeméten tanult, 1831 őszén édesanyja elvitte a Tolna megyei Szentlőrincre. Az itteni ágostai hitvallású evangélikus algimnáziumban iskolázott 1833 nyaráig. Az első évben a falu jegyzője adott neki teljes ellátást, a második évben az egyik tanító házában volt szálláson. Atyja szívesen költött rá, mert mint mészáros, kocsmáros, állattenyésztő és földbérelő nem mindennapi szerencsével dolgozott. Az 1833–1834. iskolai évre az evangélikusok pesti gimnáziumába vitték, a következő évet szintén Pesten töltötte, a piaristák gimnáziumában.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/MagyarIrodalom-magyar-irodalomtortenet-1/magyar-irodalomtortenet-pinter-jeno-5116/6-a-magyar-irodalom-a-xix-szazad-masodik-harmadaban-1C05/petofi-sandor-1E30/petofi-sandor-elete-1E31/>

Petrovics István 1824 őszén elköltözött Kiskőrösről, kibérelte Félégyháza város mészárszékét. **Petőfi Sándor** ekkor huszonkét hónapos volt. **Petőfi Sándor** gyermekéveit életének hatodik esztendejéig Félégyházán töltötte, két és fél évig Kecskeméten tanult, 1831 őszén **Petőfi Sándort** édesanyja elvitte a Tolna megyei Szentlőrincre. **Petőfi Sándor** az itteni ágostai hitvallású evangélikus algimnáziumban iskolázott 1833 nyaráig. Az első évben a falu jegyzője adott **Petőfi Sándornak** teljes ellátást, a második évben **Petőfi Sándor** az egyik tanító házában volt szálláson. Atyja szívesen költött **Petőfi Sándorra**, mert mint mészáros, kocsmáros, állattenyésztő és földbérelő nem mindennapi szerencsével dolgozott. Az 1833–1834. iskolai évre **Petőfi Sándort** az evangélikusok pesti gimnáziumába vitték, a következő évet **Petőfi Sándor** szintén Pesten töltötte, a piaristák gimnáziumában.

Becher (2010) szerint az explicitáció olyan művelet, amellyel az explicititás növekszik. Itt megint felmerül az a kérdés, hogy mit jelent az explicititás, így visszajutunk ahhoz a dilemmához, hogy az explicititáson nyelvi explicititást (az elemek számának növekedését), kommunikatív explicititást (egyértelműséget és gyorsabb feldolgozást), vagy mindkettőt értsük. Ha csak a nyelvi explicititást vesszük figyelembe, akkor kizárjuk a konkretizációt, míg ha figyelembe vesszük, akkor meg kell vizsgálnunk, hogy minden betoldás növeli-e a kommunikatív explicititást. (Többen rámutattak már arra, hogy nem; Heltai 2005, Kamenická 2007, De Metsenaere–Vandepitte 2017 stb.) Megnehezíti a gyakorlati kutatást, ha minden betoldást külön kell megvizsgálnunk, hogy növeli-e az egyértelműséget, gyorsabb és könnyebb feldolgozást eredményez-e, arról nem is beszélve, hogy igencsak nehéz lenne a kommunikatív explicititás mértékét objektív módszerekkel vizsgálni, tesztekkel mérni.

Ennek ellenére úgy gondolom, hogy az explicitáció meghatározásában – Blum-Kulka eredeti hipotézisének megfelelően – a kommunikatív explicititást kell meghatározónak tekintenünk, még akkor is, ha ezt csak spekulatív módon tudjuk meghatározni.

4. Az explicitáció típusai

Az explicitációs jelenségeket sokan sokféleképpen kategorizálták. A különböző kategorizációk közül az alábbiakban csak a (szerintem) legfontosabbakat emelem ki.

A szakirodalom gyakran hivatkozik Klaudy (1998) felosztására, amely szerint az explicitáció lehet kötelező, fakultatív, pragmatikai és fordításspecifikus. Kötelező explicitációra akkor kerül sor, ha a nyelvi kontrasztok miatt az explicitáció nélküli fordítás nyelvtanilag helytelen eredményt adna. A kötelező explicitáció során növekedik a nyelvi explicititás szintje, de ez nem gyakorol közvetlen hatást a kommunikatív explicititásra, ezért a kötelező explicitációt általában nem veszik figyelembe az explicitációs hipotézis bizonyításában.

House (2004) felosztásának alapjául Halliday (1985) funkcionális nyelvtana szolgál. Ennek megfelelően az explicitációs jelenségeket (a kötelező explicitációt nem számítva) három funkcionális csoportba osztja, és ezeket bontja le további alkategóriákra. Az első kategória a szöveg tartalmával, referenciális jelentésével kapcsolatos (ami megfelel Halliday „ideational” funkciójának), a második kategória az interperszonális funkcióval, a harmadik a textuális funkcióval kapcsolatos (ide tartoznak a szövegösszefüggést biztosító, kohéziós eszközök). House-t követi, némi módosítással Becher (2011) és Tang (2018). Itt nincs hely a felosztás részletesebb ismertetésére és kritikájára, csupán annyit jegyeznék meg, hogy a nyelvészetből importált kategóriák nem mindig felelnek meg a fordítástudomány igényeinek. Gumul (2008) a tolmácsolás tanulmányozása során megfigyelt explicitációs jelenségeket különösebb rendszerezés nélkül ismerteti, de meg kell jegyeznünk, hogy a gyakorlatból való kiindulásnak is vannak előnyei.

Englund Dimitrova (2005) szerint Klaudy három kategóriáját (fakultatív, pragmatikai, fordításspecifikus) egyesíteni lehet pragmatikai explicitáció néven. Ugyanerre a következtetésre jut Robin is (2014).

A magam részéről egyetértek Englund Dimitrova javaslatával, azzal a kiegészítéssel, hogy a nem kötelező explicitációk osztályát logikusan fakultatív explicitációnak kell neveznünk, szembeállítva a kötelező explicitációval, és ezt bonthatjuk további altípusokra. Ebbe beletartozik a lexiko-grammatikai explicitáció (több alternatív lexiko-grammatikai forma közül a nyelvileg kifejtettebb és egyértelműbb formának a kiválasztása, az általános nyelvhasználati normáknak, továbbá a műfaji- és regiszterkövetelményeknek a figyelembe vételével), továbbá a szövegszintű explicitáció, és ezen belül a kohéziós explicitáció, a pragmatikai explicitáció és az üzenet értelmezéséhez szükséges, de a célközönség kognitív környezetében rendelkezésre nem álló háttérismeretek megadása.²

Úgy gondolom, hogy az irodalomban fellelhető egyes felosztások vagy ad-hoc jellegűek, a kutatás során előforduló példákra építenek (mint például Gumul), vagy éppen nyelvészeti elméletekre, és ez utóbbiakba a gyakorlatban előforduló adatok nem mindig illeszthetők be jól (House 2004). Olyan felosztásra van tehát szükség, amely a gyakorlati kutatás szempontjait veszi figyelembe: az egyes explicitációs megoldások azonosítása viszonylag egyszerű, mert nyelvi jelenségekhez kötött, ugyanakkor az egyes kategóriák rendszerbe illeszkednek. Az alábbi felosztásban – amely Klaudy (1998) felosztásának módosított változata – az explicitációs jelenségeket nyelvi szintek alapján osztályozom. Ez a gyakorlati azonosítás során jobban használható, mint az elvont kategóriákból történő kiindulás, hiszen az azonosítás során nyelvi anyaggal találkozunk, tehát csakis ennek alapján tudjuk az explicitációs megoldásokat elemezni. Ennek megfelelően az explicitációs jelenségeket a következő kategóriákba sorolhatjuk (1. táblázat):

<p>1. Kötelező explicitáció</p> <p>1.1. Morfológiai, szintaktikai Ragok, képzők, funkciószavak betoldása, szám-, személy-, esetragok; igei végződések betoldása, igeidő, aspektus, mód explicit(ebb) jelölése; névelők, névmások betoldása, létige betoldása, kötelező bővítmények hozzáadása, grammatikailag elliptikus szerkezetek feloldása. Példa: <i>Life is hard. – Az élet nehéz.</i></p> <p>1.2. Lexiko-szemantikai Ekvivalens nélküli lexikai egység jelentésének kifejtése, kötelező konkretizáció az alapszintű lexika eltérései miatt, egyszerű szó – összetett szó, összetett szó – szókapcsolat megfelelés Példa: <i>loser – aki mindig veszít, örök vesztes</i>³</p>

² Klaudy (1998) a pragmatikai explicitáción elsősorban a háttérismeretek kifejtését érti. Ebben a dolgozatban a pragmatikai explicitációhoz az illokúciós erő egyértelműbb jelzését, az attitűd pragmatikai partikulákkal történő jelzését, az implicit jelentések kifejtését értem, míg a világra vonatkozó ismeretek (ezen belül a kulturális háttérismeretek) kifejtését külön kezelem.

³ Megjegyzendő, hogy a kötelező és a fakultatív közé nem lehet éles határvonalat húzni, többek között a nyelv változása miatt sem. A *loser* szó *lúzer* formában történő átvétele például szükségtelenné tette az explicitáló fordítást. Az is előfordul, hogy a kötelező explicitáció adott szövegben mégsem kötelező. Átmenetet jelent az az eset is, amikor valamilyen művelet elvégzése kötelező, de több művelet közül lehet választani, például a kifejtés, a kihagyás vagy a kulturális helyettesítés között.

2. Fakultatív explicitáció
2.1. Lexiko-grammatikai
<p>2.1.1. Szintaktikai Hasonló jelentésű/funkciójú szerkezetek közül az explicitebb választása: kifejezések mondatszintre emelése (hátravetett prepozíciós jelző – participiumos szerkezet – mellékmondat, határozós kifejezés – participium vagy mellékmondat); grammatikai metafora kifejtése, nominális kifejezés helyett verbális, nem-tranzaktív szerkezet helyett tranzaktív; elliptikus szerkezet helyett kifejtett (hiányzó argumentumok betoldása stb.) Példa: <i>going home – miközben hazafelé ment; I did. – Valóban ezt tettem</i></p>
<p>2.1.2. Lexiko-szemantikai Nem kötelező konkretizálás, az adott nyelv szokásos explicitégségi szintjének megfelelően; Adott szó jelentésösszetevőinek, konnotációinak két vagy több szóval történő kifejtése; idiomatikus kifejezések jelentésének kifejtése; metaforák jelentésének kifejtése; antonim fordítás Példa: <i>növényvédelem – plant protection / weed, pest and disease control; gyakori – not uncommon⁴</i></p>
<p>2.1.3. Kollokációs Ki nem fejtett jelentésösszetevők kifejtése Példa: <i>low-nicotine smokers – alacsony nikotintartalmú cigarettákat szívó dohányos</i></p>
2.2. Szövegszintű explicitáció
<p>2.2.1. Kohéziós Forikus utalások, ellipszis, helyettesítés (zéró anafora, névmás, főnév, jelzős főnév, szinonima, stb.); mondatok közötti logikai kapcsolatok kifejtése (kötőszavak, egyéb mondatkapcsoló elemek betoldása); korábbi szövegrészek egyes elemeinek ismétlése ('megerősítő táblák'), pontos ismétlés, redukált ismétlés, kibővített ismétlés (jelzők, határozók betoldása), szinonimák Példa: <i>What Dr. Gould actually wrote – Amit azonban Dr. Gould valójában írt</i></p>
<p>2.2.2. Pragmatikai Interperszonális jelentések kifejtése, attitűd jelzése – diskurzusjelölők, modalitás betoldása, kikövetkeztethető jelentések, implikaturák kifejtése, beszédaktusok jelzése, explicit performatív ige betoldása, indirekt beszédaktusok direktre váltása, nyomaték kifejezése Példa: <i>He said I let him down. – Azzal vádolt, hogy cserbenhagytam.</i></p>
<p>2.2.3. Kognitív környezettel kapcsolatos A célnyelvi közönség kognitív környezetének kiegészítése olyan információkkal, amelyek szükségesek az értelmezéshez és következtetések levonásához: kulturális (történelmi, földrajzi, stb.) ismeretek kifejtése Példa: <i>Elizabeth II – II. Erzsébet brit királynő</i></p>

5. Az explicitáció motivációja

Az explicitáció lehet tudatos eljárás és nem tudatos folyamat is; az előbbinek kiváltó oka és célja, az utóbbinak oka van. Összefoglalóan a motiváció szóval utalunk az okokra és célokra.

A motiváció lehet nyelvi és nem nyelvi természetű. A nyelvi eredetű motivációk közé soroljuk a lexiko-grammatikai kontrasztokat, az általános nyelvhasználati

⁴ Kérdéses, hogy ezt explicitálásnak tekintjük-e. Az elemek száma bővül, de ez a megértést aligha könnyíti meg.

különbségeket (nyelvi normákat), a szövegnormákat (különböző regiszterek és műfajok normáit) és a pragmatikai normákat. A nem nyelvi eredetű motivációk közé tartoznak a forrás- és célnyelvi közönség kognitív környezetének eltérései (enciklopédikus, kulturális, szakmai ismeretek), a kommunikáció általános és a fordításos kommunikáció korlátai (Heltai 2011).

5.1. *Nyelvi motivációk*

A kötelező explicitáció nyelvi különbségekre vezethető vissza. Nem játszik szerepet az explicitációs hipotézis vizsgálataiban, hiszen ez nyelvpártól függetlennek tekinti az explicitációt. Az is kétséges, hogy a kötelező explicitáció által eredményezett nagyobb explicititás növeli-e a kommunikatív explicititást (vö. Heltai 2005).

A fakultatív explicitáció két altípusának (kohéziós és pragmatikai) motivációja nyelvi és kulturális jellegű is: a lexiko-grammatikai és nyelvhasználati kontrasztok kulturális különbségekkel szorosan összefüggenek, valójában elválaszthatatlanok. Fakultatív explicitáció esetén egy forrásnyelvi struktúra vagy lexikai egység fordításában a célnyelvben két (vagy több) megoldás között választhatunk, és az egyik ugyanolyan explicititási szintű, mint a forrásnyelvi kifejezés, a másik explicitebb. Ha az explicitebb kifejezést választjuk, akkor explicitálás történik. Mezőgazdasági szövegben például a *plant* (növény) szót fordíthatjuk *növénynek*, de visszautalhatunk az adott növényre explicitebben is, megnevezve a konkrét növényfajt, amelyről a szöveg szól.

Az is előfordul, hogy mind a két nyelvben rendelkezésre áll kevésbé explicit és explicitebb megoldás, de a forrásnyelv rendszeresen a kevésbé explicit, a célnyelv pedig az explicitebb formát választja. Jól ismert példa erre az angol *brother* szó magyarra fordítása: az általános magyar nyelvi norma inkább az explicitebb *öccse*, illetve *bátyja* kifejezéseket preferálja.

Ezen belül szerepet játszhatnak a műfaji és regiszterbeli különbségek is. Ebben az esetben az explicitációt nyelvhasználati normák, illetve preferenciák motiválják. A normák lehetnek általános nyelvi normák, illetve szövegtípus-normák (regiszter, műfaj).

5.2. *Nem nyelvi motivációk*

Kifejezetten nem nyelvi motiváció játszik szerepet a fakultatív explicitáció egyik típusánál, a kognitív környezettel kapcsolatos explicitációnál. Itt a fordító a szavakhoz kapcsolódó, világra vonatkozó, illetve kulturális ismeretekkel egészíti ki a szöveget.

A fordítók explicitációs hajlamát, tehát magát az explicitációs hipotézist, a kommunikáció általános és a fordításos kommunikáció sajátosságaival, pszicholingvisztikai okokkal magyarázzák. Klaudy szerint az explicitáció oka az, hogy a fordítók biztonságra törekednek (Klaudy 1997). Pym (2005) ugyanezt fogalmazza

meg, amikor rámutat, hogy a fordítók érthető okokból kerülnek a kommunikációs kockázatokat. Erre a hipotézisre szolgáltat némi bizonyítékot Kruger (megjelenés alatt) is. Lanstyák (2003) a kétnyelvűeknél megnyilvánuló explicitációs tendenciákat szintén a nyelvi bizonytalanság miatti kockázatkerüléssel hozza összefüggésbe. Pszichológiai jellegű magyarázatot ad Englund Dimitrova (2005), aki szerint az explicitációs hajlamban a függő szövegalkotással kapcsolatos memória-probléma játszik szerepet: a fordító egy deverbilizált mentális reprezentációból indul ki, amelybe beletartoznak az implicit jelentésekből nyert információk is, és nem emlékszik pontosan, melyik információ volt explicit, illetve implicit a forrásszövegben, így az újrakódolás során több információt fejez ki explicit formában, mint a forrásszöveg. A motivációk között szerepelhet a fordító kényelmessége, a megszokás (Klaudy 1997, 2007), az időhiány, a releváns/irreleváns információk helytelen megítélése, a véletlen, az egyéni fordítói hajlam (Heltai 2009) vagy fordítói elv.⁵

6. A vizsgálat anyagai és módszere

Az explicitáció kutatása ma elsősorban korpuszok alapján, kvantitatív elemzésekkel történik. A korpuszalapú vizsgálatoktól eltérően, amelyek egy-egy nyelvi elem fordítását vizsgálják nagymennyiségű szövegben, itt kvalitatív vizsgálatot végeztem: manuális elemzéssel egyetlen, viszonylag rövid forrásnyelvi szöveg különböző fordításaiban vizsgáltam az összes explicitációs jelenséget. A forrásnyelvi szöveg Csehov *A svéd gyufa* című elbeszélése. Ennek az elbeszélésnek a magyar, két angol, német és román fordítását vizsgáltam meg kézi elemzéssel: a szövegek párhuzamos olvasása során azonosítottam az explicitációs (illetve annak tűnő) fordítási megoldásokat, majd ezeket a forrásnyelvi szöveg grammatikai struktúrái és lexikai egységei alapján csoportosítottam. A vizsgálat sok szubjektív elemet tartalmaz, az egyes jelenségek besorolása nyilvánvalóan a vizsgálatot végző személy (jelen esetben a szerző) szubjektív döntésétől függ. Úgy gondolom azonban, hogy ez a szubjektivitás csökkenthető azzal, ha pontosan meghatározzuk azokat a kritériumokat, amelyek alapján a besorolást végezzük. A jelen esetben ez megtörtént. A kézi elemzés nagy hátránya a munkaigényesség, de előnye, hogy konkrét példák szövegben történő tanulmányozása sok olyan kérdésre világít rá, amelyek a mennyiségi elemzés számára hozzáférhetetlenek.

A vizsgálat célja az volt, hogy konkrét nyelvi anyagból kiindulva próbálja megállapítani, hogy milyen szerepet játszanak az explicitációban a nyelvi különbségek, vannak-e az egyes nyelveknek olyan sajátosságai, amelyek minden fordításban explicitációt váltanak ki.

⁵ *A Dorian Gray arcképe* c. Wilde-regényt Kosztolányi Dezső és Schöplín Aladár is lefordította. Kosztolányi a participiumos szerkezeteket mellékmondattá alakította, míg Schöplín inkább megtartotta a participiumos szerkezeteket. Kosztolányi az egyszerű főneveket is inkább összetett főnevekkel fordította: Míg a *Had it hit the mark?* fordítása Schöplinnél *Vajjon beletalált a célba?*, addig Kosztolányinál *Érintette a céltáblát?* (Riz 2009).

7. A vizsgálat eredményei

A svéd gyufa több fordításának elemzése azt mutatta, hogy az orosz forrásnyelvi szöveg következő strukturái és lexikai elemei váltottak ki leggyakrabban kifejtést egy vagy több nyelvben.

Kötelező explicitáció

Morfológiai, szintaktikai: hiányzó igei argumentumok, hiányos (elliptikus) mondatok, metonimikus melléknevek;

Lexiko-szemantikai: ekvivalens nélküli lexika.

Fakultatív explicitáció

Lexiko-grammatikai: igeneves szerkezetek, hátravetett prepozíciós jelzős szerkezetek; igéből képzett főnevek; idiomatikus, metaforikus kifejezések.

Nem köthetők az orosz felszíni szerkezet elemeihez a következők:

Kohéziós explicitáció: névmások, kötőszó nélküli mondatkapcsolások;

Pragmatikai explicitáció: nyomatékosító elemek betoldása, diskurzusjelölők.

Nem fordult elő a kollokációk explicitálása, és korlátozott volt a kognitív környelettal kapcsolatos explicitáció.

Az alábbiakban az egyes típusokat egy-két példa alapján elemzem és kommentálom. Félkövér betűtípussal emeltem ki azokat a részeket, ahol a célnyelvi szöveg explicitebb, mint a forrásnyelvi. Tekintettel arra, hogy azok közül, akik magyarul olvasnak, ma kevesen tudnak oroszul, megadom az orosz forrásnyelvi mondatok szó szerinti magyar fordítását is.

7.1. Kötelező szintaktikai explicitáció: hiányzó argumentumok

Mind az öt fordítást tekintve leggyakrabban a hiányos (elliptikus) mondatok kiegészítésére volt szükség. Ezeknek egyik csoportját azok az igék alkotják, amelyeknél hiányzik valamelyik kötelező bővítmény (legtöbbször a tárgy). Ennek a forrásnyelvi szövegnek az alapján úgy tűnik, hogy az orosz nyelv jobban megengedi a tárgyas igéknél a tárgy elhagyását, mint más nyelvek. Ilyen a következő példa:

(1)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Николашка и Псеков держали. 'Nyikolaska és Psekov tartottak/tartották'
Magyar célnyelvi szöveg	Nyikolaska meg Psekov lefogták .
Angol 1. célnyelvi szöveg	Nikolashka and Psyekov held him .
Angol 2. célnyelvi szöveg	Nicholas and Psyekoff held him .
Román célnyelvi szöveg	Nikolaşka şi Psekov l-au ţinut pe Kleauzov .
Német célnyelvi szöveg	Nikolaschka und Psekow hielten.

A hiányzó bővítmények esetében a legtöbb nyelvben kötelező nyelvi explicitációt találunk, ami az explicitációs hipotézis szempontjából közömbös, tehát nem kellene vele foglalkoznunk. Ugyanakkor felmerül az a kérdés, hogy besorolhatjuk-e a nyelvi explicitáció kategóriájába a határozott ragozás használatát, tekintve, hogy nem toldunk be semmit az orosz mondathoz képest.

Érdekes módon a román fordítás a fenti példában mind a hangsúlytalan névmást, mind a főnevet kiteszi. Ez utóbbi már a fakultatív explicitáció kategóriájába tartozik, így érdeklődésre tarthat számot. Ennek az okait nem derítettem fel: kapcsolatban lehetnek a román szövegépítés sajátosságaival, de lehet, hogy – ha nem sikerül semmilyen lexiko-grammatikai, szövegkohéziós vagy pragmatikai magyarázatot találni rá, – a klasszikus értelemben vett fordításspecifikus explicitációról van szó.

A következő példában szintén hiányzik a forrásnyelvi mondatból egy kötelező argumentum (a tárgy).

(2)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Николашки же не умеют душить подушкой. 'A Nyikolaskák meg nem tudnak párnával fojtani'
Magyar célnyelvi szöveg	Nyikolaska képtelen egy párnával megfojtani valakit .
Angol 1. célnyelvi szöveg	People like Nikolashka are not equal to smothering with a pillow
Angol 2. célnyelvi szöveg	And Nicholas would not know how to smother with a pillow.
Román célnyelvi szöveg	Iar oameni ca Nikolaška nu se pricep să înăbușe un om cu o pernă.
Német célnyelvi szöveg	Leute aber, wie Nikolaschka, verstehen nicht, mit Kissen als Mordwerkzeug zu hantieren.

A magyar itt ismét határozott ragozást használ, de betoldja a *valakit* névmást is, míg a román még konkrétan módon explicitál, főnevet told be. Ugyanakkor az angol és a német fordítás a forrásnyelvi mondatához hasonlóan elhagyja a tárgyat.

Ez a példa arra utal, hogy – mivel az elvileg kötelező argumentumok a különböző nyelvekben különböző szabályok szerint elhagyhatók, a kötelező explicitáció sem feltétlenül kötelező. A magyar fordításban elvileg kötelező az explicitáció, de a táblázatban szereplő szó szerinti fordítás ('A Nyikolaskák meg nem tudnak párnával fojtani.') is elfogadható lenne.

További érdekesség, hogy – bár a személynév többes számú használata bármelyik nyelvben elképzelhető lenne – az egyik angol, a román és a német fordítás explicitálja a tulajdonnév többletjelentését, sőt a német még azzal is megtoldja, hogy a „párnát gyilkos eszközként használni”.

A hiányzó argumentumok fordítása egyrészt arra utal, hogy a kötelező és a fakultatív explicitáció között nincs éles határvonal, másrészt, hogy ezen a területen elképzelhető a fordításspecifikus explicitáció.

7.2. Kötelező szintaktikai explicitáció: elliptikus forrásnyelvi szerkezetek

Az orosz nyelvre – szubjektív megfigyeléseim szerint – jellemző a hiányos mondatok használata. Gyakran az igék maradnak ki. Ezeket a hiányos mondatokat gyakorlatilag mindegyik fordítás kiegészítette.

(3)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Мы к вам с просьбой. 'Mi Önhöz kéréssel'
Magyar célnyelvi szöveg	Egy kéréssel jöttünk .
Angol 1. célnyelvi szöveg	We have come to you with a request.
Angol 2. célnyelvi szöveg	We have come to you with a request.
Román célnyelvi szöveg	Dar am venit la dumneavoastră cu o mare rugămintă .
Német célnyelvi szöveg	Wir kommen zu Ihnen mit einer Bitte.

Míg a *Мы к вам с просьбой* típusú mondatok igen elterjedtek az orosz nyelvben, más nyelvekben az ilyen típusú ellipszis nemigen fordul elő. A hiányos mondatok közül néhány idiomatikus kifejezésnek is tekinthető. Az idiomatikus kifejezések fordításában az explicitálás az egyik választható lehetőség, mivel fordíthatjuk az idiómát *a)* azonos vagy hasonló jelentésű idiómával (ha van ilyen a célnyelvben), vagy *b)* szó szerint (idegenítő fordítással), vagy *c)* leíró módon, explicitációval. Erre példa a következő:

(4)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	А Не до гляденья тут... 'Nem a nézésig itt ...'
Magyar célnyelvi szöveg	Kinek jutna eszébe itt nézegetni...
Angol 1. célnyelvi szöveg	No one feels like looking...
Angol 2. célnyelvi szöveg	Who's going to look in...
Román célnyelvi szöveg	Parcă-ți mai arde să te uiți...
Német célnyelvi szöveg	Wie kann man denn hineinschauen...

A *He до гляденья тут* kifejezést többé-kevésbé idiomatikus fordítja a magyar, az egyik angol (*No one feels like looking*) és a román, míg a másik angol és a német fordító explicitálja.

Itt megkerülhetetlen az a kérdés, hogy az idiomatikus kifejezéseknél és metaforáknál explicitebbek-e a leíró jellegű kifejtések. Egyértelműbb-e a *komoly hibát követett el*, vagy a *nem megfelelő megoldást választott*, és könnyebben érthető-e magyar anyanyelvűek számára, mint a *bakot lőtt* kifejezés? Úgy gondolom, hogy itt a nyelvi és kommunikatív explicitás elválik egymástól, de részletesebb bizonyításra itt nem tudok kitérni.

7.3. Kötelező szintaktikai explicitáció: metonimikus melléknevek

(5)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Прошу, господа, лишних удалиться! 'Kérem, uraim, a feleslegesek távozzanak'
Magyar célnyelvi szöveg	Kérem, uraim, akinek nincs dolga , távozzék!
Angol 1. célnyelvi szöveg	I beg you, gentlemen, who are not concerned , to retire!
Angol 2. célnyelvi szöveg	Everyone not here on business is requested to keep away!
Román célnyelvi szöveg	Rog persoanele de prisos să se îndepărteze!
Német célnyelvi szöveg	»Ich bitte, meine Herren, daß sich die Überflüssigen entfernen!«

Úgy tűnik, itt egyik fordító sem érezte elfogadhatónak a szó szerinti, melléknévvél történő fordítást, inkább a szituációnak megfelelő, kifejtettebb, rutin formulát keresett.

7.4. Kötelező lexiko-szemantikai explicitáció: ekvivalens nélküli lexika

Az orosz forrásnyelvi szövegben előforduló lexikai egységeknek a következő esetekben nincs (jó) célnyelvi megfelelője a legtöbb célnyelvi szövegben: bizonyos személyekre vonatkozó főnevek esetében, bizonyos, főleg igekötős igék esetében, néhány egyéb esetben és a reáliák esetében.

Főnevek

Az orosz nyelvben feltűnően nagy számban fordulnak elő a főleg melléknévből vagy igéből képzett vagy egyszerű főnevek: *старичок, сердяга, бедняга, распутник, пьяница, шельма, баба, солдатка, болтун, горячка*, stb. Ezeket a fordítások legtöbbször explicitálják.

(6)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Она солдатка, баба, но...
Magyar célnyelvi szöveg	katonafeleség, parasztasszony , de...
Angol 1. célnyelvi szöveg	She is a soldier's wife , a peasant woman , but ...
Angol 2. célnyelvi szöveg	a soldier's widow
Román célnyelvi szöveg	E nevastă de soldat , femeie simplă , dar...
Német célnyelvi szöveg	Sie ist zwar ein Soldatenweib , eine Bäuerin, aber ...

Igék

Az orosz igék, különösen az igekötős igék, sok jelentést sűrítenek magukba, és azoknál a nyelveknél, amelyek nem rendelkeznek hasonló igékkal, gyakran külön szóval kell fejezni az egyes jelentés-összetevőket, tehát a felbontás (széttagolás) műveletét kell elvégezni. Erre a magyar fordításban van legkevésbé szükség, mivel a magyarban is vannak igekötős igék, és ezek részben megfelelnek az orosz igekötős igéknek. A magyar egyébként is „igés nyelv”.

A tanulmányban szereplő nyelvek közül egyikben sincs olyan ige, ami az orosz *успеть*-nek megfelelne ('nincs ideje megtenni valamit'), tehát ezt kötelező explicitációnak kell tekintenünk.

(7)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	He успел он снять 'Nem volt ideje/nem sikerült levenni(e)'
Magyar célnyelvi szöveg	Nem maradt ideje , hogy... lehúzza
Angol 1. célnyelvi szöveg	He hadn't time to take the second boot off
Angol 2. célnyelvi szöveg	He hadn't time to take the second boot off
Román célnyelvi szöveg	N-a avut timpul s-o scoată pe cealaltă
Német célnyelvi szöveg	Er hatte nicht Zeit , den anderen Stiefel auszuziehen

A *распутничать* igének sincs egyetlen pontos megfelelője, így többféle megoldást – többnyire széttagolást – találunk a fordításokban:

(8)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Пьянствовал, распутничал, ... 'részegeskedett, kicsapongott...'
Magyar célnyelvi szöveg	Ivott, dorbézolt ...
Angol 1. célnyelvi szöveg	He gave himself up to drinking and debauchery ...
Angol 2. célnyelvi szöveg	He drank and dissipated ...
Román célnyelvi szöveg	Se ținea de beții, trăia în desfrâu
Német célnyelvi szöveg	Trank, führte ein lasterhaftes Leben

A *расшаркиваясьсь* fordítását a magyarnak is fel kell bontania ('összecsapta bokáját'), míg a többi fordítás nem pontosan ugyanazt fejezi ki ('with a scrape', 'bowing and scraping', 'îclinîndu-se', 'mit einem Kratzfuß').

Több nyelv összetétellel fejezi ki az aspektuális jelentéseket is:

(9)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	заплакал 'sírva fakadt, elsírta magát'
Magyar célnyelvi szöveg	elsírta magát
Angol 1. célnyelvi szöveg	began to cry
Angol 2. célnyelvi szöveg	began to weep
Román célnyelvi szöveg	începu să plângă
Német célnyelvi szöveg	und fang an zu weinen

Itt ismét két kérdés merül fel. Az egyik az, hogy mindig kötelező-e a kötelező explicitáció? A felbontás elvileg kötelező azokban a nyelvekben, amelyekben nincsenek képzők, de a forrásnyelvi ige sok esetben egyszerű igével, az aspektuális jelentés elhanyagolásával is fordítható, továbbá vannak olyan aspektusok, amelyek egyszavas igével is kifejezhetők. A második kérdés ugyanaz, ami az idiómák esetében: vajon a felbontás csak nyelvi explicitációt eredményez, vagy kommunikatív explicitációt is? Vajon kommunikatív szempontból az-e az explicitebb, ha egy szóval tudunk kifejezni valamit, vagy ha – komponensanalízist végezve – külön szavakkal fejezzük ki a jelentésösszetevőket? A *kés* az explicitebb, vagy az *éles élű metsző eszköz*? A *sétál* vagy a *sétát tesz*? Az *elgondolkozott* vagy a *gondolkozni kezdett*? Az orosz ige általában kevesebb nyelvi anyaggal ugyanannyi információt fejez ki, mint az angol, román és német összetételek. Feltételezhetjük-e, hogy ezek a jelentések csak implicit módon vannak benne az orosz igében, míg a többi nyelvben explicit formában? Ha az explicitálást mint a forrásnyelvi kifejezésben (szövegben) implicit jelentések kódolt formában történő kifejezését határozzuk meg, mondhatjuk-e, hogy a *распутничал* ige értelmezéséhez az orosz anyanyelvűeknek

következtetésekkel kell eljutniuk ahhoz a jelentéshez, hogy '(hosszabb időn keresztül) italozó, dorbézoló, kicsapongó életmódot folytatott'?

Egyéb szavak

A fordítások tanúsága szerint, bár lenne egyszavas megfelelője a többi nyelvben a kötőszóként és pragmatikai partikulaként használt *неужели* szónak ('valóban'; etc.) a legtöbb fordító szükségesnek érezte, hogy jobban kifejtse a pragmatikai jelentést, a hitetlenkedést:

(10)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Неужели, господа? 'Tényleg, uraim?'
Magyar célnyelvi szöveg	Uraim, csak nem?
Angol 1. célnyelvi szöveg	Is it possible , gentlemen?
Angol 2. célnyelvi szöveg	Is it possible , gentlemen?
Román célnyelvi szöveg	E adevărat ce-am auzit , domnilor?
Német célnyelvi szöveg	Ist es möglich , meine Herren?

Reáliák

A forrásnyelvi szövegben előforduló néhány történelmi reália fordítását többnyire kulturális behelyettesítéssel oldják meg a fordítók: *становой: rendőrkapitány, police superintendent, Inspector of Police, comisarul de poliție, Amtshauptmann; исправник: rendőrfőnök, police captain, captain, ispravnic, Kreishauptmann; урядник: csendbiztos, inspector, orderly, ureadnic, Wachtmeister.*

7.5. Fakultatív lexiko-grammatikai explicitáció: igeneves szerkezetek

Quirk és társai (1985) explicitiségi skáláján a mellékmondat explicitebb, mint az igenév. Közismert, hogy az orosz igeneveket többnyire mellékmondatokkal fordítjuk magyarra, tehát növeljük az explicitiséget, bár a melléknévi igenevek esetében választhatjuk a bővített jelzős szerkezetet is, a határozói igeneveknél a határozói igenevet, a főnévi igenévnél pedig a főnévi igenevet. *A svéd gyufában* előforduló igenevek többsége a várakozásoknak megfelelően mellékmondat volt, de gyakran előfordult a mellékmondatos fordítás azokban a nyelvekben is, amelyekben szélesebb az igenevek használati köre.

(11)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Заглянув под кровать 'Benézvén az ágy alá'
Magyar célnyelvi szöveg	... az ágy alá nézett ...
Angol 1. célnyelvi szöveg	Looking under the bed
Angol 2. célnyelvi szöveg	Looking under the bed
Román célnyelvi szöveg	Aruncând o privire sub pat ...
Német célnyelvi szöveg	Als der Amtshauptmann einen Blick unter das Bett warf

(12)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Сказав это, Николаша замигал глазами и заплакал. 'Ezt mondván, Nyikolaska hunyorogni kezdett a szemével és elsírta magát'
Magyar célnyelvi szöveg	E szavak után Nyikolaska sűrű hunyorogtatás közepette elsírta magát.
Angol 1. célnyelvi szöveg	As he said this Nikolashka blinked and began to cry.
Angol 2. célnyelvi szöveg	As he said this , Nicholas blinked and began to weep.
Román célnyelvi szöveg	Spunând asta, Nikolașka începu să plângă.
Német célnyelvi szöveg	Nachdem er dieses gesagt , begann er mit den Augen zu zwinkern und fing an zu weinen.

7.6. Fakultatív lexiko-grammatikai explicitáció: hátravetett prepozíciós jelzős szerkezetek

Az angol, német és román nyelv, az oroszhoz hasonlóan, a hátravetett prepozíciós jelzős szerkezeteket felválthatja jelzői mellékmonddal is, tehát fakultatív explicitációt alkalmazhat. A példák tanúsága szerint viszont ritkán élnek ezzel a lehetőséggel: a (13) példában csak az egyik angol fordítás használ mellékmondatot, a (14)-ben pedig elég nehéz lenne explicitálni bármelyik nyelvben, kivéve a magyart.

(13)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	старичок с лицом отставного унтера 'öregemberke nyugdíjas altiszt arccal'
Magyar célnyelvi szöveg	öregember, arcáról ítélve nyugalmazott törzsőrmester
Angol 1. célnyelvi szöveg	old man with the face of a veteran non-commissioned officer
Angol 2. célnyelvi szöveg	old man, who looked like a retired sergeant.
Román célnyelvi szöveg	un moșneag pirpiriu, cu ... înfățișare de plutonier în retragere
Német célnyelvi szöveg	

(14)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	в субботу под воскресенье 'szombaton vasárnap alatt'
Magyar célnyelvi szöveg	a szombatról vasárnapra virradó éjjel
Angol 1. célnyelvi szöveg	on the Saturday of last week
Angol 2. célnyelvi szöveg	last Saturday evening
Román célnyelvi szöveg	în noaptea de sâmbătă spre duminică
Német célnyelvi szöveg	den Abend von Sonnabend auf Sonntag

A magyar nyelvben a hátravetett ragos jelző csak ritkán (például címekben) fordul elő, így az orosz hátravetett jelző fordításában – akár mellékmonddal, akár bővített jelzős szerkezettel történik – gyakorlatilag kötelező az explicitáció. (Ami megint csak arra utal, hogy a kötelező és a fakultatív explicitáció nem különíthező el élesen egymástól.)

7.7. *Fakultatív lexiko-grammatikai explicitáció: igéből képzett főnevek*

Az igéből képzett főneveket a grammatikai metafora kategóriájába sorolhatjuk, tehát létrejöttük során bizonyos jelentésszervezők kimaradnak. Végző soron ezt is ellipszisnek tekinthetjük.

Feltűnően sok esetben találunk explicitációt az igéből képzett főnevek fordításában. Ebben a magyar fordítás jár az élen, a két nyelv (illetve a magyar és az indoeurópai nyelvek) általános különbségeinek megfelelően, de sokszor találunk mellékmondatos fordítást a többi nyelvben is. Ebben szerepe lehet Csehov tömör stílusának is.

(15)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Приступлено было ко взлому. 'Hozzá lett kezdve a betöréshez'
Magyar célnyelvi szöveg	Hozzáfogtak, hogy betörjék az ajtót.
Angol 1. célnyelvi szöveg	They proceeded to break open the door.
Angol 2. célnyelvi szöveg	They had to break in the door.
Román célnyelvi szöveg	Se apucară să spargă ușa.
Német célnyelvi szöveg	Man ging an das Erbrechen der Thür.

Itt egyedül a német fordítás használ igéből képzett főnevet, de a többi nyelvhez hasonlóan, birtokosjelzőként, betoldja a forrásnyelvi kifejezésből kimaradt tárgyat is (*Thür, Tür*).

7.8. *Fakultatív lexiko-grammatikai explicitáció: idiomatikus és metaforikus kifejezések*

Mint fent említettem, az idiómák és metaforikus kifejezések fordítására több lehetőség áll rendelkezésre, és ezek közül az egyik az explicitáció. Ha a célnyelvben nincs hasonló jelentésű idiomatikus kifejezés, a fordítók gyakran az explicitációs megoldásokat választják.

(16)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Ах, Австрия, Австрия! Твои дела! 'Óh, Ausztria, Ausztria! A te dolgaidd!'
Magyar célnyelvi szöveg	Ej, Ausztria, Ausztria! A te kezded van a dologban!
Angol 1. célnyelvi szöveg	Ah, Austria, Austria! It's your doing!
Angol 2. célnyelvi szöveg	Austria, it's all your doing!
Román célnyelvi szöveg	Austrie, numai tu ești de vină!
Német célnyelvi szöveg	Österreich, Österreich, das werden wohl deine Stückchen sein! ⁶

⁶ Bár a fordítások is valamilyen mértékben idiomatikusak, nyelvileg kifejtettebbek a forrásnyelvi kifejezésnél.

7.9. Kohéziós explicitáció: névmások, kötőszó nélküli mondatkapcsolások, nem kötelező bővítmények betoldása vagy ismétlése

Kötőszó nélküli mondatkapcsolások

Míg az explicitációs kutatások gyakran a kötőszavak betoldására (a kohéziós explicitációra) koncentrálnak, *A svéd gyufa* fordításaiban erre viszonylag ritkán van szükség, és nemigen van példa arra, hogy több, vagy mindegyik fordításban előfordulna kötőszó betoldása. Egy esetben fordul elő, hogy a magyar, az egyik angol és a román fordítás is kötőszót told be:

(17)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Говорил я тебе – не слушался! 'Beszéltem neked – nem hallgattál'
Magyar célnyelvi szöveg	Hányszor mondtam... de nem hallgattál rám!
Angol 1. célnyelvi szöveg	I told you ... – you wouldn't listen!
Angol 2. célnyelvi szöveg	I told the dear man, but he wouldn't listen!
Román célnyelvi szöveg	Ți-o spuneam, sărăcuțul de tine, dar nu m-ai ascultat!
Német célnyelvi szöveg	Habe ich Dir nicht gesagt, daß Du schlecht enden wirst! Wolltest auf mich nicht hören . . .

Névmások

A magyar fordításra jellemző, hogy a névmási utalásokat gyakran fordítja főnévvel: *Заявляя об этом* ('Bejelentve ezt') – *adta elő az esetet*, *В ней есть что-то* ('Van benne valami') – *Van ebben az asszonyban valami*, stb. Klaudy (1997) szerint a személyes névmások főnévvel fordítására azért van szükség, mert a magyar 3. sz. névmásnak nincs neme. A névmás felváltása főnévvel azonban nem csak ilyen esetekben fordul elő, hanem akkor is, amikor a névmás is elfogadható lenne a magyar fordításban. Ez nem csak 3. személyű személyes névmásoknál fordul elő, hanem mutató- és határozatlan névmásoknál is. A többi fordításban ritkább az ilyen váltás. A következő példában a magyar fordításon kívül a román váltja fel a névmást főnévvel.

A névmások explicitálásával kapcsolatban is felmerül az a kérdés, hogy a nyelvileg explicitebb főnévi kifejezés megkönnyíti-e a referens azonosítását, a feldolgozást, egyértelműbb-e, tehát kommunikatív explicitebb-e?⁷

⁷ "Perhaps the most commonly made observation about the distribution of referring expressions is that there seems to be an inverse relation between the relative salience of the referent in the context of the discourse and the amount of information conveyed by the expression used to refer to it – the more salient the referent is, the less likely it is to be referred to by a highly explicit referring expression, such as a definite NP [...] Indeed, less explicit referring expressions like pronouns and null anaphors are almost exclusively used when the referent is very salient." (Almor 2000: 343)

(18)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Они , значит, были в синем. 'Ők, tehát, kékben voltak'
Magyar célnyelvi szöveg	Így hát a tettesek sötétkékben voltak.
Angol 1. célnyelvi szöveg	Then it was they who were in dark blue....
Angol 2. célnyelvi szöveg	You see they wore blue!
Román célnyelvi szöveg	Înseamnă că unul dintre asasinii purta haine albastre.
Német célnyelvi szöveg	Also hatten sie einen blauen Anzug.

Nem kötelező bővítmények betoldása vagy ismétlése

Az explicitáció fajtáinak osztályozásában gyakran említik a határozók, illetve jelzők betoldását (qualifiers and modifiers; Gumul 2008, Nida 1964). Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a nyelvtanilag teljes és helyes mondat szemantikailag hiányos, nem tartalmaz bizonyos nem kötelező bővítményeket. A hiányzó információt a forrásnyelvi olvasó a korábbi szövegrészek, a leírt szituáció vagy háttérismeretei alapján ki tudja következtetni (és valószínűleg a célnyelvi olvasó is képes lenne erre), a fordító azonban különböző okokból úgy érzi, hogy a célnyelvi olvasó számára nem fölösleges megismételni, vagy kifejezni ezeket az információkat (vö. Pym 2005). Ez a különböző fordításokban különböző pontokon és különböző gyakorisággal fordul elő: leggyakrabban a román és a magyar fordítónál figyelhető meg. Itt három példát mutatok be:

(19)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Несколько головок репейника было срезано ... 'Néhány bogáncsféjet levágtak'
Magyar célnyelvi szöveg	Néhány bogáncsféjet levágtak az ágról ...
Angol 1. célnyelvi szöveg	Some of the burrs were cut off ...
Angol 2. célnyelvi szöveg	A few twigs of the burdock were cut off ...
Román célnyelvi szöveg	Câțiva lujeri de ciulini fură tăiați ...
Német célnyelvi szöveg	Einige Distelköpfe wurden abgeschnitten ...

(20)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	За завтраком разговорились. 'Reggeli közben beszélgetni kezdtek'
Magyar célnyelvi szöveg	Ebéd közben megindult a beszélgetés.
Angol 1. célnyelvi szöveg	At lunch they talked.
Angol 2. célnyelvi szöveg	While they were breakfasting they went on talking.
Román célnyelvi szöveg	În timp ce mâncau, anchetatorii se porniră să discute despre crimă .
Német célnyelvi szöveg	Während des Frühstückes wurde ein lebhaftes Gespräch geführt.

A német fordítással kapcsolatban megjegyezzük, hogy többször, több fordításban is előfordul a fokozó, illetve értékelő jelentést kifejező jelzők betoldása.

A következő példában a szöveg alapján kikövetkeztethető információkat told be a magyar, illetve az egyik angol fordítás:

(21)

Orosz forrásnyelvi szöveg és szó szerinti fordítása	Под тем же кустом был найден сапог ... 'Ugyanazon bokor alatt találtak egy csizmát ...'
Magyar célnyelvi szöveg	Ugyancsak ennek a bokornak a tövében bukkantak rá ...
Angol 1. célnyelvi szöveg	Under the same bush was found a boot ...
Angol 2. célnyelvi szöveg	Under this same lilac bush was found a top boot ...
Román célnyelvi szöveg	Sub același boschet se găsi o cizmă ...
Német célnyelvi szöveg	Unter dem nämlichen Busch wurde ein Stiefel gefunden ...

7.10. Pragmatikai explicitáció: nyomatékosító elemek, diskurzusjelölők betoldása

A pragmatikai explicitáció nem köthető a forrásnyelvi szövegben előforduló nyelvi elemekhez. Különböző fajtái közül ennek a forrásnyelvi szövegnek a fordításában egyes diskurzusjelölők betoldása és a nyomaték kifejezése fordult elő, de nem mindegyik fordításban. A diskurzusjelölők főleg a magyarban (*még, már, hát, is*) és a németben (*denn*), a nyomaték kifejezése csak elszórtan, néhány esetben fordult elő, ezért itt nem mutatok be példákat.

8. Következtetések

A tanulmányban bemutatott összehasonlító elemzés azt mutatja, hogy ha a kötelező, morfológiai jellegű explicitációt (ragok, névelők, rámutató szavak betoldása) leszámítjuk, a fordításokban megjelenő explicitációs megoldások túlnyomó része az egyes nyelvek különbségeire vezethető vissza. Így például az orosz igekötős igék jelentős része visszaadható magyarul és németül igekötős igével, míg az angolban és a románban többnyire széttagolásra van szükség. Teljes mértékben azonban nem kötelező az explicitálás, sok esetben a fordító választhat más megoldást is. Ez a jelenség arra is rámutat, hogy a kötelező és a fakultatív explicitáció között nincs éles határvonal. Nem egyértelmű például, hogy kötelező-e az explicitáció abban az esetben, amikor az orosz a hozzávetőleges számot fordított szórenddel fejezi ki, míg a magyar lexikai eszközzel: *старик, лет шестидесяти – hatvan év körüli öregúr*. Ez utóbbi nyelvileg explicitebbnek tűnik, de végső soron nem kötelező, tehát ha kihagynánk, akkor sem lenne nyelvtanilag elfogadhatatlan a mondat, és a jelentésvesztés elfogadható.

Egyes esetekben előfordul, hogy egy nyelv bizonyos szerkezetei nem találhatók meg több más nyelvben sem. (Esetleg a legtöbb más nyelvben vagy az összes más nyelvben sem, de ezt egy mindössze öt nyelvre kiterjedő vizsgálat alapján nem állíthatjuk.) Ilyennek bizonyultak a jelen vizsgálatban az orosz elliptikus szerkezetek, amelyek bizonyos esetekben idiomatikus kifejezéseknek is tekinthetők, és a fordításokban szinte kivétel nélkül explicitáló megoldásokat találunk. Gyakori az explicitáció az idiomatikus és metaforikus, illetve minden jelentéssűrítést tartalmazó kifejezés esetében, de itt a fordító választhat nem explicitáló jellegű megoldást is.

Elméletileg explicitáció várható a kultúraspecifikus kifejezések fordításában is, de ebben a szövegben a kulturálisan kötött kifejezések – egyes történelmi reáliákat leszámítva – nem játszanak különösebb szerepet, és pontos fordításuk sem releváns a történet szempontjából. (Ez meglepetés annak fényében, hogy a kutatások a kötőszavakhoz hasonlóan nagy figyelmet szentelnek a reáliák explicitációjának is.)

A nyelvi és kommunikációs explicititás leginkább a kohéziós explicitáció esetében esik egybe, ezért az explicitációs hipotézis bizonyítását leggyakrabban a kötőszavak gyakoriságának növekedésére alapozzák. Lehet, hogy statisztikailag ez így van, de a vizsgált fordításokban – bár a kötőszavak előfordulásában enyhe emelkedést találunk – feltűnő, jelentős különbségek nem mutatkoztak.

Ha azt vizsgáljuk, hogy a nyelvi explicitásen túl az egyes explicitációs megoldások a kommunikatív explicitáséget is növelik-e, akkor úgy találjuk, hogy a legtöbb esetben ez kérdéses. Aligha állíthatjuk, hogy a *заплакал*-hoz képest a *began to cry* egyértelműbb, vagy könnyebben érthető, sem azt, hogy az orosz igében rejlő implicit jelentést explicitálja, emeli magasabb explicitási szintre: az inchoatív jelentés nem implicit módon van jelen, hanem része az ige egységes, osztatlan jelentésének. A tulajdonnév többes számú használatának explicitálása hasonló kérdést vet fel: vajon a *Nyikolaskák*, a *Nyikolaska-félék*, vagy *az olyan emberek, mint Nyikolaska* érthető-e könnyebben? Bár Klaudy (1997) szerint a széttagolás explicitációs művelet, az esetek többségében ezt nem lehet bizonyítani. A széttagolás kérdése felveti azt a kérdést is, hogy mit tekintünk *implicit* jelentésnek. Kétségtelen, hogy a *Kissé hideg van itt* mondat implicit (implikált) jelentése lehet az, hogy *Kérlek, csukd be az ablakot*, de ugyanilyen implicit jelentés-e az, hogy tudjuk, hogy a *megfojtották* ige tárgya élőlény kell legyen? Hasonló kérdések merülnek fel az idiomatikus kifejezések, a metaforák és a konkretizáció esetében is.

Ha leszámítjuk a nyelvi különbségekből adódó kötelező és a nyelvhasználati különbségekből adódó fakultatív vagy kvázi-fakultatív explicitációt, az egyes fordítások között eltérő az explicitáció mértéke. Ezt vagy az adott fordító, vagy az adott nyelvkultúra fordítói hagyományai eredményezhetik. Ennek eldöntése további vizsgálatok feladata. A legtöbb, nyelvi vagy nyelvhasználati különbségek által ki nem kényszerített explicitációt a román fordításban találjuk. Szintén sok ilyen jellegű explicitációt tartalmaz a magyar fordítás, míg az angol és a német kevésbé hajlamos a kötelezőn és a preferáltan túl explicitálni a szöveget.

Arra a kérdésre, hogy van-e fordításspecifikus explicitáció, többszintű választ adhatunk. A válasz igenlő, ha figyelembe vesszük, hogy explicitáció csak interpretív nyelvhasználatban, azaz a nyelven belüli és nyelvközi fordításban fordul elő, tehát így minden explicitáció fordításspecifikus. Akkor is igen a válasz, ha arra gondolunk, hogy minden nyelvben vannak olyan grammatikai és lexikai formák, amelyek jelentéssűrítést, illetve ellipszist tartalmaznak: aluldeterminált megnyilatkozások és szövegek, aszindetikus mondatkapcsolások, nyelvtanilag vagy szemantikailag hiányos szerkezetek és lexikai egységek. Mivel ezek a szerkezetek és lexikai egységek az egyes nyelvekben nem esnek egybe, az explicitáció mint fordítási megoldás szűk ségszerűen megjelenik. Az explicitációt kiváltó nyelvi tényezők

közül tehát a legfontosabbnak a már Nida (1964) által is említett hiányos szerkezetek tűnnek.

Csehovról lévén szó, megjegyezzük, hogy az explicitáció gyakran veszteséggel jár: az explicitált fordítás nem őrzi meg az eredeti másodlagos kontextuális hatását (tömörség, kifejező erő, stilisztikai hatások).

I R O D A L O M

- Almor, A. 2000. *Constraints and mechanisms in theories of anaphor processing*. = Pickering, M. – Clifton, C. – Crocker, M. (eds.): *Architectures and Mechanisms for Language Processing*. Cambridge University Press. 341–354.
- Becher, V. 2010. *Abandoning the notion of "translation-inherent" explicitation. Against a dogma of translation studies*. *Across Languages and Cultures*. 11/1. 1–28.
- Becher, V. 2011. *Explicitation and Implication in Translation. A Corpus-based Study of English-German and German-English Translations of Business Texts*. Doktori tézis. Universität Hamburg, Fakultät für Geisteswissenschaften, Hamburg.
- Blum-Kulka, S. 1986. *Shifts in Cohesion and Coherence in Translation*. = House, J. – Blum-Kulka, S. (eds.): *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. Günter Narr, Tübingen. 17–35.
- Chesterman, A. 2004. *Hypotheses about Translation Universals*. = Hansen, G. – Malmkjaer, K. – Gile, D. (eds.): *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 1–13.
- De Metsenaere, H. – Vandepitte, S. 2017. *Towards a Theoretical Foundation for Explicitation and Implication*. *Trans-kom* 10 [3] (2017): 385–419.
- Denturck, K. 2012. *Explicitation vs. Implication: a Bidirectional Corpus-based Analysis of Casual Connectives in French and Dutch Translations*. *Across Languages and Cultures* 13/2. 211–229.
- Englund Dimitrova, B. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- Espunya, A. 2007. *Is Explicitation in Translation Cognitively Related to Linguistic Explicitness?* = Vandeweghe, W. – Vandepitte, S. – Van de Velde, M. (eds.): *The Study of Language and Translation. Belgian Journal of Linguistics* 21. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia.
- Fowler, R. – Hodge, B. – Kress, G. – Trew, T. 1979. *Language and control*. Routledge and Kegan Paul, Boston–Henley–London.
- Gumul, E. 2008. *Explicitation in Simultaneous Interpreting – the Quest for Optimal Relevance*. = Wałaszewska, E. – Kisielewska-Krysiuk, M. – Korzeniowska, A. – Grzegorzewska, N. (eds.): *Relevant Worlds: Current Perspectives on Language, Translation and Relevance Theory*. Cambridge Scholars Publishing, Newcastle. 188–205.
- Halliday, M.A.K. 1985. *Dimensions of Discourse Analysis: Grammar*. = T.A. van Dijk (ed.) *The Handbook of Discourse Analysis, Vol. 2: Dimensions of Discourse*. Academic Press, London.
- Heltai P. 2005. *Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation*. = Károlyi K. – Fóris Á. (eds.): *New Trends in Translation Studies: in Honour of Kinga Klaudy*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 45–74.
- Heltai P. 2009. *Explicitációs műveletek különböző szakszövegekben*. = Dr. Silye Magdolna (szerk.): *Porta Lingua 2009. Szaktudás idegen nyelven*. Kiadja a Szaknyelvoktatók és -Kutatók Országos Egyesülete, Debrecen. 265–277.
- Heltai P. 2011. *Az explicitáció mint kommunikációs univerzálé*. = Navracsics J. – Lengyel Zs. (szerk.): *Lexikai folyamatok egy-és kétnyelvű közegben*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 124–134.
- House, J. 2004. *Explicitness in discourse across languages*. = House, J. – Koller, W. – Schubert, K. (eds.): *Neue Perspektiven in der Übersetzungs- und Dolmetschwissenschaft*. AKS, Bochum.
- House, J. 2008. *Beyond Intervention: Universals in Translation?* *Trans-kom* 1/1: 6–19.
<http://www.trans-kom.eu>

- Kamenická, R. 2007. *Defining Explicitation in Translation*. Brno Studies in English 33: 45–57.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Scholastica, Budapest.
- Klaudy, K. 1998. *Explicitation*. = Baker, M. (ed.): *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Shanghai Foreign Language Education Press, Shanghai. 80–85.
- Kruger, H. 2018. *That again: A multivariate analysis of the factors conditioning syntactic explicitness in translated English*. *Across Languages and Cultures* 20 (1). 1–33.
- Krüger, R. 2014. *From S-explicitation to T-explicitation? Tracing the development of the explicitation concept*. *Across Languages and Cultures* 15 (2). 153–175.
- Lanstyák I. 2003. *Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság*. *Irodalmi Szemle* 46/7. 77–94.
- Makkos A. – Robin E. 2011. *Explicitáció és implicitáció a visszafordításban*. *Alkalmazott Nyelvtudomány* XI. 1–2. 135–150.
- Murtisari, E. T. 2013. *A Relevance-based Framework for Explicitation and Implication in Translation*. *Trans-kom* 6 (2) 315–344.
- Nida, E. 1964. *Toward a science of translating*. Brill, Leiden.
- Pápai, V. 2004. *Explicitation: A universal of translated text?* = Mauranen, A. – Kujamäki, P. (eds.): *Translational Universals: Do They Exist?* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam and Philadelphia. 143–164.
- Puurtinen, T. 2004. *Explicitation of clausal relations: A corpus-based analysis of clause connectives in translated and non-translated Finnish children's literature*. = Mauranen, A. – Kujamäki, P. (eds.): *Translational Universals: Do They Exist?* John Benjamins Publishing Company, Amsterdam and Philadelphia. 165–176.
- Pym, A. 2005. *Explaining Explicitation*. = Károly K. – Fóris Á. (eds.): *New Trends in Translation Studies. In Honour of Kinga Klaudy*. Akadémia Kiadó, Budapest. 29–34.
- Quirk, R. – Greenbaum, S. – Leech, G. – Svartvik, J. 1985. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. Longman, London.
- Riz B. 2009. *Translating the Picture of Dorian Gray into Hungarian*. Szakdolgozat. Pannon Egyetem, Veszprém.
- Robin E. 2014. *Fordítási univerzálék a lektorált szövegekben*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, Budapest.
- Schiffirin, D. 1994 [2003]. *Approaches to Discourse*. Blackwell, Cambridge.
- Sperber, D. – Wilson, D. 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Blackwell, Oxford.
- Tang, F. 2018. *Explicitation in Consecutive Interpreting*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia.
- Yang Li, Y. – Halverson, S. L. (megjelenés alatt). *Increased explicitness: Corpora, Context and Causal Complexity*.

FORRÁSOK

- Чехов, А. П. Шведская спичка. Уголовный рассказ. 1883.
<http://www.bibliotekar.ru/rusChehov/139.htm> (2019.05.05)
- Csehov, A. P. 1973. *A svéd gyufa. Bűntügyi történet*. [Ford. Wessely László] = Csehov, A. P. *A csinovnyik halála. Elbeszélések és kisregények 1880–1884*. Helikon, Budapest.
- Chekhov, A. 1922. *The Swedish Match. (The Story of a Crime.) = The Cook's Wedding and Other Stories by Anton Pavlovich Chekhov*. [Translated by Constance Garnett.]. The MacMillan Company, New York.
<http://www.gutenberg.org/files/13417/13417.txt> (2019.05.05)
- Chekhov, A. *The Safety Match*. <http://fullreads.com/literature/the-safety-match/> (2019.05.05)
- Cehov, A. P. 2001. *Chibritul suedez (Nuvelă polițistă)*. = *Stepa și alte povestiri*. Polirom. Iași. [Traducere de Anda Boldur.]
- Anton Tschechow, *Das schwedische Zündholz*. <http://estories.x10.mx/das-schwedische-zuendholz/> (2019.05.05)

CHIBRITUL SUEDEZ. DECLANȘATORI AI EXPLICITĂRII

(Rezumat)

Ipoteza explicitării presupune că traducerile tind să fie mai explicite decât textele-sursă. În consecință, explicitarea este o caracteristică universală a traducerii. Ipoteza a generat numeroase cercetări și a avut drept rezultat o serie de controverse și neclarități. Acestea din urmă se datorează mai cu seamă faptului că o serie de concepte fundamentale au rămas nedefinite. În acest studiu autorul își reiterează poziția, afirmată în studiile anterioare, că explicitarea poate fi deopotrivă o proprietate lingvistică (lexico-gramaticală) și una pragmatic-comunicativă legată de texte. În cercetarea explicitării trebuie acordată atenție faptului că explicitarea lingvistică și cea comunicativă nu coincid în mod necesar.

Care anume dintre fenomenele de traducere se încadrează în categoria explicitărilor e o problemă controversată; de asemenea, sunt încă discuții aprinse privitoare la operațiunile de explicitare: care sunt ele și cum pot fi clasificate în diferite subcategorii. Rolul pe care îl joacă diferențele lingvistice în explicitare rămâne, de asemenea, o întrebare deschisă. Deși teoria susține că explicația este independentă de perechea de limbi și de direcția traducerii, se constată schimbări explicative care caracterizează traducerea între două limbi care depind, de asemenea, de direcția traducerii.

Astăzi cercetarea explicitării se bazează în principal pe corpusuri și pe metode statistice, axate pe elemente lingvistice individuale. În acest studiu au fost observate operațiuni de explicitare în traducerile ale unei povestiri scurte de Cehov în limbile maghiară, engleză (două traduceri), română și germană. Scopul studiului este acela de a afla dacă textul-sursă conține elemente care pot declanșa modificări de natură explicativă în toate traducerile sau într-un procent semnificativ al acestora. Rezultatele arată că explicitarea este declanșată cu cel mai înalt grad de probabilitate de structuri eliptice.

Cuvinte-cheie: ipoteza explicitării, explicitare lexico-gramaticală și comunicativă, modificări explicative, declanșatori ai explicitării.

THE SWEDISH MATCH. EXPLICITATION TRIGGERS

(Abstract)

The explicitation hypothesis claims that translated texts are more explicit than their source texts. Consequently, explicitation is a translation universal. This hypothesis has generated a great deal of research, and several controversial issues and doubts. The latter are mainly because several fundamental concepts have been left undefined. In the study the author reiterates his position, stated in earlier studies, that explicitness can be a linguistic (lexico-grammatical) property, and it can be a communicative property, related to texts. In researching explicitation attention must be given to the fact that linguistic and communicative explicitness do not necessarily coincide.

It has become controversial which translation phenomena are covered by the term explicitation, which translation shifts can be regarded as explicating, and how the different subcategories of explicitation can be classified. The role that linguistic differences play in explicitation is also open to question. While it is claimed that explicitation is independent of the language pair and direction of translation, there is evidence that there are explicating shifts that characterize translation between two languages that also depend on the direction of translation.

Today research into explicitation is mainly based on corpora and statistical processing, focused on particular linguistic items. In this study explicating shifts were observed in the Hungarian, two English, Romanian and German translations of a short story by Chekhov. The research aimed at exploring whether the source text contains elements that are likely to trigger explicating shifts in translation into all or most other languages. The results suggest that explicitation is triggered with the greatest likelihood by elliptical structures.

Keywords: explicitation hypothesis, lexico-grammatical and communicative explicitness, explicating shifts, explicitation triggers.

FÜGGELÉK

További példák

7.1. Kötelező szintaktikai explicitáció: hiányzó argumentumok

OROSZ	MAGYAR	ANGOL (1)	ANGOL (2)	ROMÁN	NÉMET
пущай доложит!	jelentse neki az esetet!	let him report to him .	to lodge an information with him!	să- i raporteze	daß er es ihm melde!
Исправник поздоровался	A rendőrfőnök mindenkit üdvözölt	The police captain greeted the others .	The captain bade them "Good day!"	Ispravnicul dădu buzna în odaie	Der Kreishauptmann begrüßte die Anwesenden
Кто же душил?	De ki fojtotta meg?	Who was it smothered him?	but who smothered him?	Cine l-a sugrumat?	Wer erdrosselte ihn?
Душил кто-то третий, но кто он?	Egy harmadik fojtotta meg, de ki?	Some third person must have smothered him , but who?"	–	–	Das Erdrosseln hat also ein anderer besorgt, aber – wer?

7.2. Kötelező szintaktikai explicitáció: elliptikus forrásnyelvi szerkezetek

OROSZ	MAGYAR	ANGOL (1)	ANGOL (2)	ROMÁN	NÉMET
здесь что-то не так	itt valami nincs rendjén.	something was wrong.	something was wrong.	Lui cel dintâi nu i-a mirosit a bine.	daß hier etwas nicht richtig sei.
Там тоже так.	Akkor is ugyanígy történt.	It was just the same.	It was just the same there.	Tot așa s-a întâmplat.	Dort war es auch so.
Без вас знаю, что борьба!	Ezt maga nélkül is tudom, hogy dulakodtak!	I know there was a struggle without your telling me!	"I know there was a struggle , without your telling me! "	Știam și fără dumneata că a fost o luptă!	»Ein Kampf, das weiß ich auch ohne Sie!«
Кому другому, как ни ему?	Ki más tehet volna , ha nem ő?	"Who else should it be if not he?"	Who else could it be?	Cine altul ar fi putut s-o facă decât el?	»Wer anders, als er?«
С Акулькой знавался? – Был грех.	Akulkával jóba voltál? – Igen, kérem, nem tagadom.	"Have you had relations with Akulka?" "Yes, I have sinned. "	"Did you know Aquilina?" "Yes, your worship , I know her."	Cu Akulka te-ai avut bine? – Am avut păcatul ăsta.	»Hast Du mit Akuljka was zu thun gehabt? « »Wer ist ohne Sünde ... «
Я ничего... Что я могу? Ах, нет, нет... ни слова про брата! Умирать буду, не скажу!	Én semmit... mit tehetek én? Ó, nem, egy szót sem az öcsémről. Még ha meghalok, akkor sem mondok!	I can say nothing... What can I do? Oh, no, no... not a word ... of my brother! I would rather die than speak!	I know nothing – What can I do? Oh, no! no! – not a word about my brother! If I die, I won't say anything!	Nu pot să... Ce știu eu? Ah! nu, nu... nici un cuvânt despre fratele meu! De-ar fi să mor, și n-am să vorbesc!	Nichts... Was kann ich... Ach, nein, nein... nicht ein Wort über meinen Bruder! Wenn ich auch sterbe, sage ich nichts!

7.4. Kötelező lexiko-szemantikai explicitáció: ekvivalens nélküli lexika

Főnevek

OROSZ	MAGYAR	ANGOL (1)	ANGOL (2)	ROMÁN	NÉMET
старичок с лицом отставного унтера	öregember, arcáról ítélve nyugalmazott törzsőrmester	old man with the face of a veteran non-commissioned officer	old man, who looked like a retired sergeant.	un moşneag pirpiriu, cu înfăţişare de plutonier în retragere	Alter mit einem Unteroffiziersgesicht
сердяге	barátocskám	poor dear	the dear man	sărăcuţul de tine	–
бедняга	szegényke	poor man	poor fellow	săracul	Ja, der Arme...
распутник	nagy parázna	a rake	a waster	un mare destrăbălat.	Aber liederlich, Gott habe ihn selig!
Разбойник, ваше высокоблагородие! Пьяница и распутник такой	Haramia az, nagyságos uram. Olyan részeges, garázda fickó	He's a ruffian, your honour! A drunkard, and such a dissipated fellow	He's a rascal, your worship! He's a drunkard and a blackguard	E un bandit, înălţimea voastră! Un beţiv şi un stricat!	Ein Räuber ist er, Ew. Wohlgeboren, ein Säufer und Liederjahn
шельма	ez a léhűtő	the rascal	–	ticălosul ăsta	–
из-за бабы...	egy fehérszemély	on account of a woman...	on account of Aquilina, the woman,	–	wegen eines Frauenzimmers...
Была у него солдатка такая...	Volt Nyikolaskának egy szalma-özvegye itt a faluban...	He had a soldier's wife...	He was making up to a soldier's widow.	Nevasta unui soldat îi era ibovnică...	Er hatte so ein Soldatenweib.
болтун же Дюковский молчал в угоду старику.	a szószátyár Gyukovszkij pedig az öreg kedvéért hallgatott.	in spite of his talkativeness, Dyukovsky held his tongue in deference to the old man.	and the talkative Dukovski remained silent, to fall in with the elder man's humor.	dar guralivul de Diukovski tăcea, ca să-i facă pe plac moşneagului.	der Schwätzer Djukowski aber schwieg dem Alten zu Gefallen.
Эх, вы, горячка!	Ej, forrófejű ember!	Ah, you hot-head!	Hothead!	Pripit mai eşti, băiete!	So ein Hitzkopf!
П. робок, конфузлив, вообще трус	P. félénk, félszeg s egyébként is gyáva ember	P. is timid, easily embarrassed, altogether a coward.	P. is shy, timid, an all-round coward.	P. e sfios, ruşinos, ce mai, un fricos!	ein Feigling

Igék

OROSZ	MAGYAR	ANGOL (1)	ANGOL (2)	ROMÁN	NÉMET
пробрались	jutottak be hozzá	made their way in	got in	să fi intrat	zu ihm durchs Fenster eingedrungen
Пьянствовал, распутничал,	ivott, dorbézolt	He gave himself up to drinking and debauchery	He drank and dissipated	Se ținea de beții, trăia în desfrâu	Trank, führte ein lasterhaftes Leben
Повздыхали, поужасались	Sóhajtoztak, sopánkodtak	They heaved sighs, expressed their horror	They sighed, uttered exclamations of horror	Mai oftără cu toții, mai căinară victima	Man seufzte und klagte
Заглянув под кровать	az ágy alá nézett	Looking under the bed	Looking under the bed	Aruncând o privire sub pat	Als der Amtshauptmann einen Blick unter das Bett warf
и завтракать	és megebédeljének	and have lunch	and have breakfast.	a lua masa	und ein Frühstück einzunehmen
сморкаясь	s kifújta az orrát	blowing his nose	–	sufându-și nasul	sich in sein rotes Taschentuch schnaubend
задумался	elgondolkozott	pondered	began to think	rămase pe gânduri	und begann zu denken

7.5. Fakultatív lexiko-grammatikai explicitáció: igeneves szerkezetek

OROSZ	MAGYAR	ANGOL (1)	ANGOL (2)	ROMÁN	NÉMET
Окинув взглядом комнату, следователь	A vizsgálóbíró körüljárta tekintetét a szobában	Taking a look round the room, Tchubikov	Casting a glance around the room, the magistrate	După ce-și plimbă privirea prin odaie, judecătorul	Nachdem der Untersuchungsricht er nochmals einen forschenden Blick über des Zimmer geworfen hatte,
В ней есть что-то, напоминающее Нану	Van ebben az asszonyban valami... valami vonzó, ami Nanára emlékeztet.	There is something in her that does suggest Nana... fascinating...	–	Are în ea ceva ce aminteste de Nana... ceva ațățător...	Sie hat so etwas, was an die Nana erinnert... so etwas Anziehendes...
Панталоны напомнили ему о синих волосках, найденных на репейнике.	A nadrág eszébe juttatta a bogáncsbokron talált sötétkék gyapjúsálakat.	The trousers reminded him of the blue threads found on the burdock.	The trousers reminded him of the dark blue threads found on the burdock.	Pantalonii aceștia îi aduseră aminte de firele de lână albastră, găsite pe ciulini	Die Hosen erinnerten ihn an die blauen Fädchen, die er am Distelstrauch gefunden hat.
Увидев в руках гостей портфели	Mikor meglátta a vendégek kezében az aktatáskát	When she saw portfolios	When she saw the portfolios	Zárind în mâinile anchetatorilor serviete	Als sie in den Händen der Gäste die Portefeuilles bemerkte
– Чергова баба! – выругался Дюковский, выходя из дома.	Fene egy asszony! – káromkodott Gyukovszkij, mikor elhagyták az udvarházat. –	"A devil of a woman!" said Dyukovsky, swearing as they went out of the big house.	"Confound the woman!" scolded Dyukovsky, going out of the house.	– A dracului muiere! ocări Diukovski, ieșind din casă.	»n Teufelsfrauenzimmer!« fluchte Djukowski, als er aus dem großen Hause trat.

7.6. Fakultatív lexiko-grammatikai explicitáció: hátravetett prepozíciós jelzős szerkezetek

OROSZ	MAGYAR	ANGOL (1)	ANGOL (2)	ROMÁN	NÉMET
Дверь в спальню Кляузова	A Kljauzov hálószobájába vezető ajtót	The door into Klyauzov's bedroom	The door of Klausoff's bedroom	Ușa iatacului lui Kleauzov	Die Thür zu Kljausows Schlafzimmer
старичок с лицом отставного унтера	öregember, arcáról ítélve nyugalmazott törzsőrmester	old man with the face of a veteran non-commissioned officer	old man, who looked like a retired sergeant.	un moșneag pirpiriu, cu înfățișare de plutonier in retragere	Alter mit einem Unteroffiziers-gesicht

7.7. Fakultatív lexiko-grammatikai explicitáció: igéből képzett főnevek

OROSZ	MAGYAR	ANGOL (1)	ANGOL (2)	ROMÁN	NÉMET
при осмотре двери	miután szemügyre vette	as they examined	as they examined	–	während der Besichtigung der Thür
По осмотре постели Дюковский отпартовал	Gyukovszkij alaposan megvizsgált a az ágyat, és jelentette:	On inspecting the bed, Dyukovsky reported	After a thorough examination of the bed, Dukovski reported:	După cercetarea patului, Diukovski raportă	Nach der Besichtigung des Bettes meldete Djukowski:
перед сном	mikor lefeküdni készült	before going to bed	before going to bed	înainte de culcare	vor dem Schlafengehen
во время тряски и падения	amikor ide vonszolták	While he was being dragged and shaken	while the body was dragged over	din pricina hurducăturilor	während des Schüttelns und des Falls
По осмотре и снятии плана местности	A vizsgálatot a helyszín feltérképezésével befejezték	After making the inspection and taking a plan of the locality	When they had finished their examination, and drawn a plan of the locality	După cercetarea și întocmirea unei schițe a locului	Nach der Besichtigung der Gegend und Aufnahme eines Planes derselben
лежание на печи от страха после убийства	az, hogy félelmében odafeküdt a kemencére a gyilkosság után	his lying on the stove from fright after the murder	his lying behind the stove in terror after the murder	faptul că, după omor, de groază s-a culcat pe cuptor	das sich vor Furcht auf den Ofen verkriechen

7.8 Fakultatív lexiko-grammatikai explicitáció: idiomatikus és metaforikus kifejezések

OROSZ	MAGYAR	ANGOL (1)	ANGOL (2)	ROMÁN	NÉMET
меня точно кто обухом	mintha föbe kólintottak, volna...	I was <u>struck all of a heap</u> .	it was just as if some one had hit me with an ax.	Am rămas ca trăsnit...	traf's mich gleich wie ein Donnerkeil...
чего он там прохлаждается?	eleget pihent	why should he <u>sit in comfort doing nothing?</u>	why should he sit there, kicking his heels?	De ce zăbovește atâta?	wo er denn steckt
подвизается на своем попроче уже четверть столетия	Negyedszázados pályafutása alatt már sok mindent látott.	had <u>been hard at work</u> for a quarter of a century.	who had been wrestling with the duties of his office for a quarter of a century	care îndeplinea această funcție de un sfert de veac.	der seine Thätigkeit schon seit einem Vierteljahrhundert ausübte
Лезет со своей спичкой!	Mit akar evvel a gyufával!	"He <u>keeps on about</u> his match!"	"You go on about your match!"	Îi tot dai zor cu chibritul dumitale.	»Kommt da mit seinem Zündholz!«
Понес!...	Ezt aztán megmondta...	"He's <u>off again!</u> ..."	"There you go!-"	Ai luat-o razna!	»Na, jetzt legt er los...«
Толкует, пустомеля!	Összehord tücsköt-bogarat!	He argues, the chatterbox!	"Listen to his foolishness!"	Trăncănești ca o moară stricată!	»Geschwätz!«
Так и режет, так и режет!	Borotvaéles logika!	"He brings it all out so pat!"	"He goes on and on like that!"	Și cum îi merge gura, ca o morișcă!	
Мели, Емеля, твоя неделя	– Maga csak fújja a magáét.	"Keep it up, you're in your glory!"	"Grind away, Emilian; it's your week!"	– Vorbesti să n-adormi!	»Na, wieder die Schleusen geöffnet!«
Сообразительность, посмотришь!	Nézzék csak, micsoda éleslátás!	What powers of deduction! Just look at him!	There's a lively imagination for you!	Ce dar ai de a pricepe totul dintr-o dată! Să te minunezi, nu alta!	»Kolossal gescheit!« lächelte Tschubikow. »Nur immer drauf los!«

7.9. Kohéziós explicitáció: névmások

OROSZ	MAGYAR	ANGOL (1)	ANGOL (2)	ROMÁN	NÉMET
Заявляя об этом	adta elő az esetet	as he made this announcement	While making this announcement	–	–
съезди сию минуту ко мне	azonnal menj be az őrszobára	ride off this minute to my house	go over to my house this minute	du-te chiar acum la mine acasă	fahr sofort zu mir hin
скажи ему, чтобы ехал сюда!	mondd meg neki, hogy azon nyomban jöjjön ide a helyszínre!	tell him to come here.	Tell him to come over here!	și poștește-l și pe el să vină aici!	sage ihm, daß er herkommen soll!
Осмотр ... не дал решительно ничего	... a vizsgálat semmi eredményre nem vezetett	The inspection ... yielded absolutely no result	The examination ... did not supply any conclusive data	Cercetarea ferestrei ... nu dădu absolut niciun rezultat	Die Besichtigung des Fensters von außen ergab absolut nichts;
пока они искали способов,	amíg szerét ejtették	while they were trying to find some way of	while they were looking about for some way of	până ce ucigașii au găsit mijlocul să-l	während sie nach Mitteln suchten
Убивал, кстати сказать, не один, минимум трое	A gyilkosságot egyébként nem egy tettes , hanem legalább három követte el	He was murdered, by the way, not by one but by three, at least:	And it is evident that there was not one murderer , but at least three	în treacăt fie zis, omorul n-a fost săvârșit de un singur om , ci de cel puțin trei	Ausgeführt wurde der Mord übrigens nicht von einer, sondern von mindestens drei Personen :
а он... известно, осерчал...	erre persze a másik ... bizony haragra gerjedt...	He ... was angered by it,	and Nicholas -naturally, he was mad!	El, se înțelege, s-a supărat.	nun und dieser ... natürlich, war wütend...
а она возьми да и вырвись из рук, возьми да побеги...	a csirke meg kiszabadult a kezemből, és elszaladt...	and she fluttered out of my hands and took and ran off.	all of a sudden it broke away and started to run.	dar ea s-a smuls din mâinile mele și a dat să fugă...	das Huhn aber riß sich los und lief davon...

GORON SÁNDOR

VÖRÖSMARTY MIHÁLY NYELVI ELEMEI ÉS STÍLUSA
SHAKESPEARE: *JULIUS CAESAR* CÍMŰ TRAGÉDIÁJÁNAK
FORDÍTÁSÁBAN

Kulcsszavak: Shakespeare-fordítás, nyelvi elemek, stílus, fordítási elvek, drámai jambus.

Bevezetés

Tanulmányomban Vörösmarty Mihály *Julius Caesar*-fordításának nyelvi elemeit és stílusát vizsgálom, bemutatva, hogy milyen nyelvi rétegekből tevődik össze e fordítói nyelvezet. A nyelvi elemeket szófajuk szerint elemzem. A stílus jellegzetességeit a fordítás nagyobb nyelvi szintjeiről (szó szerkezetek, mondatok) származó nyelvi adatokkal is érzékeltetem. E kutatási kérdések megválaszolása előtt érdemes megismerkednünk Vörösmarty fordítási elveivel, mert ezekben számos olyan információt találunk, amelyek segítségül szolgálhatnak az elemzésben. A fordítási elvekhez tartozik Vörösmarty-nak a drámai jambusról vallott felfogása is. Itt érdemes megvizsgálni, hogyan valósítja meg költőnk a gyakorlatban e sorfajtát, illetve ennek helyettesítő változatait.

1. Vörösmarty Mihály fordítási elvei

Vörösmarty Mihály Shakespeare iránti érdeklődését barátjának, Teslér László káplánnak köszönhette,¹ aki írói pályára készült² (Gyulai 1866: XXXV). Erről az 1822-ben írt *Teslér barátomhoz* című verse is tanúskodik (vö. Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 334):

„[...] túl az élet’ megszűkült körén
Shakespeare’ világát választjuk lakúl,
Hogy míg zajával eltelik szívünk,
Ne halljuk ott a’ külvilág’ zaját,
Melly édes álmainkat elveri.”

¹ Ruttkay Kálmán szerint Vörösmarty már pesti diákévei alatt olvasott Shakespere-t (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 335, 338).

² Gyulai Pál Vörösmartyról írott életrajzában azt olvashatjuk, hogy Teslér László írt egy drámát, de csak néhány kisebb verset publikált álneven (Gyulai 1886: XXXV).

A vers formailag is Shakespeare-hatásról árulkodik, hiszen rímtelen drámai jambusban íródott. E versformával Vörösmarty már a *Rónay és Lóri* (1819) című drámatöredékében sikerrel kísérletezett (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 339). Horváth Károly szerint e műalkotás „egész dikciója és egyes szerkezeti sajátosságai” arra utalnak, hogy Vörösmartynak ismernie kellett valamilyen shakespeare-i minta alapján készült drámát (Horváth 1968: 133–134). Ugyancsak a shakespeare-i hagyomány hatását emeli ki Fehér Géza doktori értekezésében kimutatva, hogy a nemes szereplők mellett megjelenítetnek a szolgálók nyelvjárási nyelvezetükkel, prózai dialógusokban (vö. Fehér 1969: 18).

Shakespeare Vörösmartyra korábban közvetve is hathatott, hiszen az egyetemen Schedius Lajos esztétikai előadásait hallgatta,³ és valószínűleg ismerte esztétikaprofesszorának a versenydolgozatát,⁴ amelyben az Shakespeare-t a legnagyobb drámaíróként méltatta, aki „belső szépségekben: a lélekrajzban és a szenvedélyek ábrázolásában felülmúlta a görög tragikusokat” (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 287). De találkozhatott az angol klasszikus nevével Kisfaludy Sándor *Hunyady János* (1816) című drámájának előszavában is, ahol ezt olvashatta: „a világnak legnagyobb Dramaticussa Shakespeare” (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 337). Ezek az olvasmányélmények jelentős mértékben hatottak Vörösmarty drámaírói és fordítói tevékenységére, amely az ő korában hazafias tetteknek számított, hiszen vele nemcsak a magyar irodalom, hanem a nemzeti színjátszás fellendülését is szolgálni kívánta (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 338).

Az 1830-as években a magyar műfordítói gyakorlatban a tartalmi fordítás mellett egyre inkább célnyelvi elvárásként jelentkezett a forma iránti tisztelet (Benő 2011: 106). A tartalom és forma hű átültetésének szemlélete Vörösmartyval kezdett megerősödni a magyar fordításirodalomban (Szele 2006: 12). Vörösmarty szemlélete úttörő fontosságú, hiszen a magyar műfordítási gyakorlatban az 1840-es évekig a befogadó kultúrát, a célnyelvet tartották fontosabbnak az eredeti műnél (vö. Benő 2011: 89). Bajza József a *Magyar játékszíni krónikában* (1842) – tehát jóval Vörösmarty *Julius Caesarjának* a megjelenése után – a prózai fordítás érdemeit emeli ki Friedrich Ludwig Schröder fordításaira hivatkozva (Bajzát idézi Bayer 1909: 49–50). Toldy Ferenc pedig még 1860-ban is elfogadható megoldásnak tartotta Shakespeare prózai fordítását (Burján 2003: 124).

Vörösmarty fordítási elveit színházi bírázataiból, fordításkritikáiból ismerhetjük meg. Dramaturgiai, kritikus munkássága három szakaszban bontakozott ki: 1. kritikát írt könyvformában megjelent drámákról; 2. az *Athenaeum Magyar játékszíni krónika* című rovatában rendszeresen tudósított a Pesti Magyar Színház (Nemzeti Színház) előadásairól 1837 és 1841 között; és 3. *Elméleti töredékek*

³ 1817 és 1820 között Vörösmarty Schedius Lajos tanítványa volt a pesti egyetemen (Székely 2005).

⁴ Schedius Lajos 1791-ben pályázta meg a pesti egyetem esztétikai tanszékét. Versenydolgozatában a neohumanizmus szellemében méltatta Homéroszt, Pindaroszt, Horatiust és Shakespeare-t (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 287).

(1837) című tanulmányában fejtette ki nézeteit a drámaírás műfaji követelményeiről (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 281). Felfogásában a dráma költői mű (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 8), amely arra kényszeríti a költőt, hogy annak szavait és kifejezéseit megválassza (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 45). Ennek az esztétikai elvnek az érvényesítését *Julius Caesar*-fordításában is megfigyelhetjük. Ami a drámai műalkotás stílusát illeti, Vörösmarty úgy véli, hogy annak az élet nyelvének kell szólnia, mert az ünnepélyesség kivált a hosszú darabokban fárasztó és unalmas (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 37). *Julius Caesar*-fordításában azonban ez az elv nem érvényesíti, hiszen ott egy zengő, fenséges nyelvezetű Shakespeare-t hozott létre (vö. Németh 1949: 470).

1832-ben Ernst Christoph Freiherr von Houwald *A kép* (1821) című drámájának Madarász József általi fordítását azért bírálta és tartotta kiadásra méltatlannak, mivel „ezen fordítás az eredeti’ szellemét sem fordítási hűséggel, sem az előadás tisztaságával nem közelíti, azon fölül pedig oly jambusokban van írva, mellyeket szakasztott prózának lehet inkább mondani mint valóságos versnek” (Solt–Fehér–Gergely [VMÖM 16. k.] 1977: 183). Láthatjuk, hogy Vörösmarty milyen fontosnak tartotta a forrásnyelvi szöveg tartalmi és formai jegyeinek tiszteletben tartását és ezeknek „fordítási hűséggel” történő célnyelvi visszaadását. Figyelme ezenkívül még „az előadás tisztaságára”, vagyis a színpadi előadásmód könnyedségére és érthetőségére is kiterjed (vö. Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 20–24), amely szerinte a „színi hatás”⁵ alapfeltétele (Trombitás 1913: 58).

Goethe *Iphigeniájának* (1779) meg nem nevezett fordítóját arra biztatja, hogy az ilyen művek esetén, „mellyek becse igen nagy részt az előadástól függ, úgy volna leghelyesebb, legcélszerűsőbb fordítani, ha azok nem csak gondolatok, hanem a’ mennyire lehet, szó szerint is fordítatnának” (Solt et al. [VMÖM 16. k.] 1977: 179). Nézeteit részletesebben fejti ki Goethe egy másik drámája, *A vaskezű Berlichingi Götz* (1773) Hoblik Márton általi fordítása kapcsán: „nem elég az eredetinek csupán értelmét adni, hanem a’ mennyire a’ nyelv megbírja, azt sajátoságaival ’s teljes erejében kell adni, a’ mit úgy gondolok legjobban elérhetőnek, ha a’ fordító a’ beszéd’ fordulataihoz ’s formáihoz a’ lehetőségig hív marad; kivevén a’ közmondásokat ’s fordíthatatlan idiotismusokat, mellyeket a’ fordító más hasonértékűekkel igyekezzék kipótolni. Ezt tartom a’ szójátékokról is, mellyek többnyire fordíthatlanok lévén, ha mással ki nem pótolhatók, inkább hagyassanak el” (Solt et al. [VMÖM 16. k.] 1977: 199–200).

Vajda Péter *Hamlet*-fordításáról (1839) írott kritikájában is a fordítási nehézségeket okozó szójátékok, valamint a sírásók elmélkedésének a kihagyását javasolja, amennyiben nem lehetséges ezek megfelelő visszaadása (Solt [VMÖM

⁵ Trombitás Gyula szerint a költői és a színi hatás ellentétére először Vörösmarty mutat rá. Erről a kérdésről, azaz hogy a színi vagy a költői érték előrébbvaló-e, Vachott Sándor indít el egy nagy vitát, amelyben Kunoss Endre, Henszlmann Imre és Bajza József vesznek részt. Vörösmarty a kétféle alkotóelv harmóniájának szükségszerűsége mellett foglal állást megmutatván a vita eldöntéséhez vezető, helyes utat (Trombitás 1913: 26).

14. k.] 1969: 228), mivel úgy véli, hogy az érthetőséget nem szabad semminek sem alávetni (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 230). Ezek az elvek azért fontosak, mert Vörösmarty olyan gyakorlati megoldásokra hívja fel a figyelmet (pl. forrásnyelvi közmondások, idiómák célnyelvi megfeleltetésére, illetve a szójátékok célnyelvi kompenzálására vagy elhagyására), amelyeket később is alkalmaznak a műfordítói gyakorlatban.

Victor Hugo *Angelo, Padua' zsarnoka* (1835) című darabjának Csató Pál általi fordításáról írt kritikájában pragmatikai szempontból kifogásolja a sok *kegyed* névmás használatát, mivel az szerinte ugyanolyan rang, mint a *nagyságod* és a *méltóságod*, viszont egyenlő társadalmi pozíciót betöltő felek párbeszédében az *ön* személyes névmás sokkal jobb (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 72).

Vörösmarty felismerte, hogy a fordítások hasznavehető nyelvezete nélkül nincs művészi előadás (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 72). Az érthetőség és a nyelvezet kifejező erejének követelményét a korszak fordítási normájaként foghatjuk fel (vö. Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 166). Dramaturgiai felfogásában nagyon fontosnak tartja a drámai karakterek egymástól különböző nyelvhasználatának az érzékeltetését Shakespeare *Julius Caesar*-ját említvén példaként: „[...] más, egészen saját nyelvet beszél a' szilaj, nyers Casca, mást a nemes Brutus, mást 'a nép, melly a' köztéren kószál és dühöng” (vö. Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 37–38). A nyelvi purizmus érvényesítését és az érthetőséget kéri számon *A velencei kalmár* (1600) fordítójától,⁶ amikor az érthetetlen, idegenszerű szavak és kifejezések helyett a „tisztá ép magyar nyelv” alkalmazását javasolja neki (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 237). Hasonló véleménye van a szórenddel kapcsolatban is. Ecsedy Gyulának⁷ arra hívja fel a figyelmét, hogy a színpad a nyelv valódi iskolája, ezért a fordításban ügyelni kell a szórend természetes célnyelvi megformálására, hiszen szerinte sokkal helyesebb a „bálban leányt legjobban megismerhetni, vagy bálban legjobban meg lehet ismerni a' leányt”, mintsem az „Egy bálban legjobban megismerhetni egy leányt” mondat (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 251). Érdekes azonban, hogy *Julius Caesar*-fordításában maga is él ilyen típusú inverzióval: „De mért ma műhelyedben nem maradsz?” (I./29.). Trombitás Gyula szerint Vörösmarty drámaírátaiban olyan kifogásokat találunk, amelyeket jogosan meg lehet említeni saját drámáival kapcsolatban is (Trombitás 1913: 70). Ezt az ellentmondást ő két pszichológiai természetű okkal magyarázza: 1. az alkotó és bíráló művésztevékenység közti különbséggel; illetve 2. Vörösmarty költői és kritikusi természetének ellentétével (Trombitás 1913: 72).

Kiss Ernő *Shakespeare és Vörösmarty* (1911) című tanulmányában – Vörösmarty *Julius Caesar*-fordítását értékelve kísérletet tesz költőnk ki nem fejtett fordítási elveinek az összefoglalására:

⁶ Lukács Lajos fordításáról van szó (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 237).

⁷ Gerle és Uffó Horn *A' gyámság* című vígjátékának a fordítója (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 250).

„Teljes tiszteletben tartja az eredetit; de nem ragaszkodik hozzá szolgai módon. Nem a szók fontosak előtte, hanem az értelem. Híven igyekszik megtartani az eredeti kifejezést és képeit; de nem irtózik attól sem, hogy az értelmet más költői képpel vagy fordulattal adja vissza. Nemcsak arra törekszik, hogy helyesen értse meg a szöveget, hanem hogy behatoljon az egyes szereplők lelkébe és így teljes megértéssel tolmácsolja szavaikat. Tiszteletben tartja az eredeti külső formáját, verset versben, prózát prózában fordít, sőt néha egy-egy prózai sort is versbe szed. Gondja van arra is, hogy az eredeti tömörségét megtartsa, az értelmet se elnyújtani, se megcsontítani nem akarja. A legtöbbször sort sorral fordít; de megesk a helyes megértés kedvéért, hogy megszorítja a sorok számát. Az még ritkább eset, hogy elhagyna valamit, legfőlebb valami jelentéktelen szót vagy kevésbé fontos jelzőt. Lapossá nem lesz soha, sőt inkább a tömörségre való törekvés miatt válik itt-ott érthetlenné vagy kevésbé érthetővé. Ennek oka is inkább egy-egy újszerű vagy újszerűen átvitt értelmű szó használata” (Kiss 1911: 36).

Kiss Ernő összefoglalása alapján láthatjuk, hogy Vörösmarty fordítási elvei nemcsak a maga korában, hanem fordítástörténeti szempontból is jelentősek, hiszen ezek figyelembevételével adottá válik a szöveghű fordítás megvalósításának lehetősége.

1.1. *A drámai jambus Vörösmarty fordítói felfogásában*

Vörösmarty a dráma versmértékének az ötös jambust tekintette, amelynek használatára Shakespeare-en kívül még ösztönzést kaphatott Kisfaludy Sándor *Hunyady Jánosától*⁸ (1814), valamint Kisfaludy Károlynak az 1820-as években játszott jambusdrámáitól, a *Stibor vajdától* és az *Ilka vagy Nándor-Fehérvár bevételétől* (vö. Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 339). E versforma változatként fogta fel a hatos jambuson kívül a hatost is, amelyek közül az utóbbit ma már nem tartják az ötös helyettesítő variánsának, ám ez kezdetben nála elvszerű eljárásá vált jambusdrámáiban és fordításaiban egyaránt (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 339). A *Julius Caesarban* (1839) kevés hatos jambus található, ám elég sok van belőle a jóval későbbi *Lear királyban* (1856), holott ebben a vonatkozásban sokkal szigorúbb lett a felfogása (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 340).⁹

Az *Elméleti töredékek* (1837) *Kidolgozás* című ötödik részében részletesen kifejti verstani elveit a drámai jambusról: „Legalkalmasb ’s a’ komoly drámák’ pathosához illőbb versnem a’ jambus, mellyet az újabb kor (angolok, németek ’s magyarok) hatosból ötösre rövidített, melly néha változatosság vagy nyomosítás végett, vagy végre szabadságból egy szótaggal toldatik” (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 46). Felfogása abban is szigorodott, „hogy az első és harmadik lábban csak

⁸ Bayer József szerint ez „az első kötött formában írott [sic!] magyar történeti dráma” (Bayer 1897: 281).

⁹ Vörösmarty jambusdrámáiban és jambikus drámafordításaiban a hatos jambusok aránya esetenként más és más, ez azonban nem mutat semmi olyan törvényszerűséget, ami a művek időrendjének szempontjából jellemző volna (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 339).

spondeust, tribrachist és anapesztust engedélyezett a jambus helyettesítésére”, ám korábban a daktilust is elképzelhetőnek tartotta erre (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 340).¹⁰

Az *Elméleti töredékek*ben közzétett ritmikai táblázat jól illusztrálja a felfogásbeli változást:

U –	U –	U –	U –	U –	(U) (–)
--		--		UU	
UUU		UUU			
UU–		UU–			

(Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 46).

Vörösmarty szerint a spondeus, tribrachis és anapesztus használatát az első és a harmadik verslábban nem kell annyira szigorúan venni, hogy attól ne lehetne eltérni, viszont az ötödik lábnak vagy jambusnak, vagy pirrichiusnak kell lennie, ugyanis ezek biztosítják a verssor „végsúlyát”, nélkülük nem lehetne a verset jambikusnak tartani (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 46). A jambikus lejtés biztosítása végett a második és a negyedik lábnak is jambusnak kell lennie, így a verssorban az utolsó teljes lábbal együtt három jambus lesz. Néha azonban – szükség esetén – élve a költői szabadság lehetőségével három jambus helyett kettő is elfogadható (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 47). Ám ha a verssor egy szótaggal megtoldatik – vagyis hatodfeles jambus alkalmazásakor – az ötödik lábnak okvetlenül jambusnak kell lennie, ilyenkor pirrichius használata jambus helyett teljesen kizárt (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 47).

Vörösmarty szerint kerülni kell a tribrachis és anapesztus túlzott használatát a bennük lévő rövid szótagok miatt, ám az ilyen típusú szavakat (pl. *halada, öröme, nevető, közelít stb.*), mégsem lehet teljesen kizárni a költői nyelvhasználatból (vö. Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 47). Ha azonban mégsem lehet elkerülni őket, akkor a költők úgy oldják meg e verstani problémát, hogy a vers végén a tribrachis vagy anapesztus első szótagját hosszúnak tekintik, viszont szavaláskor ezeket a színészeknek mindig röviden kell kiejteni (vö. Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 47). A rövid magánhangzókkal kezdődő szavakra Vörösmarty a következő szabályt ajánlja: „a’ vers’ végén a’ mondott mód szerint, közben pedig vagy vers’ elején, mint anapaestusi vagy tribrachysi lábak használtassanak.” Ezt a következő verssorral

¹⁰ A *Rónay és Lóri* (1819) fedőlapján található táblázatban és egy korábbi metrikai jegyzete szerint a páratlan verslábakban eleinte a daktilust is a jambus helyettesítő variánsának tartotta (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 340).

szemlélteti: „hatalom (U U –) szeren|cse szollgáim valá|nak” vagy „szolgált | nekem szeren|cse ’s ha|talom (UU)” (Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 47).

Vörösmarty tekintettel van a verssor ritmikai szépségére is. Ezért nagyon fontosnak tartja „ha a’ 2dik vagy 3dik lábon caesura van”. A *Nyugosztalódj belső világodon* cezúra nélküli verssor szerint sokkal szebben hangzik cezúrával: *Nyugosztalódjál bel világodon*. Ám úgy véli, hogy a formai szépség miatt szükségtelen feláldozni a költői kifejezés expresszivitását, mert „csak izléssel párosult szorgalom szabhat törvényt ’s határokat” a drámaírás és -fordítás terén (vö. Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 47–48).

1.2. A drámai jambus megvalósulása a Julius Caesarban

A *Julius Caesar*ban előforduló drámai jambusok vizsgálatakor Vörösmartynak az *Elméleti töredékek*ben közölt ritmikai táblázatát¹¹ vesszük alapul. A táblázat első sorában a tiszta ötös jambus, illetve ennek a sorfajtnak egy rövid vagy hosszú szótaggal megtoldott ötödfeles változata szerepel. A tiszta ötös jambus kevésszer fordul elő Vörösmarty fordításában, hiszen e versmérték túlzott használata egyrészt egyhangúvá tenné a fordítást, másrészt pedig formai feszsége révén kevésbé igazodik a beszélt nyelvhez (vö. Ruttkay 2002: 19). E prozódiai problémára Horváth András *A ’Drammának vers-mértékéről* (1817) című tanulmányában¹² reflektál: „[...] ki győzne egész egy Drammát tiszta jámbusokban írni?” (Horváthot idézi Fehér [VMÖM 6. k.] 1965: 330–331).

Nyelvi példák tiszta ötös jambusra:

De ez ne bántsá meg barátimat (I./123.)
 (U – | U – | U – | U – | U –)
 Vezetsz te engem, azt kívánva, hogy... (I./143)
 (U – | U – | U – | U – | U –)

Az ötös jambus legtöbbször spondeusokkal keverten fordul elő a fordításban:

A’ hév napfény az, melly kigyót kikölt (II./14.)
 (U – | – – | – – | U – | U – |
 Ne konzoljuk, mint ebnek szánt dögöt (II./ 177.)
 (U – | – – | – – | – – | U – |

Az ötödfeles sorváltozat végződhet rövid, illetve hosszú szótagra egyaránt:

Regtől napestig békén várakozva (I./43.)
 (– – | U – | – – | – – | U – | U)
 Ti fák, szirtek! gonoszbak mindazoknál (I./37.)
 (U – | – – | U – | – – | U – | –)

¹¹ Lásd az előző fejezetben.

¹² Horváth András tanulmánya a Tudományos Gyűjteményben jelent meg (Fehér [VMÖM 6. k.] 1965: 330–331).

A ritmikai táblázat második sorában egy olyan spondeusokkal kevert jambusi sor következik, amelynek utolsó lábjának jambusnak vagy pirrichiusnak kell lennie a jambikus lejtés biztosítása végett (vö. Solt [VMÖM 14. k.] 1969: 46):

És nyájas lenni máshoz elfelejt (I./127.)
 (- -| - -| U -| U -| U -)
 Örülni? 's mért? mi zsákmányt hoz haza? (I./34.)
 (U -| U -| U -| - -| U U)

Vörösmarty táblázatának harmadik sorába a tribrachist tartalmazó sorváltozat került. Ebben a tribrachis csupán az első és a harmadik verslábban fordulhat elő:

Örökösi; mert ha tudtotokra esnék (III./464.)
 (UUU| U -| U -| U -| U -| -)
 Légy csendben, itt valaki sietve jó (I./539.)
 (- - -| U -| U U U| U -| U -)

A ritmikai táblázat utolsó sora hasonlít az előző sorvariánsra annyi különbséggel, hogy itt tribrachis helyett anapestus szerepel az első és a harmadik verslábban:

Szabadúl születtem, mint Caesar 's te is; (I./179.)
 (U U -| U -| - -| - -| U -)
 Kiván éleszteni hirtelen silány... (I./515.)
 (U -| - -| U U -| U -| U -)

A *Julius Caesar* kevés hatos jambust tartalmaz, s azért nincs feltüntetve a ritmikai táblázatban, mert e sorfajtat Vörösmarty elméletben nem fogadta el az ötös jambus változatának, ám gyakorlatban mégis élt vele (vö. Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 340):

Hogy ilyen nagyra nőtt? Oh kor, gyalázva vagy (I./233.)
 (- -| - -| U -| - -| U -| U -)
 Felrúglak, mint ebet. Caesar, jegyezd meg ezt (III./49.)
 (- -| - -| U -| - -| U -| U -)

Láthattuk, hogy Vörösmarty a ritmikai táblázatában közölt ötös jambust és helyettesítő variánsait a gyakorlatban is alkalmazza, sőt él, bár ritkán a táblázatban nem szereplő, egy szótaggal hosszabb hatos jambussal is. Ami a drámai jambus variánsainak arányát illeti a *Julius Caesar*ban, elmondhatjuk, hogy Vörösmarty a legtöbbször az ötös és ötödfelés jambust alkalmazza. A többi variáns aránya ehhez viszonyítva jóval kisebb, mintha ezt Vörösmarty a ritmikai táblázat sorrendjével is sejtetni kívánta volna.

2. Vörösmarty fordításának nyelvi elemei és stílusa

Vörösmarty költőként, fordítóként Kazinczyék újítását, Berzsenyi Dániel és Kisfaludy Károly kezdeményezéseit teljesítette ki (vö. Szabó 1986: 177). „Kazinczy eszménye, az új magyar költői nyelv Vörösmartyval valósul meg” (Tolnai 1929: 169), valamint az utána következő költőgenerációkkal. Erre utal Kazinczy két előrelátó megállapítása: „A’ nyelv most már nem az a’ mi negyven esztendő előtt volt; törve az út, a’ Hercyniai erdő ki van irtva, néktek ifjabbaknak nem kell többé irtanotok, ti tenyészthetitek a’ virágokat” – írja egyik levelében Bölöni Farkas Sándornak (Kazinczy 1815/1903: 240), illetve néhány évvel később ugyanezt a gondolatot hangoztatja az *Élet és Literaturában*: „közel áll az idő, hogy Istenfiak lépnek a’ pályára, ’s ragyogtatni fogják a’ Magyar Nevet, a’ mi nekünk nem jutott és nem juthatott. De mienk a’ dicsőség, hogy el van készítve útjuk. Nem futnának ők, ha mi nem irtánk vala, ’s javokra lesznek tévedéseink is, mert ezeken fogják láthatni, mit kell kerülniek” (Kazinczy 1826: 259–260).

Vörösmarty fordítói gyakorlatának jelentősége az, hogy akárcsak Döbrentei Gábor,¹³ ő sem fordításból, hanem a forrásnyelvi szövegből dolgozik (vö. Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 350). 1836-ban kezd hozzá a *Julius Caesar* fordításához, és benne Kazinczyék szellemében, irodalmunk gazdagításának lehetőségét látta: „Shakespeare jó fordítása a leggazdagabb szép literaturának is felér legalább a felével” (Vörösmarty 1841/[VMÖM 14. k.] 1969: 228). Kazinczy nyelvszemléletének és irodalmi felfogásának hatása Vörösmarty fordításában több tényezővel igazolható: 1. a fordítói nyelvezet gazdagítása archaizálással (vö. Tompa 1972: 59; Benkő 1982: 15), illetve 2. tájszavak alkalmazásával; 3. metrikai és retorikai célból alkalmazott keresett, választékos szórend (vö. Schweighoffer 1909: 39; Ort 1936: 41); 4. fennkölt nyelvhasználat a fordítás expresszivitásának céljából (vö. Sziklay 1934: 41); valamint 5. törekvés a forrásnyelvi szöveg tartalmi és formai azonosságának tökéletes megvalósítására (vö. Schweighoffer 1909: 39).

A legfőbb probléma azonban Vörösmarty Shakespeare-fordításaival éppen az, hogy „oly időben keletkeztek, amikor a nyelvújítás harcai még nem ültek el”, és munkáiban sok felelevenített régi, illetve újonnan létrehozott szót alkalmazott, amelyek ma már zavaróan hatnak (Radó 1938: 30–31). E fordítói nyelvezetet az írói szóhasználat és a stílus alapján vizsgálom. A leggyakoribbak a mi nyelvérzékünk számára ma már archaizmussá vált szavak és régies alakváltozatok, amelyeket szófajuk szerint sorolok fel: 1. igék: *éjjelez* ’sokáig fent marad’, *elmél* ’elmélkedik’, *esd* ’könyörög, kérlel, esedezik’ (RMSzMA.),¹⁴ *frigyesül* ’frigyre, szövetségre lép valakivel’ (RMSzMA.), *jő* ’jön’, *kelljen*,¹⁵ *kén* ’kellene’, *környezik* ’körülveszik’

¹³ Az első kötött versformában készült teljes magyar fordítás tőle származik. Formahűen adja vissza Shakespeare *Macbeth*-jét, amely egy tervbe vett Shakespeare-sorozat első köteteként jelent meg 1830-ban (vö. Benő 2011: 115–116).

¹⁴ A *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisát* (2012) a továbbiakban rövidítve használom: RMSzMA.

¹⁵ *’S rá hallgatál a’ száműző tanácsban, / Kiket kelljen halálra jegyzeni* (IV./18–19.). A *kell* ige felszólító módú alakja (*kelljen*) mai nyelvhasználatunkban többnyire a *ne* tiltószóval együtt használatos.

(RMSzMA.), *mégy* 'mész', *nappallik* 'megvirrad', *nézzsz*¹⁶ 'nézel', *ódd* 'óvd', *sújtol* 'sújt', *üld* 'üldöz', *űzsz* 'üzöl'; 2. a) köznevek: *ádázat* 'szörnyűség' (ÉrtSz.), *balság* 'szerencsétlen sors, balszerencse' (ÉrtSz.), *batka* 'csekély értékű aprópénz' (RMSzMA.), *bék* 'béke', *bűv* 'varázslat, igézet' (ÉrtSz.), *coloss* 'hatalmas természetű, izmos ember' (ÉrtSz.), *éjszak* 'észak', *ellenid* 'ellenségeid', *enyh* 'megbékélés, megnyugvás' (RMSzMA.), *esk* 'eskü', *feltét* 'szándék' (RMSzMA.), *frigyes* 'szövetséges', *háladatlanság* 'hálátlanság', *határozat* 'határozat', *hírharang* 'fecsegő, pletykát hordó személy' (TESz.), *honn* 'otthon', *kéjelem* 'kéj', *kölöncz* 'fattyú, fickó' (RMSzMA.), *könyű* 'könny', *látkör* 'látókör, látóhatár' (RMSzMA.), *látomány* 'látomás' (RMSzMA.), *merény* 'merénylet', *mulatozás* 'mulatozás', *nevetség* 1. 'gúnyos, harsány nevetés'; 2. 'nevetésre fakasztó dolog' (ÉrtSz.), *reg* 'reggel', *rém*¹⁷ 'rémület, rémség, iszonyat' (ÉrtSz.), *szánat* 'sajnálát, szánakozás' (RMSzMA.), *szender* 'szendergés', *szű* 'szív', *túlság* 'túlzás' (RMSzMA.), *utó* 'utód' (RMSzMA.), *vágyás* 'vágy', *végrendelés* 'végrendelet', *vég rendelmény[sic!]* 'végrendelet' stb.; 2. b) tulajdonnevek: *Capitol* 'Capitolium', *Olymp* 'Olympus'; 3. melléknevek: *ádáz* 1. 'ellenséges, gyűlölködő indulatú'; 2. 'szörnyű, borzasztó' (ÉrtSz.), *barátiatlan* 'ellenséges', *érdemtelen* 'érdemtelen'¹⁸ (ÉrtSz.), *feddtelen* 'fedhetetlen', *fondor* 'ravaszul ármánykodó' (RMSzMA.), *fürgencz* 'füрге', *hatósb* 'hatásosabb', *hűtelen* 'hűtlen', *igaztalan* 'igazságtalan', *kelmü* 'kellemű', *kicsin* 'kicsi', *kíméltelen* 'kíméletlen', *kór*¹⁹ 'beteg, beteges' (RMSzMA.), *lehetlen* 'lehetetlen', *nőtelen* 'nőtlen', *nyomorú* 'nyomorult', *sardi* 'sardisi', *számatlan* 'számtalan', *történetes* 1. 'előre nem sejtett vagy nem tervezett'; 2. 'véletlenül adódó, történő' (RMSzMA.), *türtelen* 'türelmetlen', *üdvösséges* (ÉrtSz.), *üdvöz* 1. 'boldog, áldott'; 2. 'áldó szóval üdvözölt, köszöntött' (RMSzMA.), *vérengező* 'vérengző', *vidor* 'vidám', *zordon* 'kegyetlen' (ÉrtSz.) stb.; 4. számnév: *zászlóink elsejére* 'első zászlóinkra'; 5. névmás: *nálatoknál* 'nálatok', *ten* 'a te saját tulajdonodban lévő' (ÉrtSz.); 6. főnévi igenevek: *alunni* 'aludni', *feddőzni* 'szidni, civakodni' (RMSzMA.), *frigvülni* 'szövetkezni' (RMSzMA.), *nyugonni* 'nyugodni'; 7. melléknévi igenevek: *eshető* 'megtörténhető', *feledkező* 'feledékeny', *hízkelkedő* 'hízélgő', *hülő* 'elhidegülő', *nevetkező* 'nevető', *színlett* 'színlelt'; 8. határozói igenév: *elmélve* 'elmélkedve', *kellvén*; 9. határozószók: *balúl* 'tévesen, helytelenül' (ÉrtSz.), *boldogúl* 'boldogan', *félrőbb* 'félre', *főlebb* 'feljebb', *hazunnan* 'hazulról', *kitelhetőleg* 'kitelhető módon' (CzF.), *legitt* 'rögtön, azonnal e helyen' (RMSzMA.), *legott* 'azonnal, nyomban' (RMSzMA.), *miglen* 'míg' (ÉrtSz.), *mindenha* 'mindenkor' (ÉrtSz.), *szünetlen* 'szüntelen', *utószor* 'utoljára', *valólag* 'valójában' stb.; 10. igekötő: *össze* 'össze'. Ezek a lexémák – néhány kivételt leszámítva – számunkra már formai archaizmusok,²⁰ de találunk

¹⁶ Színpadi szempontból nehézséget okoztak az efféle – kifogástalanul ragozott –, ám nehezen kimondható szavak (vö. Mályuszné Császár 1958: 176).

¹⁷ *Nem lenni épen olly kívánatos, / Mint élni rémben ollytól, mint magam* (I./177–178.).

¹⁸ *Kényes fiú, e' díszre érdemtelen* (V./63.).

¹⁹ *Mi rossz időben vagy beteg, derék / Ligarius. Kivánnám kór ne volnál. / Kór nem vagyok, ha Brutus tette készül* (II./321–323.).

²⁰ A formai archaizmusok olyan nyelvi elemek, amelyek érthetőek ugyan számunkra, de ma már nem használjuk őket elavult, régies alakjuk miatt (Zsemlyei 2002: 22).

példát a fordításban elavult szavakra is, mint pl. *emő* 'csecsemő' (CzF.),²¹ *métely* 'ragály, fertőzés' (RMSzMA.), *mérvonal* 'mérőszalag' és *szövétnék* 'fáklya' (RMSzMA.), amelyek jelöltje ma is létezik, csupán jelölőjük változott meg (vö. Zsemlyei 2002: 9).

Egy másik csoportba tartoznak az olyan tájszavak, amelyek jelentése mára többnyire csak szótár segítségével érthető meg: *gabancs* 'gebe' (MTSz.), *ízék* 'szállás takarmány hulladéka' (ÚMTSz.), *kontató* 'izgató, ingerlő személy' (ÚMTSz.), *pandal* 'vízvájta üreg a vízpart, árokpart vagy töltés oldalában' (MTSz.). Az efféle tájszók a célnyelvi szöveget gazdagítják anélkül, hogy megbontanák annak egységét (vö. Tompa 1955: 347).

A szó szerkezetek szintjén ugyancsak megnyilvánul a ma már régies nyelvállapot: *alant repülend*, *balra értél* 'félreértettél', *dísszezzük nyomát* 'vonuljunk fel kíséretként', *felünkbe bírnád szerezni* 'megnyerni számunkra', *pálya közben* 'a próbán', *regtől napestig*, *szabadul születtem stb.* Radó Antal szerint listát lehet alkotni Vörösmarty „szabályos képzésű” összetételeiből: *beldüh*, *búcsuvét*, *szívtörő*, *útkör*,²² *vadtét*, *vérmű* (Radó 1938: 34). Ezt a listát a következő összetett szavakkal egészíthetjük ki Vörösmarty fordításából: *emberagy*, *kopóhízélgés*, *munkaterh* 'munkateher', *örgond*, amelyek alkalmi jellegűek és a fordítói lelemény eredményei.

A fordítás szövegében fennkölt, retorikus mondatokat találunk, mint például: *De mért ma műhelyedben nem maradsz?* (I./29.), *Mi az, mit vágyásod van közleni?* (I./165.); [...] *ugyanazon [sic!] tőr van számomra, ha honomnak halálotat tetszendik kivánni* (III./355.); stb. Ez a régies magasztosság egyébként tükröződik az archaikus jellegű múlt idők²³ (*aluvál, ismerém, járál, kelél fel, valék; daczolt vala, nem tesznek vala kevesebbet*²⁴) és az *-nd* jeles régi jövő idő²⁵ alakjaiban is (*adand, csókoland, futand, kérendik, leend, lelendek, omlandom, tartand, veend, viend stb.*).

Vörösmarty fordítói stílusát olyan, ma már régiesnek tűnő, birtokos személyragot tartalmazó szavak gazdagítják, mint: *barátim*, *csillagink*,²⁶ *könyűitek*

²¹ *Emő* régies igenév, és mn. *Szopó*. 1. *Em(ik)*: Innen van: *csecs-emő* (CzF.).

²² Radó Antal téved ezzel a szóval kapcsolatban, hiszen ezt nem Vörösmarty alkotta, mivel Széchenyinél már 1831-ben előfordul (vö. NyÚSz.).

²³ Radó Antal a szóhasználat okozta problémákhoz sorolja a félmúlt használatát, mert ez az igeidő meglehetősen eltűnt már nyelvünkben (Radó 1938: 31). Valójában a Radó által félmúltnak nevezett elbeszélő múlt Vörösmarty idejében még része volt az ünnepélyesebb, irodalmibb stílusnak, és mivel az íróknak nem sikerült a köznyelvben elterjeszteniük, visszahúzódott a nyelvjárásokba (vö. Fazakas 2008: 70).

²⁴ A két utolsó összetett múlt idejű nyelvi adat közül az első *t + vala*, a második pedig $\emptyset + vala$ szerkezetű (vö. Fazakas 2008: 69).

²⁵ „A reformkorban megpróbálják »újraéleszteni« az *-nd* jeles jövőt, de kevés sikerrel” (Fazakas 2008: 72).

²⁶ „Az *-i* birtoktöbbsesítő jelnek az E/3.-i személyjellel homonim alakja még a 19. században is tartotta magát az írott nyelvben (valószínűleg jószerivel csak ott): *barátim, emlékeim, örömim*; de az erősödő beszélt nyelvi befolyás hatására a 20. században onnan is kikapott” (Kiss–Pusztai 2003: 722).

és a szenvedő, műveltető igék szintén hasonló funkciót töltenek be: *elborítottik, fogadtatál, megelőztetünk, tartatol stb.* A *bék* 'béke', *ját* 'játék', *keserv, reg* 'reggel', *sérv* 'sérelem' (TESz.), *üld* 'üldöz' *stb.* szavak alkalmazásával Vörösmarty gazdaságosságra törekedett (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 353), a *csorg, éldeld* 'élvezd' (RMSzMA.), *mosolyg* szavak használata pedig a romantikával párhuzamosan ható almanachlira stílusára utal (vö. Szabó 1986: 182). A nyelvújítás által bekerültek a költői nyelvhasználatba olyan régi magyar szavak is, mint *ádázat* 'szörnyűség' (ÉrtSz.), *balsejtemény, kéjelem, keresmény, vetély* 'vetélkedés', *vitály* 'vitakozás' (CzF.),²⁷ amelyeket nem lehetett lerövidíteni, ám Vörösmartyt mégis vonzotta hangulatuk, stílári értékük (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 353). „Ezek a szavak Shakespere, sőt Vörösmarty szövegétől is elütő hangulatukkal azt az érzelmes költői stílust, azt az »újabb sentimental styl«-t idézik, amely Kazinczyék nyelvi, stílári törekvései nyomán alakult ki, s amely különösen a 10-es, 20-as évek elején volt divatos, a 30-as években azonban már avultnak hat” (Ruttkay 2002: 11).

Meglepő viszont, hogy a *Julius Caesar*ban szereplő nyelvújítási szavak (pl. *látkör, merény, rém, szender, vidor* stb.), a sok elbeszélő múlt vagy az *-nd* jellel képzett jövő időt kifejező formák és a mesterkelt szórend a fordítással egy időben készült Vörösmarty-művekre nem jellemzőek (vö. Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 354). Ez Ruttkay Kálmán szerint arra enged következtetni, hogy Vörösmarty Kazinczyék szellemében, az ő nyelvi, stílári eszközeikkel élve (Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 354), – és nem saját korának és akkoriban írt verseinek nyelvén – szólaltatta meg magyarul Shakespeare tragédiáját (vö. Ruttkay [VMÖM 12. k.] 1983: 361).

A régi nyelvi formák alkalmazása viszont nemcsak egy előző irodalmi korszak örökségeként, hanem tudatos archaizáló tendenciaként is értelmezhető, amellyel fordítónk az eredeti műalkotás és a fordítás nyelvezete közötti időbeli távolságot igyekezett áthidalni.

Következtetések

Vörösmarty Mihály *Julius Caesar*-fordításának nyelvi elemeit több rétegből válogatja: 1. Kazinczyék nyelvi, stílári eszköztárából (vö. Ruttkay 2002: 12) 2. az almanachlira nyelvezetéből (vö. Szabó 1986: 182); 3. a nyelvújítás eredményeiből; 4. a régi magyar nyelvből; valamint 5. a tájnyelvből. Ezek a nyelvi elemek a fordítás stílusát is nagymértékben meghatározzák, olyannyira, hogy klasszikus fordításunk fennkölt nyelvezete, nemcsak Shakespeare-re, de a fordítással egyidőben keletkezett Vörösmarty-művekre sem jellemzőek (vö. Ruttkay 2002: 11). A régebbi nyelvi formák és stílusjegyek alkalmazását tudatos archaizáló tendenciaként is értelmezhetjük, amellyel Vörösmarty közelebb kívánta hozni hozzánk Shakespere művének világát.

²⁷ Szokatlanságuk ellenére ezek között vannak ma is érthető szavak (vö. Radó 1938: 31).

Láthattuk, hogy Vörösmarty olyan korszerű fordítási elveket (tartalom és forma viszonya, idiómák és szójátékok fordításának kérdése, célnyelvi megformáltság stb.) vallott a maga korában, amelyek ma is aktuálisak a fordítástudományban. A drámai jambusról vallott nézetei pedig a formahű fordítás megvalósíthatóságának szempontjából fontosak, ugyanis az eredetinek megfelelő versformát részesítette előnyben célnyelven a prózai fordítás helyett. Fordítói elveinek hatása Arany Jánoson és a Nyugat fordítóin keresztül egészen napjainkig kimutatható (Goron 2013).

IRODALOM

- Bayer József 1897. *A magyar drámairodalom története. A legrégebb nyomokon 1867-ig. II/1.* Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Bayer József 1909. *Shakespeare drámái hazánkban. II/1.* Kiadja a Kisfaludy-Társaság Shakespeare-bizottsága, Budapest.
- Benkő Loránd 1982. *Kazinczy Ferenc nyelvszemlélete.* = Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében. Akadémiai Kiadó, Budapest. 5–48.
- Benő Attila 2011. *Fordítási elvek a 19. században.* = Uő: *A dolgok másik neve.* KOMP-PRESS Kiadó, Kolozsvár, 89–136.
- Burján Monika 2003. *A műfordításról való gondolkodás története Magyarországon 1787 és 1883 között.* Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Szeged.
- Fazakas Emese 2008. *A magyar nyelv kis történeti nyelvtana.* Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár.
- Fehér Géza 1969. *A drámaíró Vörösmarty: művek, tervek, töredékek.* Doktori disszertáció. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2090/1/1969_fehér_geza.pdf (2019. 01. 06.).
- Goron Sándor 2013. *Fordítástechnika és nyelvezet William Shakespeare Julius Caesar című tragédiájának három magyar fordításában.* Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Magyar és Általános Nyelvészeti Tanszék, Kolozsvár. (Magiszteri záródolgozat). Kézirat.
- Gyulai Pál 1866. *Vörösmarty életrajza.* Kiadja Ráth Mór, Pest.
- Horváth Károly 1968. *A klasszikából a romantikába.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kazinczy Ferenc 1815/1903. *Levelezése. XIII. kötet (1815. július 1. – 1816. február 29.).* = Kazinczy Ferenc: *Összes művei.* A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, Budapest. 407–413.
- Kazinczy Ferenc 1826. *VIII. Élet és Literatúra, IV:* 256–260.
- Kiss Ernő 1911. *Shakespeare és Vörösmarty.* Különlenyomat a »Magyar Shakespeare Tár« IV. kötetének I. füzetéből. Franklin-Társulat Nyomdája, Budapest.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Mályuszné Császár Edit 1958. *Vörösmarty és a reformkor színpadi nyelve.* Magyar Nyelvőr 82. évf., 2: 170–183.
- Németh Antal 1949. *A magyar Shakespeare múltja.* Vigilia XIV. évf., 7: 456–473.
- Ort János 1936. *Irodalomesztétikai kérdések Kazinczy korában.* Hoffmann és Kronovitz könyvnyomdája, Budapest.
- Radó Antal 1938. *Vörösmarty, a Shakespeare-fordító.* Budapesti Szemle, kétszáznegyvenkilencedik kötet, 725: 28–35.
- Ruttkay Kálmán 2002. *Klasszikus Shakespeare-fordításaink.* = Uő: *Összegyűjtött írások.* Universitas Könyvkiadó, Budapest. 9–31.
- Schweighoffer Tamás 1909. *Kazinczy Ferenc Aesthetikája.* Levelezése és összes munkái alapján. Ifj. Wajdits József Könyvnyomdjából, Nagykanizsa.
- Szabó Zoltán 1986. *Kis magyar stílustörténet.* Tankönyvkiadó, Budapest.

- Székely György 2005. *Vörösmarty kozmogóniája: „az Éj”*. Criticai Lapok 12.
<https://www.criticailapok.hu/archivum/23-2005/13426-2005-12-szam> (2019. 01. 06.).
- Szele Bálint 2006. *Szabó Lőrinc Shakespeare-drámafordításai*. Doktori disszertáció. Miskolci Egyetem BTK, Miskolc.
- Sziklay László 1934. *Kazinczy az irodalom kérdéseiről*. „Universum” Könyvnyomda, Košice–Kassa.
- Tolnai Vilmos 1929. *A nyelvújítás. A nyelvújítás elmélete és története*. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Tompa József 1955. *Az irodalmi nyelv*. = Pais Dezső (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tompa József 1972. *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trombitás Gyula 1913. *Vörösmarty dramaturgiája*. Attila-nyomda, Budapest.
- Vörösmarty Mihály 1965. *Drámák 1, Ifjúkori drámák és drámatörödékek (1819–1824)*. = Solt Andor (kiad.): *Vörösmarty Mihály Összes művei. 6. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vörösmarty Mihály 1969. *Dramaturgiai lapok (Elméleti töredékek, Színbírálólatok)*. = Solt Andor (kiad.): *Vörösmarty Mihály Összes művei. 14. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Vörösmarty Mihály 1977. *Publicisztikai írások, Akadémiai és Kisfaludy-Társasági iratok*. = Solt Andor – Fehér Géza – Gergely Pál (kiad.): *Vörösmarty Mihály Összes művei. 16. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Shakespeare, William 1839/1983. *Julius Caesar*. Vörösmarty Mihály fordítása. = Ruttkay Kálmán (kiad.): *Vörösmarty Mihály Összes művei. Drámafordítások. 12. kötet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Zsemlyei János 2002. *A mai magyar nyelv szókészlete és szótárai*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.

FORRÁSOK

- CzF. = Czuczor Gergely – Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára I–VI*. Atheneum, Pest.
- ÉrtSz. = Bárczi Géza – Országh László et al. (szerk.): 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MTsz. = Szinyei József (szerk.): 1897–1901. *Magyar tájszótár I–II*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- NyÚSz. = Szily Kálmán 1902–1908. *A magyar nyelvújítás szótára I–II*. Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- RMSzMA. = Kiss Gábor (főszerk.): 2012. *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.): 1967–1976. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.): 1979–2010. *Új magyar tájszótár I–V*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

ELEMENTE LINGVISTICE ȘI DE STIL ÎN TRADUCEREA LUI MIHÁLY VÖRÖSMARTY A TRAGEDIIEI *JULIUS CAESAR* DE W. SHAKESPEARE

(Rezumat)

Studiul se ocupă de elementele lingvistice (lexeme, sintagme, propoziții) și de stil în traducerea lui Mihály Vörösmarty a tragediei *Julius Caesar* de W. Shakespeare (1839). Aceste elemente lingvistice provin din mai multe registre (ex. din limba epocii sale, din limbajul poetic al generației anterioare, din tendința de înnoire a limbii maghiare și din dialecte). Elementele lingvistice arhaice, pe de o parte generează un stil sublim, iar pe de altă parte, folosirea acestora se poate interpreta ca o tendință intenționată prin care traducătorul dorește să redea lumea și limbajul tragediei shakespeariene.

Analiza prezintă totodată principiile de traducere ale poetului clasic maghiar privitoare la realizarea pentametruului iambic și la variantele lui în această operă, întrucât prezentarea lor ajută la evaluarea concepției sale de traducere.

Cuvinte-cheie: traducere din Shakespeare, elemente lingvistice, stil, principii de traducere, pentamtru iambic.

LINGUISTIC ELEMENTS AND STYLE IN THE TRANSLATION
OF SHAKESPEARE'S *JULIUS CAESAR* BY MIHÁLY VÖRÖSMARTY

(Abstract)

The paper presents the linguistic elements (lexemes, syntagmata, sentences) and the style in the translation by Mihály Vörösmarty (1839) of Shakespeare's tragedy *Julius Caesar*. Such linguistic elements in the translation originate from several registers (the standard Hungarian of the translator's age, the language of previous generations of poets, the results of language reform and the dialects). On the one hand, the archaic linguistic elements help create a sublime style, and on the other hand, their application may be considered as a conscious tendency to use archaisms. By means of such archaic forms, the translator intended to adjust his translation to Shakespeare's world and language.

The analysis also refers to the translational principles of the classical poet, as well as to the realization of iambic pentameter and its variants, considering that these can help us evaluate Vörösmarty's concept of translation.

Keywords: translating Shakespeare, linguistic elements, style, translational principles, iambic pentameter.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
goronsandor@yahoo.com

ADATTÁR

SZABÓ ETELKA

KOVÁSZNA VÁROS HELYNEVEI

Kovászna Erdélyben, Székelyföldön a Keleti-Kárpátok kanyarulatában található. Háromszéknek ahhoz a településvonulatához tartozik, amelyek a hegyek aljában húzódnak meg, tehát *hegyalji települések*: Berectől Ozsdolán, Gelencén, Hilipen, Haralyon, Zabolán, Páván át Kovásznáig, majd Kőröstől, Papolcon át Zágonig. A települések másik vonulata a Mezőföld, azaz a medence síkságain levő falvak összessége. Az előbbi települések valószínűleg önvédelemből is a hegyek oltalmát keresték. A falvak követik a hegyvonulat irányát.

Kovászna Orbaiszék központja volt, majd a 19. sz. végén járásközpont. 1952-től város, a megyésítés után (1968) a megye nevét is adta.

A hegyalji és a mezőföldi falvak – Barátos (1415), Kőrös (1464) és Zabola (1466) kivételével – az írásos dokumentumokban először 1567-ben jelennek meg. A Kiss Lajos-féle *Földrajzi nevek etimológiai szótára* az 1548-as évet jelöli meg Kovászna első előfordulási évének *kowazna* alakban, de sok, Kovásznával foglalkozó dokumentum az 1567-es évi regesztrumot emlegeti első előfordulásának, itt *Koazna* alakban szerepel a település. Am létének kezdete évszázadokkal korábbi lehet, csak írásos nyoma eddig nincs. Helyneveinek jó néhány, amely mind a mai napig él, kiforrott, megrögzött formában már előfordul a 16–17. században. Pl. *Árokköze* (1596), *Udvarmege* (1635). Mivel kialakulásukhoz idő kell, joggal feltételezhető, hogy jóval korábban alakultak ki. Íme a helynév bizonyítéka is lehet ittlétünk régiségének.

Az adattár összeállításakor történelmi és a leíró szempontot igyekeztem összekapcsolni, azaz a régi és az új helyneveket párhuzamosan feltüntetni, talán így pontosabb képet kaphatunk a témáról. A történelmi helynevekből főleg azokat jegyeztem, amelyeket adatközlőim is megerősítettek.

A történelmi helynevek legfontosabb forrásanyagai: Bogáts Dénes 1929. *Háromszéki helynevek*. = *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára*. (a továbbiakban Bogáts); Szabó T. Attila: *Erdélyi történelmi helynévgyűjtése* 1–11. Szabó T. Attila kéziratos gyűjtéséből közzétette: Hajdú Mihály et al. 2001–2010 (a továbbiakban SzTAHGy); Szabó T. Attila (főszerk.) *Erdélyi Magyar Szótörténelmi Tár* (SzT); *Pesty Frigyes helynévgyűjteménye* 1864–1865 (a továbbiakban Pesty 1864); Orbán Balázs: *Székelyföld leírása* (a továbbiakban Orbán 1968); Vajna Mihály 1935. *Feljegyzések Kovászna község múltjából*. Kézirat, Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár tulajdonában (a továbbiakban Vajna 1935); a Kovásznai

Református Egyház Levéltára (KRELt); Szöcsné Gazda Enikő kéziratos gyűjteménye (a továbbiakban GEGy); Szöts Dániel 2013. *Múltam története*. Sepsiszentgyörgy. (a továbbiakban SzD).

A mai helyneveket nagyrészt adatközlőktől, kis részét a polgármesteri hivatal okmányaiból gyűjtöttem. Az alábbi adatközlőim szignóját a címszókban is feltüntettem: BI, BGY, BL, BS, CsT, DB, DG, EJ, EM, KGY, KJ, PG, PL, RÁ, SZGY, SZJ, TV, VZ¹. Egyes helynevekhez mondák, népi hiedelmek vagy más népköltészeti alkotások fűződnek. Amelyek közismertek és több kiadványban is megjelentek, azok közlésétől eltekintek, esetleg csak akkor jegyzem, ha lényegesen eltérnek az eddig ismertektől, vagy adatközlőim új elemekkel gazdagítják. Ha az ismertek ma már csak töredékesen élnek a köztudatban, szintén feltüntettem.

A helynevekben a nyelvjárási ejtést csak annyiban követtem, amennyiben hangsúlyos. Az *ë* ejtése még ma is általános, ezért jelölöm. A többi kisebb eltérést nem, mert nem jellemző az egész közösségre.

Gyűjteményem nem teljes, további kutatások kiegészíthetik.

A kovásznai helyneveket az alábbi rendszer szerint közlöm:

1. A belső terület helynevei: mivel a belterület határa szinte évenként változik, a 2012-es állapotot vettem tekintetbe. De utalok esetenként a régebbi állapotokra is. Ide tartoznak a városrészek, az utcák, terek, sétányok, intézmények, műemlékek, szobrok, gyárak, pályák, állomások, az átfolyó patakok, fürdők, mofetták, szállók, hidak, kertek nevei, tehát minden földrajzi jelenség és emberi létesítmény, aminek neve van, s a belterületen található.

2. A külső terület helynevei: határnevek, határrészek, dűlők, mezők, megművelt területek, szántók, kaszálók, tavak, patakok stb. nevei.

3. Havasi határrészek, erdők, legelők, havasok, hegyek, völgyek, puszták, patakok nevei.

Az adattár mindhárom részében külön ábécérendben sorolom fel a helyneveket, amelyeket lehetőleg a helyi kiejtés szerint jegyzek. A címszó után zárójelben a helynév minősége rövidítve, elnevezésének ideje, hol található, jelentése, más, régi elnevezése, hozzáfűződő népmonda, hiedelem stb. Ha a név magában foglalja a helynévi köznevet, akkor természetesen külön nem jelölöm. Pl. Tündérvölgy után nem jelölöm a helynév fajtát, a völgyet, azaz a v-t.

A számozás folytonos, összekapcsolja a három csoportot, hogy a helynevek összessége jobban kimutatható legyen.

A névvel megnevezett természeti képződményeket és a művelődési létesítményeket a következőképpen rövidítem:

a). A természeti-földrajzi közneveket kis kezdőbetűvel: á (árok), e (erdő), f (forrás), h (havas, hegy), ho. (hegyoldal), hr (határrész), iv (iszapvulkán), k (kút), ksz (kaszáló), l (legelő), p (patak), psz (puszta), sz (szántó), t (tó), v (völgy).

b). Az ember alkotta, mesterséges létesítmények neveit nagy kezdőbetűvel: F (fürdő), Fp (futballpálya), G (gát), Gy (gyár), Gyo (gyermekotthon), Gyt (gyártelep), H (híd), Há (ház), I (iskola), K (kút), P (plakett), S (sétány), Sz (szobor), Szá (szálló), Szé (szénégető), T (tér), Te (temető), Thn. (tömbháznegyed), U (utca), Ü (üzlet), Vá (vár), Ve (vendéglő), Vr. (városrész) Vs (vasút).

¹ Az adatközlők neveit az adattár végén jegyzem.

Belterület

1. *Ady Endre* (U. 1998. A Ștefan cel Mare főút és a Kovászna pataka közti átkötő utca a felső tömbházaknál. Régi népi neve Hamar utca. 1952–1998 között Hajnal/Zorilor volt.) 2. *Akácfa/Salcâmului* (U. 1969. A Kinizsi Pál és a Zrínyi Miklós utcák legfelső átkötő utcája, azelőtt beépítetlen terület volt, mesterséges névadás.) 3. *Alsó Páva/Páva de Jos* (U. a főútról Páva felé vezető út, megmaradt a régi neve.) 4. *Alsó Porond/Prundul de Jos* (Vr. és U. 1952-től hivatalos; népi neve régebbi, Kovácsszérnek is hívták/hívják az ott lakó tulajdonosról. A *szēr* mint területnév nálunk már a 19. században csak alkalmi használatban volt többnyire jelen. A KRELT 1895. jún. 9-iki jegyzőkönyve szerint a templom építésére gyűjtenek pénzt, s a begyűjtő területét nevezik *szēr*nek: Vencz Dénes szērén, Kádár Imre szērén, Butyka Imre szērén stb.) 5. *Alsözög* (Vr. a település alsó, Páké felőli része, a mai Gábor Áron út és környéke, egyik legrégebbi és leghagyományörzőbb tömbje a városnak. A *szög* mint területnév csak ebben a névben őrződött meg. A KRELT-ben még 1902-ben is három falurészről írnak: Alszeg, Dérek [derék?], Vajnafalva. Ürögdi Nagy Ferenc² csak két részt emleget az 1830-as években: Alszeg és Felszeg vagy Vajnafalva.) 6. *Apor Vilmos-empléktábla* (2012. a Sétatéren levő Apor Vilmos Gyermekotthon falán.) 7. *Apor Vilmos Gyermekvédelmi Központ* (Gyo. 2006. A Sétatéren a volt óvoda, régebben a Pitroff-vendéglő egy részének és a Hollaky-kúriának felújított épületegyüttesében működik. A Bőjte Csaba ferences szerzetes alapította szeretetházak láncolatába tartozik.) 8. *Arany János* (U. 1998. A Piliske és a Fenyves út átkötő utcája, azelőtt neve Fény/Luminii.) 9. *Árpád-forrás* (U. 2010: régen borvízforrás neve volt a hasonló nevű fürdő területén a Piliske erdő alatt, ma az idevezető utca őrzi a nevét). 10. *Árpád-fürdő* (F. Ma csak romjaiban létezik, a két világháború közt és 1945 után is jól működő, neves fürdő volt. SzD szerint a tulajdonos Árpád fejedelemről nevezte el.) 11. *Avram Iancu szobra* (2015. A róla elnevezett iskola udvarán Vajnafalván.) 12. *Bácsok/Păcurarilor* (U. 1951. A Cuza Vodă és a Malom u. között a patak menti utca.) 13. *Bádufalu* (Vr. a Nagyállomás mentén a múlt rendszerben épült munkásszállás, ma már lebontották. A hely megőrizte a nevet.) 14. *Barabás Miklós* (U. 1998. A Tóth, az Egyesülés és a Virágok utcák háromszögében átkötő út. A szocializmus éveiben Mező/Câmpului u. volt, ma egy új városrész van itt kialakulóban.) 15. *Barátság sétány/Aleea Prieteniei* (U. 1976. A Székely utcán túli Thn felső tömbjének utcája, az Ady Endre utcán felül, régen kert volt itt. Magyarok és románok vegyesen lakják, innen a neve). 16. *Bardóc-mofetta* (1883-tól mindmáig üzemel. Egyik legrégebbi gőzfürdők. A Petőfi út elején található. A tulajdonos Bardocz nevééről.) 17. *Barompiac* (A Kovácsszér mellett volt és van a barompiac, ma is tartanak itt állatvásárt.) 18. *Bartók Béla* (U. 1998. Ezt megelőzően Égerfa/Arinului u., régebben Erzsébet liget volt, feltehetően Erzsébet királynő tiszteletére nevezték el, alakították ki a ligetet a patak árterében, ezt azonban adatközlőim sem tudták biztosan igazolni. Évszázados fái nagy részét kivágták. A népi neve ma is a rövidített forma: Liget. Viszont az ide vezető utca ma is az *Erzsébet* nevet viseli. SzD könyvében határozottan állítja, hogy Erzsébet királynőről nevezték el a millénium idején, s a fákat is az ő emlékére ültették.) 19. *Bartók-vendéglő* (A főtéren a kicsi gyaloghíd mellett a patak bal oldalán egy masszív, bolthajtásos épület, az 1960-as években még megvolt, ma már nem

² Egyed Ákos (szerk.) 1973. *Az utazás divatja. Útleírások, útjegyzetek az 1848 előtti Erdélyről*. Téka, Kriterion, Bukarest. 91–104.

létezik; nevét a tulajdonosról kapta. A hely őrzi a nevet, a régiek beszédében ma is használatos.) 20. *Béke sétány/Aleea Păcii* (U. 1998. A Pokolsártól felfele jobbra, a Puskás hídig épült tömbházak közötti sétány. Masszív régi épületek, magánlakások, kertek voltak itt 1980-ig, amikor is megkezdték a tömbházak építését, s azokat lebontották.) 21. *Belvárosi Református Templom* (1815-ben nyerte el a mai alakját, a város legrégebbi temploma, az 1754–1764-ben épült református templom helyén már volt egy kistemplom a katolikus időkből.) 22. *Bene-mofëtta* (1928. A Petőfi u. 3. sz. alatt. A tulajdonos nevét őrzi. Ma az unoka, BL működteti.) 23. *Benedék Elek* (U. 1998. Megelőzően Gólyák/Berzei utca volt a neve. A Kinizsi Pál és a Zrínyi Miklós utcákat köti össze.) 24. *Dr. Benedék Géza-emléktábla* (2016. A Szívkórház egyik, a D villával szembeni épületének falán, Vetró András alkotása.) 25. *Dr. Benedék Géza Szív- és Érendszeri Rehabilitációs Kórház* (2010. Közhasználatú neve *Szívkórház*, a Tündérvölgyben Benedék Géza alapította kórházegyüttes.) 26. *Dr. Benedék Géza szobra* (2016. szept. 13-án avatták fel a városközponti szoborparkban. Vetró András szobrászművész alkotása.) 27. *Bércsényi Miklós* (U. 1951. A Rákóczi/Fenyves és a Piliske utcák 2. átkötő útja.) 28. *Bëthlen Gábor* (U. 1998. Az Aurel Vlaicuból a központi Thn-be vezető út.) 29. *Bitai Dëmetër dëák* (U. 1998. A régi Iskola u. egyik részéből alakították ki a középiskola Ny-i oldalán, az első adatolt kovásznai oskolamester nevére neveztek el.) 30. *Bolgárkert* (az Alszeg alsó felén levő belső terület, Kádár Imre tulajdona. Régen bolgárkertészet volt itt, Imre bácsi is az itt működő bolgároktól tanulta meg a kertészet mesterségét.) 31. *Borsó-kert* (Kert a Timár utca alsó felében, a Borsó család tulajdona volt.) 32. *Borvíz/Borvizului* (U. 1969. A Tóth és a Fenyves utcákat köti össze. A házak kútjaiban borvíz található.) 33. *Bukaresti Nyugdíjasok Szállója* (1976–1983. A központban, a régi patinás Deák-kúria helyén épült.) 34. *Butykák utcája* (1951. A vajnafalvi református templommal szembeni utca, a Híd utcára vezet. A neve 1951 előtti, a benne lakó Butyákról nevezték el.) 35. *Búzás-kerték/ Buzáskerték* (régén szántó volt, ma beépült terület Vajnafalván, a főút baloldalán, a Csordagyűjtőtől a Csere aljáig), többnyire románok lakják. Ma már új utcák, épületek vannak rajta; a régi városlakók ezt a területet a fenti néven emlegetik még, a fiatalok nem ismerik ezt az elnevezést. A KRELt 1898-ból a „*buzás kertekben*” levő szántókról beszél.) 36. *Cigány-patak/Fehér-patak* (a Kókorja alól ered, s a Fonodán/Filëturán alól ömlik a Kovászna patakába. Az erdő alatt cigányok laknak, innen a neve. A Fehér név eredetére nem kaptam adatot.) 37. *Clermont szálló* (2007. A Tündérvölgyben a szívkórházzal szemben több csillagos, előkelő szálló.) 38. *Cuza Vodă* (U. 1951. Vajnafalván a M. Eminescuból nyílik, s a román temetőn felül újra az Eminescuba torkollik.) 39. *Cserépgyár/Tiglăriei* (U. 1951. A Petőfiből az erdő alá nyúlik fel, régi név, a KRELt említi a 20. sz. elején is. Cserépkészítő gyár volt itt.) 40. *Csillag/Steiei* (U. 1969. Vajnafalván a Tudor Vladimirescu u. zsákutcája.) 41. *Csillag-vendéglő* (A főtéren a gyaloghídon túl, a mai Turista/Turist vendéglő helyén volt, az idősök még ma is emlegetik.) 42. *Csordagyűjtő* (T. Vajnafalván, a mai Ifjúsági Park helyén volt, a régiek még így ismerik; a legelőre kihajtandó marhák gyülekező helye, szántóterület is volt. SzTAHGy: 1722: „*A' Csorda Gjütő helljen, sz.*”). 43. *Dacia szálló* (1975–1976. Az Egyesülés/Unirii utcában, a Hephaistos szálló mellett. A kollektív gazdaságok szállója volt, ma is a földművesek teszik ki a vendégek jelentős részét. Gyógykezelésre berendezkedett szálló.) 44. *Deák Imre-emlékmű* (A belvárosi református templom cintermében faragott kő emlékmű, a nagy adakozó tiszteletére a presbitérium állíttatta.) 45. *Doh/ a Dohon* (Vr. Többnyire a mai Iskola utca, ma is szénsavas

kigőzölgések vannak itt, ma már csak az idősek nevezik így ezt a városrészt. Ürögdi Nagy Ferenc 1837-es útleírásában így ír: „*Van egy mély és posványos utcája a falunak, hol a járás-kelés ezen nagy mértékben fejlődő doh szag miatt felette kellemetlen; az itt lakókról azt mondják: »a dohon lakik«*”.)³ 46. *Dózsa György* (U. 1951. A polgármesteri hivataltól a patak bal partján Kőrös felé vezető út. A két világháború között Regina Maria volt a neve.) 47. *Dózsa György sétatér* (2011 után, régen Sétatér/Nagy Sétatér. A művelődési háztól az alsó nagy hídig a patak mindkét oldalán, a régi árterületen alakították ki 1896-ban a nagy és kis sétateret. A Nagy Sétatér a patak jobb partján a fürdőhely éke volt hangulatos fáival, zenepavilonjával.) 48. *Dsida Jenő* (U. 1998. A Timár utca és a Dózsa György közötti utcácska. 1998 előtt Szájvánok/Saivanelor neve volt.) 49. *Egyesülés/Unirii* (Thn. U. 1979. A Fenyves és a Tóth utcát összekötő út és tömbháznegyed. Egy része régen a Tóth utca volt.) 50. *Mihai Eminescu* (U. 1980. Vajnafalván a Hősök terétől a Tündérvölgyig tartó főút. A szocialista években a Ștefan cel Mare felső része volt. A 19. sz. végén Horgász út, 1940–1944 között Hunyadi út volt.) 51. *Édénkert* (Nyári kerti mulató a Hephaistos szálló udvarán.) 52. *Élvira-forrás* (A központi parkban kiépített borvízforrás, Gocz Elviráról, a kút fölé épített tető készítettőjéről nevezték el. Népies neve: Borvízkút.) 53. *Erkel Ferenc-emlékmű* (2011. A magyarországi Gyula testvérváros önkormányzata állíttatta. Kiss László alkotása. Az Elvira-forrás előtt, a központi parkban áll.) 54. *1848–1849-es emlékmű* (1996. A református templom udvarán.) 55. *Erzsébet/Elisabeta* (U. 1951. A Szabadság út felső végétől a mai Bartók Béláig vezet. Feltehetően a 19. sz. végén Erzsébet királynő emlékére nevezték el ezt az utcát s a folytatásában levő ligetet.) 56. *Esthajnalcsillag/ Luceafărul* (U. 1969. A felső tömbházakon felül a főutat és a Híd utcát összekötő utcácska. Régen neve Kanabély utca volt a benne lakó családról, még régebben Báthory utcának is hívták.) 57. *1918. Dec. 1./1. Dec. 1918.* (U. 1990. A központból az állomásra kivezető út. Azelőtt Állomás út volt.) 58. *Fábián Ernő-emlékplakett* (A vajnafalvi református templomon felüli szülőház falán található.) 59. *Fábián Ernő szobra* (Mellszobor. 2011. Varga Mihály alkotása, a központi parkban áll. A város neves tudós tanárának emlékét őrzi.) 60. *Fások/ Forestierilor* (U. 1969. A régi Villasorról kivezető új utca, mely a Tölgy utcába torkollik.) 61. *Fehér térplasztikák* (Gazdáné Olosz Ella tervei alapján a szakiskolások kiviteleztek. A főtéren és a szakszervezeti szálló közelében láthatók.) 62. *Fenyő/Bradul szálló* (1985. A Tündérvölgyben, szemben a szívkörházzal, kezelőközponttal rendelkezik, ma az ortodox egyház tulajdona.) 63. *Fenyves/Brazilor* (U. 1952. A központból a Fenyves erdőig tartó út neve volt a szocializmusban; 2012-től egy javaslat szerint az első fele, azaz a központtól a bele torkolló Kis utcáig a II. Rákóczi Ferenc nevet visszakapta, ezen felül az erdő aljáig, az út végéig megmaradt a Fenyves/Brazilor út. A hozzávezető fenyvesről kapta a nevét. Nagyrészt a Karácsony pataka mentén halad, ezt a városrészt Karácsonypatakának is hívják.) 64. *Felső-Páva/Pava de Sus* (U. 1998. Vajnafalván a Hősök terétől Páva felé kivezető út a Kicsiállomásig. Régi neve is ez volt: GEGY: 1753: „*A Pávai felső utra jövőben [...]*”.) 65. *Felső Porond/Prundul de Sus* (S. a Kovászna patakának bal oldalán, az árterületen levő ösvény, most egy pár ház épült rá.) 66. *Filătura hídja* (Lengő híd a másik közhasználatú neve, a Kovászna patakán, a Plevna utca végében, a fonodához vezet.) 67. *Fonoda/Filătura/ Filatura* (Gy. A Petőfi út felső részén lévő gyár, a tulajdonosa, Péterfy a 19. század végén

³ Uo.

alapította, ma már nem üzemel; *Pétérfigyár* volt a népi neve a tulajdonosáról, ma a román névből származóan Filéturának is nevezik.) 68. *Fonoda/Filaturii* (U. 1951. A gyár melletti, a Petőfiről a Kós Károlyra vezető utca.) 69. *Futballpálya/Fodbalpálya* (a Timár utca derekán, bal felén található.) 70. *Gábor Áron* (U. 1951. Az Alszeg főutcája. Régen Deák Ferenc utca volt, a két világháború között Carmen Silva.) 71. *Galambok /Porumbeilor* (U. 1969. A Cserépgyár és a Petőfi összekötő útja. 1969 előtt Cserépgyár utcához tartozott.) 72. *Gát/Digului* (U. 1969. Az Erzsébet és a Petőfi közti átkötő út. Itt volt a Molnár(ka) malom, ezért régen Molnár/Malom utcának is hívta a nép. Egy ideig volt Ana Pauker u. is, 1969 előtt az Erzsébethez tartozott.) 73. *Gazdáné Olosz Ella* (U. 1998. Az Erzsébet és a Petőfi átkötő útja, azelőtt Béke/Pácii volt a neve.) 74. *Gazdáné Olosz Ella-emléklakett* (2006. A Petőfi utcai házuk falán.) 75. *Gazdáné Olosz Ella Galéria* (2012. A művelődési házban található, a művésznő textíliáiból állandó kiállítás.) 76. *Gazdáné Olosz Ella-szobor* (Mellszobor. 2013. Varga Mihály alkotása. A város neves tanára, nagy hírű textilművésze emlékére. A központi parkban, a Pokolsára mellett áll.) 77. *Geometrikus kompozíció* (1971. A középiskola falán. Tervezte G. Olosz Ella.) 78. *Gulag-emléktábla* (2017. A belvárosi református templom falán, állította a Gulág Emlékbizottság.) 79. *Hadnagy bazár* (Ü. A két világháború között létesült kereskedelmi épület. A Hadnagy-család tulajdona volt. Ma a helyén az OTP bank áll.) 80. *Hankó Vilmos* (U. 1998. A volt szénsavgyár háta mögött, a Kórház utcát a gyárral összekötő zsákutca. Azelőtt Diófa/Nucului volt a neve.) 81. *Havadtőy Sándor* (U. 1998. A vajnafalvi ref. templom melletti, a mezőre vivő utca. Azelőtt Sólymok/Șoimilor volt.) 82. *Hēfaisztosz (Hephaistos) szálló* (1984/1990. Az Egyesülés utcában a Dacia szálló mellett, az új rész pedig átellenben, az út túlsó oldalán. A kisiparosok üdülője volt, régi nevén CASCUM; kezelőközponttal rendelkezik, udvarán van az *Édenkert*, nyári vendéglővel.) 83. *Holland Kórház* (1995. A hollandok építették a városnak.) 84. *Horea, Cloșca și Crișan* (U. 1952. Vajnafalván a M. Eminescuból a Kovászna patakáig vezető út.) 85. *Horgász-híd* (A Szív-kórház felé az utolsó kanyarban a Horgász-patak fölötti híd. Innen a név.) 86. *Hős Halottak Emlékműve*. (1924. Eredetileg az I. világháborús kovásznai hősök emlékére állíttatott, majd a II. világháború eseteinek neve is itt örökítődött meg. Rákosi József kezdeményezte és építtette, többek között fia is Piavenél esett el. A teljes felirat a következő: „Rákosi József állította, hogy ennek falaiba hős katonáink neve örök emlékezetre bevésztessék”. Halottak napján hagyományá vált, hogy itt tartják a katolikus–református közös istentiszteletet.) 87. *Hős katona/Román katona/Ostașul Român* (Sz. Vajnafalván a nagy ortodox templom előtti szobor.) 88. *Hősök tere/Piața Eroilor* (1990. Vajnafalván a nagy ortodox templom előtti tér. SZD szerint régen Vajnafalvi Főtérnek nevezték, itt találkozott a központból jövő főút, a Nagyút, a Felső Páva, a Mikes fürdő és a Tündérvölgy fele vivő út. A szocialista elnevezése Piața RSR volt. Itt van a Hős katona szobra. A mai nevét bizonyára a szoborról kapta.) 89. *Iffúsági Park/Parcul Tineretului* (Vajnafalván a régi Csordagyűjtő helyén ma kiképezett park van.) 90. *Ignác Rózsa* (S. 1998. A Kovászna szállótól a Puskás-hídig a patak jobb partján. Azelőtt Otthon/Căminului sétány volt a neve.) 91. *Ignác Rózsa-szobor* (Mellszobor. 2007. Varga Mihály alkotása. A város szülötte, a híres írónő–színésznő emlékére. A központi parkban található.) 92. *Irgalmas samaritánus* (Sz. 1994. A Holland-kórház előtti parkban áll a kis szoborkompozíció. A holland építetők állíttatták.) 93. *Iskola/Școlii* (U. 1951. Az alsó református templomtól a középiskoláig vezető út, a régi Fürdő utca egy része, 1945 után Lenin út is volt. Ez a Doh/Dohon nevű

régi városrész egyik fele.) 94. *József Attila* (U. 1998. A Híd utca felső végétől a patakig vezet.) 95. *Jókai Mór* (U. 1998. A Fenyves és a Piliske u. átkötő útja. Megelőzően Ifjúság/Tineretului volt). 96. *Kádár-ház* (1943. A főtéren, a patak jobb oldalán levő emeletes magánház. A tulajdonosról kapta népi nevét.) 97. *Kádár László-emlékplakett* (1995. A városi képtár épületének falán. Az épületet a nagy tudós bocsátotta a város rendelkezésére, ma a képtár felvette az ő nevét.) 98. *Kádár László Képtár* (2014. A városi képtár új elnevezése.) 99. *Kakukk/Cucului* (U. 1969. A Kinizsi Pál és a Zrínyi Miklós közti utca, a Futballpálya háta mögött.) 100. *Kálvin/Kálvin János* (U. 1951. A központi református templomtól a Gábor Áronig tartó út. Régen is így hívták, sőt a templom körüli teret is így nevezték. A templom közelsége ihlette az elnevezést.) 101. *Kálvin-híd* (a Kálvin és a Dózsa György utat összekötő nagy híd. Csak az utóbbi időben emlegetik így.) 102. *Kávin János mellszobra* (2017. Vargha Mihály alkotása. A belvárosi református templom cintermében.) 103. *Karácsony pataka* (Vr., p. A Tóth és a Rákóczi út közti városrész a Karácsonypataka, itt folyik el a nevét adó patak, amely a Medverés pusztá alól ered, s a központban, a városháza előtt ömlik a Kovászna patakába. Áradáskor veszélyes hirtelen felduzzadó és sodró erejű vizéért. BS szerint nevét onnan kapta, hogy itt eregették le az erdőből a karácsonyfákat. BOGÁTS 1929: 1710: *Karácsonypataka*; GEGY: 1782: *Karátson patakában* [mint falurész].) 104. *Kati-forrás* (1964 előtt. A *Hephaistos* szálló melletti forrás, fűrés révén kialakított. Régebben a forrás – a neve is ugyanez volt – fennebb volt, ezt korszerűsítették. Nevének eredetére BZ válaszolt, szerinte a környéken lakó személy lányáról nevezték el.) 105. *Katolikus/Katólikus templom* (1914–1922 között épült, a Nagyúton, a köztemető mellett. Védőszentje Szent István. Előterében, a cintermében több szobor: Márton Áron és Mindszenty József teljes alakú, Kovács Gábor atya mellszobra.) 106. *Kéksziget* (A tulajdonos, Deák László udvarházából alakították ki az államosítás után, az Alszeg Gábor Áron utcájában. Ma már nem működik, de tájékozási pontként használják a közbeszédben.) 107. *Kendőráztató* (T. Vajnafalván a Királyponktól jobbra befelé és felfele a patakig, az ártérben tavacsok voltak. A környéki lakosok mindenkinek volt egy-egy területe, ahol áztatta a kenderét. „Kádár Béla, a molnár itt lakott, gáttérja és malma is volt”. Ma beépült terület, de a helynév még fennmaradt. BKI.) 108. *Keskeny/Strámtă* (U. 1951. Vajnafalván a Cuza Vodától a Păcurarilor/Bácsok utcájáig, az Ősz utca folytatása) 109. *Kicsiállomás* (A Páva felé vezető úton van. A Nagyállomástól vezet a keskeny vágányú ipari vasút a Siklóig, ez volt az első megállója. Ma már nem működik, de a hely megnevezése megmaradt.) 110. *Kinizsi Pál* (U. 1998. A Timár és az Akácfa utcát köti össze, régebben Vadrózsa/Măceşului volt). 111. *Királyponk* (Vr. A mai M. Eminescu és a Tudor Vladimirescu utcák és más kisebb utcácskák kereszteződése. Régen Fűrészmalom körút volt; a név eredetére nem találtam adatot, hacsak nem annyit, hogy lakott itt Király nevezetű család. A sok fűrészmalomhoz innen vezettek az utak.) 112. *Kis/Mică* (U. 1969. A Tóth utcától jobbra a Borvíz utcába torkollik, régen Sáros utca volt. BS.) 113. *Kismező* (A Pakóhegyen túl, Körös felé eső mezőrész, régi határnév.) 114. *Kistemető* (Az Alszeg végén, az országút mellett. Kápolnának is nevezték, egy-két sírt még ma is gondoznak. EJ.) 115. *Kodály Zoltán* (U. 1998. A Piliske végében, az elágazástól a Domokos kertig.) 116. *Kollektív szálló/Dacia* (gyógykezelő a mezőgazdálkodóknak.) 117. *Komsa* (U. 1951. Az Alszegben, a Gábor Áronból nyílik a patakig. Régen Vágóhíd utca volt, a hidat nevezték Komsa-hídnak. Ezt megelőzően a Gábor Áronhoz tartozott. Komsa Miklós itt lakó emberről nevezték el. Süket feleségéről egy

anekdota is fennmaradt: – *Jó napot, Komsáné. – Töröbúzáat kapálok. – Honn van-e az ura? – Ez a sor félig, s a másik végig.* Szólásban is fennmaradt, az értelmetlen vagy félreértett dolgokra mondják: *Jó napot, Komsáné.* EM.) 118. *Kórház/Spitalului* (U. 1951. Az Erzsébet és a Petőfi út közti átkötő, ma nincs ott a szülészeti, amiről a nevét kapta. A régi épület visszaigényelte a tulajdonos, az újban ideiglenesen óvoda működik.) 119. *Kós Károly* (U. 1998. A Cserépgyár utcától a Nyíralja utcáig). 120. *Kovács Gábor mellszobra* (2017. A kovásznaiak szeretett pap bácsija emlékére. Varga Gábor alkotása, a katolikus templom cintermében.) 121. *Kovászna/Covasna szálló* (1974. A központban a régi strand és fürdők helyén épült szállóegyüttes négyemeletes része.) 122. *Kovásznai Sándor* (U. 1998. A Székely u. és az Ady Endre u. összekötője, a patak ártere volt, Porondnak nevezték, a patak szabályozása után feltöltötték, a fenti dátumig a Székely u. része volt). 123. *Kovászna pataka* (A várost teljes hosszában átszelő, fekvésének arculatát meghatározó, nevét is adó nagyobb hegyi patak. A múlt századokban hívták: *Nagy víznek* [SZTAHGY, 1831]; a *Kovásznai Vizen* [GEGY, 1828], *Kovászna vízének* [ORBÁN 1868]. Neve a szakirodalom szerint szláv eredetű, 'savanyú víz'-et jelent.) 124. *Kőbánya/Baia de Piatră* (U. 1951. A Mihai Eminescu bal oldalán levő mellékutca a kicsi vasút felé, felnyúlik az óhitű román templomig. Nevét az ott levő egykori kőbányáról kapta.) 125. *Kőművesék/ Zidarilor* (U. 1969. A Virágok u. folytatása a Cserépgyárig, a *Montana* szálló előtti völgyben.) 126. *Kőrösi Csoma Sándor-emléktábla* (1992. Felirata: *In memoriam Kőrösi Csoma Sándor 1784–1842 Magistri et discipoli.* A középiskola központi épületének előcsarnokában.) 127. *Kőrösi Csoma Sándor Líceum* (2014. A város középiskolája a Nagyút és az Iskola utca közt áll. A Kőrösi nevet 1991-ben kapta mint iskolaközpont. Az első ma ismert adat a kovásznai iskola meglétéről 1578-ban Bitai Demeter deák oskolamester feljegyzése. Középiskolaként 1958-tól működik elméleti, majd szakosztályokkal is.) 128. *Kőrösi Csoma Sándor-szobor/Kőrösi-szobor* (1969. Ma a művelődési ház előtt található, régebben a Pokolsáron felül, a volt kultúrotthon előtt állt. Jecza Péter alkotása. Az 1977-es földrengés megrongálta a kultúrotthont, lebontották, a szobrot a mai helyére 1992-ben vitték.) 129. *Kőrösi Csoma Sándor szobra* (2014. Szobor a líceum udvarán. Éltes Barna alkotása.) 130. *Kőrösi Csoma Sándor tér* (1992. A központban a művelődési ház előtti tér, benne a Kőrösi-szoborral.) 131. *Körtefa/Páruului* (U. 1969. Vajnafalván a Cuza Vodă u. jobb oldali első zsákutcája.) 132. *Közöskút* (Vajnafalván a Csordagyűjtőn alól található, ma csak tájékozódásra szolgáló helynév, a kút tudtommal nem működik.) 133. *Központi köztemető* (A 19. sz. második felétől napjainkig temetkeznek ide a város lakói, többnyire a reformátusok és a katolikusok vegyesen, napjainkban román ortodoxok is. A temető területén épült fel a *Hős halottak Emlékműve* a kovásznai I. és II. világháborús hősi halottak emlékére.) 134. *Kriptá* (hr. Kr. A Cserekertben levő Deák-kriptá és a hely neve. Ma is használják helymegjelölésre.) 135. *Kriza János* (U. 1998. Alszeg, a Gábor Áronból jobbra nyíló zsákutca; azelőtt Part/Malului volt, még régebben a Ponkihoz tartozott. EJ.) 136. *Kuti göbe/Kuti kert* (a Gábor Áron alján, bal oldalt levő beltelek. A tulajdonosról kapta a nevét). 137. *Lakóca/Lăcăuți* (U. 2010. Kommandón, a belterülettől a Cigánypatakig tart. Kovásznai terület.) 138. *Lakosok* (U. 1998. Az Alszeg jobb oldali utcája, az országhútra vezet. Irónia van a névben, mert nem lakja senki; másik adatközlőm szerint a Lakos nevűeké volt. TV.) 139. *Lőrinc Zsigmond sípálya* (1988. Régebben egyszerűen Sípályának hívták, a város volt polgármesterének halála után felvette az ő nevét, mert kibővítésében nagy szerepe volt. A sípálya lábánál egy terméskő emléktábla örökíti meg a

névadó emléké.) 140. *Lyukas kő*. (2011. Termésköböl s egy kopjafából kialakított emlékmű 1956 emlékére.) 141. *Malom/Morilor* (U. 1951. Vajnafalván a Cuza Vodától a román temető háta mögött vezet az Ifjúsági Park felső végéig.) 142. *Malomárok* (A Tündérvölgytől az Alszeg végéig húzódó kiépített árok, mely a Kovászna vizéből táplálkozik/táplálkozott, a ráépített malmokat hajtotta. Ma már csak maradványaiban van meg, mint ahogy a malmok is teljesen megsemmisültek a 1960-as évek után, de a név még él. SzTAHGy 1831: „a’ Malom árka [...] szomszédságaiban lévő puszta Jozság.” Az adatközlők a következő malmokra emlékeznek az Alszegtől kezdve felfele: *Nagy-malom, Perdi-malom, Beke-malom, Deák-malom, János-malom, Kövér-fűrészmalom, Várza-malom, Molnár-malom, Kovács-malom, Ráduly-fűrészmalom, Esztojka-malom, Becsek (Boér)-fűrészmalom, Kovács-malom, Cojan-malom, Vajna Albert-fűrészmalom.*) 143. *Malomárok/Iazului* (U. 1969. Vajnafalván a Malom utca és az Ifjúsági Park közti átkötő út, ez a kis utcácska őrzi a régi árok nevét.) 144. *Margit-kert* (Belterület a Kovácsszeren alól, tulajdonosáról kapta a nevét.) 145. *Márton Áron-szobor* (2009. Varga Gábor alkotása, egész alakos szobor. A római katolikus templom előterében.) 146. *Mátyás király/Mathias Rex* (U. 1998. Alsó Pávától a Havadtöy utcáig vezető külső út.) 147. *Mindszenty József szobra* (2014. A katolikus templom 100 éves évfordulóján avatták fel. Varga Gábor alkotása. A templom cintermében látható.) 148. *II. Rákóczi Ferenc* (U. 2012. Azelőtt Fenyő u.) 149. *Medve/Ursului* (U. 1969. Vajnafalván a Malom u. és az Ifjúsági Park közti 2. átkötő út.) 150. *Mély-patak* (A Pilis erdéből ered, és a Téglaveremnél ömlik a Kovászna patakába. Mély medréről kapta a nevét DG. BOGÁTS, 1929: 1687: Mélypatak.) 151. *Mercur szálló* (2016. A *Clermont* szálló fölött a Horgász völgyében. Kezelőközponttal rendelkezik.) 152. *Mesterek/ Meșteșugarilor* (U. 1969. A Nagytútról a volt Nagymalom felé vezető zsákutca. Megelőzően Malom utca volt a neve, népiesen ma is használatos.) 153. *Mész hídja* (Vajnafalván a Mész pataka fölött épített hidacska.) 154. *Mész pataka* (A Hankó erdéből jön le, a Kovászna patakába ömlik. SZTAGY: 1750: „A Mész vize mellett”.) 155. *Mikés-gát* (A szívkörház alatti gödörben volt a patakon. Innen indult a malomárok, és egész az Alszegig levezetett. Régi név, ma már nem létezik a gát, csak a név.) 156. *Mikszáth Kálmán* (U. 1998. A Nagymalom előtti utca. A Mesterségek utcájától az Alsó Páva út felső részéig vezet a házak háta mögött. Régen a Vajna utcájához tartozott). 157. *Millenium 1000/ Kereszténység 2000* (2001. Emlékmű, terméskő és kopjafa együttes a belvárosi református templom előterében.) 158. *Mócok/ Moșilor* (U. 1969. Az Eminescu és az Andrei Șaguna út közti utca.) 159. *Montana szálló*. (1979. A Tóth utca végében, az erdő alatt, egy piramis alakú szálló, a szakszervezeteké volt. Régi neve *UGSR*.) 160. *Művelődési Központ* (2012. A régi mozi, a még régebbi [1904] *Kaszinó* helyén. A népi neve a *Régi mozi*.) 161. *Nagyállomás* (1886. U és vasútállomás, a várostól Ny-ra, az ide vezető útnak is ez a neve, régen Vasút utca volt.) 162. *Nagyhid* (A központi legnagyobb közúti cementhid, régen fahíd volt. Megőrizte a régi népi nevét.) 163. *Nagymalom* (A Mesterségek utcája végében volt, ma nem működik, pékség volt itt legutóbb, de az is beszüntette a működését.) 164. *Nyíralja/ Mestecenilor* (Vr. U. 1951. A fonodától a cigányokig vezető utca. A cigánytelepet is így nevezik, tehát településrész is. 1951 előtt is így hívták.) 165. *Orbán Balázs* (U. 2012. A Ligeten a nagy gát és a Nagytú közötti utca. Régen ez volt a Gát utca, 1969-től Hóvirág/ Ghioceiului utca volt.) 166. *Ősz/Toamnei* (U. 1951. Vajnafalván a Mihai Eminescu és a Cuza Vodă közötti utca. Valamikor a Vajna birtoka volt. A fenti címszó néven szerepelt telekkönyvileg, az utca megőrizte nevében a birtok nevét [VAJNA 1935].) 167. *Őzike/ Căprioara*

(Sz. 1981. A központi szállóegyüttes és kezelőközpont egyik tízemeletes része.) 168. *Pakóhégy* (Vr. és U. Az utca a Pakóhegyre visz, a Timár utcából nyílik, a hegy legelő volt, ma beépített terület, egészen a Kismezőig tart.) 169. *Pakóhégyalja* (hr. A hegy alatti rész, a Kovácsok tulajdona volt, itt tért ki az út 1941 előtt Kőrös felé DG.) 170. *Patak/Pârâului* (U. 1969. A Timár és a Dózsa György u. átkötő útja, a Vízi-patak szeli át. A térképen Bolyai János néven szerepel, de 1999-ben nem hagyták jóvá. A régi neve maradt meg.) 171. *Péter* (U. SzTAHGy:1722: „a' Péter nevű utcában”. Bizonyíték arra, hogy már ekkor voltak utcanevek Kovásznán, de a helyét nem sikerült azonosítanom pontosan, mindenképpen Kőrös felé eső részen volt.) 172. *Petőfi Sándor* (U. 1951. Az 1951-ben meghagyták a régi elnevezést, mert azelőtt is így hívták. A központtól a patak bal oldalán Vajnafalváig vivő hosszú út. A Rákóczi/Fenyő úttól a Tavasz utcáig tart. A két világháború közt egy ideig Eminescu utca volt. Népiesen nevezték még az Oloszok utcájának is, mivel sok Olosz család lakta/lakja.) 173. *Pokolsár terméskő* (Az iszapvulkánról márványtáblán olvasható 3 [román, magyar és német] nyelvű tájékoztató.) 174. *Polgármesteri Hivatal* (A község-/város háza sokat változtatta a helyét, a jelenlegi épületben az államosítás után került. A volt Kaszinótól felfelé a Szabadság téren.) 175. *Plěvna/Plevnei* (U. 1951. Vajnafalván a Nagyút átkötő utcája, a patakra megy ki. Régen Vajna Károly utca volt, a benne lakó személyről nevezték így. SzD szerint Vén utca volt.) 176. *Pócsa-kert* (Az Alszegben a Gábor Áron út bal oldalán) 177. *Pokolsár/a* (iv. a város központjában, nevét onnan kapta ez a vulkáni utóműködést jelző szénsavas, iszapos tó, hogy ki-kitör a mélyből zúgva-háborogva, mintha a pokolból törne fel ez a sárlé. Régen helyét gyakran változtatta, a mai helyén a 19. századtól található, ekkor felismerve gyógyhatását, fürdőt is építettek rá, amely a 20. sz. közepéig működött. Ürögdi Nagy Ferenc az 1830-as években járt Kovásznán, útleírásában már fürdőként szerepel a Pokolsár: „Legnevezetesebb a kovásznai fürdők között a falu kellok közepén hatalmas zajjal hánykódó Pokolsár”. Ma egy kömedencébe szorítva forrong, időváltozáskor erősebben, de általában igen szelíden. Fölötte egy nikkelezett, kupola alakú rácsos szerkezet, aminek tetejében lángot formázó „csinálmány” lobog. Mellette kötömbön márványlap felirat adja tudtára az arra járó érdeklődőnek három nyelven: románul, magyarul és angolul, hogy természeti érdekességgel van dolga.) 178. *Ponki* (U. 1951. Alszeg, a Gábor Áron jobb oldali zsákutcája, régen nagyobb volt, más kis utcákat is magába foglalt. Nevét egy ott lakóról, Ponki Csutakról kapta, akinek előneve a magaslaton levő lakásáról származik, az utca emelkedő, ponkra visz. Tehát a hely is és a személy is adhatta a nevet. Ponki megkülönböztető név, mert sok a Csutak vezetéknevű Kovásznán.) 179. *Puskás-ház* (1899. Egyik legrégebbi még meglévő épülete a városnak. A tulajdonosnak üzlete is volt, de az már nem működik.) 180. *Puskás-híd* (1932-ben épült a Kovászna patakán. Szemben van a Puskás-ház, innen a név.) 181. *Rózsák/Rozelor* (U. 1969. A Dózsa György utcából nyíló zsákutca. 1999-ben Mikes Kelemennek javasolják a nevét, de nem hagyta jóvá a tanács). 182. *Rigó/Mierlei* (U. Vajnafalván, a patak jobb oldalán, a Keskeny út végén levő hídon túli utcácska.) 183. *Andrei Şaguna* (U.? Az elnevezés időpontja a hivatalos iratban nincs bejegyezve. A vajnafalvi Hősök terétől a Hankóba vezető út. Sáros utca a népi neve, amelyet még ma is így használnak az idősebbek. A 19. sz. végétől Hankó utcának hívták, míg a mai nevére át nem „keresztelték”). 184. *Siklóalja/ Subşiclău* (U. 1951. A Sikló alatti utcácska a Tündérvölgyben.) 185. *Ştefan cel Mare* (U. 1951. Kovászna leghosszabb utcája, az alsó benzinkúttól a vajnafalvi Hősök teréig tart most, innen folytatólagosan Eminescu lett 1999

után a Tündérvölgyig tartó felső fele. Népi neve: Nagyút, Főút, ma is használatos a közbeszédben, de hivatalosan is használták ezeket a neveket. Legrégibb neve Darék út, a falu közepén vonult teljes hosszúságában, de egy kissé kinnebb volt, mint a mai. Ez megszabta a település arculatát is, nem bokor-, hanem útfalu. A történelmi adatok nevezik még „a *Falu köz uttyá*”-nak is/ SzTAHGy: 1831. 1940–1944 között Hunyadi út a neve, 1945 után egy kevés ideig Sztálin nevét is viselte.) 186. *Szabadság/Libertáji* (T. és U. 1951? A központ főtere és utcája, régen Kossuth tér, vagy egyszerűen Főtérnek vagy Piacnak nevezték.) 187. *Szarvas/Cerbul* (Sz. 1978. A központi szállóegyüttes harmadik tagja, ez is tízemeletes.) 188. *Szécsenyi István domborműves emléktábla* (2017. Vetró András plakettje. A táblán olvasható Szécsenyi Csoma Sándor sírjára írt felirata. Halasy Nagy Endre adomány. A művelődési ház falán található.) 189. *Székely* (U. 1951. Az elnevezés még régebbi, azaz 1951 előtt is így hívták. KRELt-ban a 19. sz. végén és a 20. sz. elején már előfordul a neve a Kepekönyvekben. Az Alsó-pávai út felső végétől kezdődik, átszeli a Nagytut és a Kovásznapatakig tart, tehát két részből áll, a benne lakott Székely családról kapta a nevét, s nem a székely népnévről.) 190. *Szénsavgyár* (Gy. A *Hankó Vilmos* utca torkolatánál, egészen a közelmúltig, 1989 után is még működött; 2013 áprilisában lebontották az épületet, miután az örökös visszakapta, de a hely megnevezése még megmaradt.) 191. *Szolidaritás/Solidaritáji* (U. 1976.) 192. *Tavaszi/Primáveri* (U. 1969. A Petőfi végétől a Nagypatak mentén A Cuza vodă u. hídjáig tart. Vajna-birtok volt, akárcsak az Ősz u., tehát a név nagyon régi.) 193. *Iustinian Teculescu-szobor* (2010. A vajnafalvi Hősök terén áll a mellszobor. A nevét viselő Egyesület állíttatta.) 194. *Iustinian Teculescu* (U. 1996. Vajnafalván a Hősök terétől a kisvasútig vezet, Apor birtok volt, régi neve Villasor.) 195. *Téglavető/Cărămizilor* (U. 1969. A Cserépgyár utca része volt, ma önálló u. lett.) 196. *Testvériség/Frății* (S. 1976. A felső Thn alsó felében a Székely és az Ady Endre közti átjárást biztosító sétány. A volt Crăciun-kert. Magyarok és románok vegyesen lakják, talán innen a név.) 197. *Timár* (U. 1951. Neve ennél a dátumnál is régebbi. A Fenyves útra merőleges, a Dózsa Györggyel párhuzamos út a város alsó felében, Kőrös felé. Nevére magyarázatot nem tudtak, feltehetően timár mester lakhatott itt, vagy ilyen nevű egyén.) 198. *Tisztás/Poieniței* (U. 1969. Vajnafalván a Mész hídjától jobbra, a Mész utcával átellenben az Eminescuból nyíló zsákutca.) 199. *Tóth utca* (1951. A régi neve is ez volt. A benne lakó családról kapta a nevét. Ma az Egyesülésből és a Petőfiből nyíló út a *Montana* szálló felé visz.) 200. *Tóth pataka*. (A régi Sáros, ma Kis utca alatt jön le a város felé, a Csipkésből ered, és a Karácsony patakába ömlik. Mára eltűntették, leföldték, helyére tömbházakat építettek.) 201. *Tölgy/Stejarului* (U. 1969. A Șaguna és a kicsi vasút közti u.) 202. *Trianon-emlékmű*. (2010. Kopjafa és sziklatömb együttese, a székelység és az 5 fele tört ország mementója. A vajnafalvi református templom előterében.) 203. *Turista/Turist* (Sz. Szálló és vendéglő a központban, a patak jobb partján, a nagy szállók mellett. A régi *Csillag* vendéglő helyére épült.) 204. *Tuzsán gát* (A fonodával szemben a patakon vagy a malomárkon létesült. Ma nem létezik.) 205. *Vágóhid/Abatorului* (U. 1969. Alszegben a Gábor Áron baloldali mellékutcája, zsákutcaszerű, a patakra megy ki. Nevét onnan kapta, hogy vágóhid volt a patak túlsó oldalán, hid kötötte össze a Komsa utca végében, az utóbbi utca volt a régi Vágóhid u. TPM.) 206. *Vajnafalva* (régen külön falu, ma Vr, a város felső fele, ma a Hősök terétől a Tündérvölgyig tart. A Vajna családról kapta a nevét, amelynek tetemes birtokai voltak itt. Legrégibbi adat létezéséről ismereteim szerint: 1753: „*Vajna falvában*” [GEGY]; PESTY 1864–1865 így ír róla: „*A község felső*

része, mely Vajnafalvának is nevezetik, nagyon dohos, mit némelykor a pincékbe nem is lehet kiállani, a fulladás könnyen történhet a pincébe. Ezen részén a községnek a telkeken levő kutak mind vasas borvízből állanak”.) 207. *Vajnafalvi óhitű ortodox templom.* 208. *Vajnafalvi ortodox katedrális* (2002. Az Úr mennybemenetele/Înălțarea Domnului jegyében.) 209. *Vajnafalvi ortodox kistemplom* (1794–1800. Védőszentje Szent Miklós/Sf. Nicolae. A néphit szerint Vajna építtette a románoknak. Művelődési érdekessége a napóra. Műemlék.) 210. *Vajnafalvi ortodox temető* (A Cuza Vodă és a Malom utca között. Temetőkápolnája is van.) 211. *Vajnafalvi református régi temető* (A régi a Csere alatt volt, az újabb a templom háta mögött húzódott egészen a Kicsiállomásig. Ma egyik sem létezik. Az újabb keletűből még egy-két sír megmaradt az 1950-es –’80-as évekig, néhány család még itt emlékezett Halottak napján. Azután az új „helyfoglalók” felépítették a maguk üzemeit, a temető teljesen megsemmisült. Beépítették, egy része szántó. 1989 után sem adták vissza a területet a református egyháznak, de a helyet ma is így nevezik.) 212. *Vajnafalvi református templom* (1930/32. A Nagyút felső felében, az út baloldalán, a Havadtóly utca mellett. Ma a Vajnafalvi Református Egyház temploma, cintermében van Havadtóly tiszteletes, az építető síremléke.) 213. *Vajna* (U. 1951. A Nagyútból a mai Mikszáth Kálmán útra vezető út. Régen az utóbbit is magában foglalta, a Vajna lakták.) 214. *Ványoló* (M. Az Alszegben a Rákosi család telke körül volt, ma nem létezik, de a helyet az alszegiek még így nevezik.) 215. *Városi Művelődési Ház* (A régi járásbíróház, később aggmenház épületében a központban. Itt működik a városi közkönyvtár, a *G. Olosz Ella Galéria*, a vadásztrófea kiállítás is [2014].) 216. *Vásár/Târgului* (U. 1969. A Nagypiac melletti fiatal utca, kivezet a mezőre. A szombati hetivásár adta a nevét.) 217. *Virág/Florilor* (U. 1969. A Tóth utcából nyílik, felvisz a Kati-forrástól a Montana előtti völgyben levő Kőművesek utcájáig, új városrész épült itt ki.) 218. *Víz/Apelor* (U. 1969. Az Ősz és a Cuza Vodă közti utcácska Vajnafalván.) 219. *Vízi-patak* (a Piliskéből ered, a Patak utcán végig folyva a Dózsa György utat átszeli és beleömlik a Kovászna patakába.) 220. *Tudor Vladimirescu* (U. 1951. Vajnafalván az Eminescu és a Cuza Vodă átkötő útja.) 221. *Aurel Vlaicu* (U. 1951. A Rákóczit/Fenyvest, a Piliskét és a Timár utcát összekötő utcácska.) 222. *Völgy/Văii* (U. 1969. Az Alszegben, a Gábor Áron út baloldali, a patakig tartó zsákutcája, enyhén lejtős területéről nevezték el.) 223. *Zágoni-kert* (Az Alszegben Kádár-család házával szembeni beltelek. A Zágoni családé volt, róluk nevezték el.) 224. *Zöld/Verde* (U. 1969. Vajnafalván a Fások útja és a kisvasút közötti utca. Az erdő közelsége sugallhatta a nevet.) 225. *Zrínyi Miklós* (U. 1998. A Futballpálya/Fodballpálya mellett felvivő utca a Kakukk utcán felül, a Kinizsivel párhuzamos, e kettő veszi közre a pályát.) 226. *Zsákutca/Fundăturii* (U. 1963. A Piliske elején jobb oldalt levő zsákutca.)

Külterület

227. *Akác* (sz. Tamásfalva felé az árkon túl a Zabola patakig, tamásfalvi rész is van benne. Feltehetően akácfas rész volt.) 228. *Alsóútátkelő* (sz. Ma nem így nevezik, vagy legalábbis nem ismerik ezt a nevet. PESTY 1864 említi nevének magyarzatát is: „e térségben eső szántórészlet, az is nevezetik azon néven, mivel az utak egymást keresztülvágják.” Ma az alsó határban *Keresztút* néven neveznek egy határrészt, amely a régi Postaút és a Nagyállomás út kereszteződése. Talán ez volt – véli OJ.) 229. *Aratás/Orotvás* (sz. A Nagyállomástól nyugatra levő mezőrész. *Orotás*, *Orotvás* néven emlegetik a régi források. BOGÁTS 1670: „Cseremező vagy Orotvás”; PESTY 1864: „Aratás, szántó”; VAJNA

1935: „Orotvás”.) 230. *Árokköze* (sz. és ksz. A Kőrös vize és a Kovászna pataka közti háromszög, közepén árok van. BOGÁTS 1596: *Árokköze*; GEGY 1753: *Árok között*; 1782: *Árok között, az hol a falu ere kezdődik*; PESTY 1864: „*Árok köze: minthogy Kovászna és Kőrös folyóvizei közt esik ezen szántó- és kaszálórészlet, neve régen Árkok köze lehetett*”). 231. *Aszalósdomb* (sz. Ma a borosnyaiaké, a borosnyai határban sok kovásznainak volt földje. BOGÁTS 1782: *Aszalósdomb*.) 232. *Bádufalu* (hr. sz. ksz. A Nagyállomástól felfele a vasút mentén a kicsi állomásig, a város felőli oldalon volt egy lakótelep. OJ szerint a Bádúk laktak itt, bevándorlók voltak, olasz vállalkozó vasúti építkezéseinek dolgoztak. Bádú Sárika nevére emlékezett. Ma a lakótelep eltűnt.) 233. *Bándi* (sz. és k. A *Bogdánok kertje* folytatása [OJ]. Benne van a Füstös csürje is. Az a hely, ahol volt a repülőtér. A Nagyállomás közelében, Zágoni féle háztól a város felé a vasút jobb oldalán [PG]. Felső fele az Ingovány. GEGY 1753: *Kaszáló [?]hely a Bandiban*; 1782: *A Bandiban más föld [...]*; BOGÁTS 1829: *Bándi*. Nevét tulajdonosáról kapta.) 234. *Bartalis-tag* (sz. ksz. A Szilben található. A tulajdonos nevéből kapta a nevét.) 235. *Bécsék-tag* (A Nagyállomástól a város felé, Görög Lajin beljebb. A tulajdonosáról kapta a nevét. OJ.) 236. *Bédő padja* (sz. A Kajtár út és a Szörcei út között, Munteanu deszkagyára van most itt [PG]. PESTY 1864: „*Bédő padja, szántó, kevés kaszálóval együtt*”). 237. *Be(n)ke-kert* (sz. Kovászna vize és a Mély-patak közt.) 238. *Benci-tag* (sz. A Szilen alul Páké felé. A hajdani Deák Benedeké, azaz Benci úr é. volt.) 239. *Benedék-kanyar* (Az országút Kovászna előtti veszélyes kanyarja, ahol a Benedek-fiúk baleseteztek.) 240. *Bikás* (sz. A nagy- és kis vasút között a Szegények árkától Bádufalu felé. Nevét onnan kapta PG és BI szerint, hogy nehezen megművelhető terület.) 241. *Bogáncsos/Bogácsos* (sz. Árokköze bal oldalán [OJ]. BOGÁTS 1703: *Bogácsos*; GEGY 1782: *A Bogántsosban*; PESTY 1864: *Bogáncsos*. Nevének magyarozatára nem kaptam adatokat, bizonyára az ott levő növényről nevezték el.) 242. *Bogdánok kertje* (ksz. sz. A Bándi része, az árkon túl. Mellette van a Füzeskert [OJ]. PESTY 1864: „*Bogdánok kertje, egy 12 hold 20 négyszögöl területű kaszáló a mező közepén, nevét vette a tulajdonos Bogdán családtól*”; VAJNA 1935: *Bogdánok kertje*.) 243. *Bokor köze* (sz. BOGÁTS: 1774: *Bokor, Bokor köze, Bor?*; PESTY 1864: 81: „*Bokros hely lévén, nevét innen vehette, még ma is találtatik némely földek barázdái közt bokor*.”) 244. *Borz/Borczfalva* (Kovászna és Szörce közötti hajdani falu, ma hr. sz. az ún. *Fűzfáknál* [OJ]. BOGÁTS 1614: 216. *Borzfalvirakottyaszer*; 1774: *Borczfalva* 1845: *Borzfalvikápolna oldala*; GEGY 1782 *Borczfalvi nevezetű határon [...]* *A Fenek nevű helyen a Borcfaalvi mezőben [...]*. OJ tudomása szerint a tatárok/törökök pusztították el.) 245. *Csereálja* (hr. sz. ksz. I. A Csere erdő alja – ma cserés kaszáló. Nevét is innen kapta. Itt van a Sándorok kertje, a Füzeskert és a Csigolya egymás után Páva féle [OJ]. PESTY 1864: „*Csere álja, szántó, mely nevezetik így a mezőre befüggő cserés erdőrészlétről*”). 246. *Cserekert* (I. sz. A Zsigmond-kert és a Pakóhegy között. Régen benyúlott a mai Dózsa György útig [KJ]. Fölötte a Csipkés [OJ]. Cserefás hely volt, innen a neve. Itt van a Kripta.) 247. *Cseremező* (hr. sz. ksz. A régi adatokban jelentkezik, egyik határrész volt. Egyik dűlője az Aratás/Orotvás. Talán az utóbbi neve utal az irtásra, azaz erdőirtás révén jöhetett létre. BOGÁTS 1670: *Cseremező v. Orotvás*; GEGY 1714: „[...] *mely szántó föld vagyon a Kovásznai Csere Mezőben mosás Árka nevű helyben, a Kovásznai halom farkánál elmenő ut általkelőben*.” 1725: *Csere mező*; 1753: *Az Csere mezőben*; PESTY 1864: „*Cseremező, mely nagyrészt szántókból áll, vannak benne helyel-helyel kaszálók is. Nevét nyerte onnan, mivel ezen határrészletnek jobb része csereerdő, kiirtása után lett mezővé*.” KRELt 1898: „*megyei út mentén a fogás nevezetű határrészben a régi temetőkert külső végénél külön-külön méretnek. Cseremező határrész Aratás nevű dűlőjében úgy, hogy*

a tagnak egyik vége a régi megyei úton térjen meg.” Uo 1899: „A Cseremező Falualja nevű Düllőjében földtelek valamint a derlő alatti kert”.) 248. *Csigolya* (sz.) 249. *Csikos/Csikos-ér* (sz. A papolci részen van, az alsó határban, régen kovásznai birtok volt, de körösi és barátosi birtokok is voltak itt. Nevét bizonyára a posványos, vízeres helyben élő csik halról kapta. PESTY 1864: „Csikos ér, ez az ősidőkbe posványos tós hely volt, ahol a csik legnagyobb bőségbe termett, s kiszáritás után kapta nevét csikos érnek”.) 250. *Csoma-tag*. (sz. A Domosban van.) 251. *Déák-kert* (sz. A városvégi benzinkúton felül a Deák-kúriák mögött.) 252. *Déák Imre-tag* (sz. A Szörcei út baloldalán, egy tanya volt rajta, s ott volt Deák Imre gazdatisztje VZ édesapja.) 253. *Déák László-tag* (ksz. sz. A Bándin alól, az árkon túl a Bogdánok kertjében.) 254. *Déák Tamás és Jenő-tag* (sz. Egymás utáni szántók a Domos alsó részében, a tulajdonosokról nevezték el. OJ.) 255. *Dellő/alja/Derlő/Dérlő/Délő* (hr. A Csere alján levő dombos rész, ahol megütközik a nap. Régen a marhák delelő helye volt, 'delelő hely' a jelentése. KRELt 1911: „Dérlőalja (Füzes kerték) nevű düllőben”, KRELt 1898: „a derlő alatti kert”, VAJNA 1935: *Délő*.) 256. *Déme-tag* (sz. A volt Lötéren/Poligonon alól, a Gerő-tag melletti szántó, a tulajdonos nevéből kapta a nevét). 257. *Domokos-kert* (hr. ksz. I. a Cserépgyár és az Árpád-fürdő közötti rész, a *Montana* szállótól lefele a Fenyves utca fejéig [PG]. A tulajdonosról, Deák Domokosról nevezték el. OJ.) 258. *Domos* (mr. sz. A város alsó felében, az országtúttól jobbra levő mezőrés. Két része van: alsó és felső, bal felén a Domos árka. A Pokolsár ősi fészke. A Domos és az Ingovány egymásba nyúlik. SzTAHGy 1721: *a Domosba*; 1722: *a Damosra [!] menőb[en]*, *a Domosb[an]* sz.; GEGy 1725: *Domos nevű helyben*; PESTY 1864: „Domos térben eső mezőrészet, melyet keresztülvág egy, a mezőbe eredő forrás folyama, melyet Domos árkának neveztetünk.” A név eredetére nem találtam választ. Valószínűleg a tulajdonos neve volt.) 259. *Domos árka* (Az állomási úttól Páké felé a Szilig [?] a Postaúttal párhuzamosan a Keresztúttól lefelé a Lakatos-tagig [PG]. Pesty szerint [lásd a *Domos* címszóban] természetes árok volt, melyet egy vízer alakított ki.) 260. *Écetős/Ecetős-kút* (sz. Az Alsó-Domosban, a Tökésben [KGy]. A Goczok területe, a kutat is ők ásták, őket pedig Écetősöknek nevezték, innen a név.) 261. *Falualja* (hr. sz. A Lakosok utcájától a Deákokon át a Benzinkúton felül a volt kollektívig, a város mellett hosszan felnyúló határrész. PESTY 1864: „Falu allya, szántó, s minthogy a falu mellett nyúlik el, nevét onnan vette.” KRELt: 1899: „Cseremező falualja nevű Düllőjében, VAJNA 1935: *Falualja*.) 262. *Fekete* (sz. Az állomáson alól Szörce felé a Fűzfák körül van. PESTY 1864 szerint „Fekete, nevét vette ezen szántórészlet onnan, mivel földje szikajos fekete, mi miatt esős időbe elmívelhetetlen”.) 263. *Felsőútátkelő* (sz. „A mező felső részén levő utak kereszteződése.” PESTY 1864: Páva felé? Ma nem használják a nevet, adatközlőim nem ismerik.) 264. *Fürc/Fürst deszkagyár/gyártelep* (gy. sz. Az állomáson túl Szörce felé, Fürst zsidó tulajdonosé volt a két világháború között. A II. világháborúban őt deportálták, lakását kirabolták az állomási munkások. Az épületeket mára teljesen lebontották, ma szántóföld. PG.) 265. *Füstös csüre/csüre* (A Bándiban van, Munteanuéké/ Fumeaéké volt. A család megkülönböztető Fumea/Füstös nevének magyar alakjáról kapta a nevét. A mezőben több ilyen csür is volt, mára csak ennek is a neve maradt meg, lebontották, csak tájékozódásképpen maradt fenn a név.) 266. *Füzeskert* (ksz. A volt Nyúlfarm helye, a Pávai út, a Csere és a Villator határolja. SzTAHGy 1722: „A' Füzesb[en] k. REGyLt 1901: *Füzes kertékben*.) 267. *Fűzfák* (A Szörcei út bal oldalán.) 268. *Galambok kútja* (A Hankóban kedvelt borvízkút volt.) 269. *Gecsehégy/domb* (hr. sz. ksz. A Timár utca végében a Kismezőtől a Lötérig vonuló domb. A Gecse családé volt, innen a név, régen szántó, ma kaszáló. BOGÁTS 1704: *Gecsehegy*; PESTY 1864: *Gecse hegye* „a síkon egy kis felemelkedett szántórész a mezőbe, hihető a Gecse család

tulajdona. VAJNA 1935: *Gecsedomb.*) 270. *Gerő-tag* (sz. A Lötéren alól Körös felé, másként a Deme-tag, a tulajdonosokról kapta a nevét. OJ.) 271. *Gotz Bálint tava* (k. BOGÁTS 1774: *Gocz Bálinttava*, PESTY 1864: „[...] tulajdonosa nevét viseli”. Gazda Ferenc csomakőrösi helynévgyűjteményében körösi határrészként azonosítja be.) 272. *Görög-tag/Zágoni-tag* (sz. ksz. Görög Lajié volt, majd a Zágoniéké, a nagyállomás bal oldalán. A Becsek-tag mellett. PESTY 1864: „Görögök tova a sík mező közepén mintegy egy két holdni kaszáló, egy része tós hely, csak ugar, ma kaszáltatik, de ezelőtt egy századdal is botikot termett”.) 273. *Gyertyános/Gyertyányos* (sz. A kisvasúton túl a Szegények árkáig, a pávai Postaútig tartott [OJ]. Valószínűleg gyertyánfás volt a terület, kiirtásukkal keletkezett a szántó. A név megőrizte a régi növényvilágot. BOGÁTS 1635: *Gyertyános*, SzTAHGy 1725: „a gyertyanos alatt sz., GEGy 1753: *Az Gyertyános alatt.*) 274. *Gyertyánosalja* (a régi gyertyános erdő alja, a mai szántó alsó része. VAJNA 1935: *Gyertyánosalja*) 275. *Hadnagy Vince-tag* (sz. A Szörcei út bal oldalán levő tag, mellette egy árok, azon túl az Olosz Vince-tag, a Feketében. A tulajdonos nevét őrzi a szántó.) 276. *Halom* (hr. sz. A mai köztemető mögötti tagúton túl emelkedő domb. Szántó területek, tetején van a transzformátor állomás. Régen sem tudták megművelni a tetején levő földet, mert nagyon köves volt [lásd a *Halom eleje* címszónál]. Nevét a földrajzi köznévről kapta: halom ’kisebb fokú kiemelkedés’. Legrégebbi talált adatok a létezéséről: GEGy 1714: „a kovásznai *Halom farkánál*”; Sz-TAGy 1722: „A halman alól az oldal[ba]”.) 277. *Halom eleje* (sz. A Halom alatti részek. PESTY 1864: „A fától egy ¼ órára van egy domb, melyet halomnak neveznek, és amelyet szántás által művelnek, csak egy rész van a tetején, melyet kőszirtossága miatt használni nem lehet, s [a] domb körüli helység nevezetik *Halom elejének*”.) 278. *Halom kútja* (Forrás volt a Halom alatt, vize nagyon jóízű volt [OJ]. A Halom területén ma is megvan, de nem használják.) 279. *Halom mēge* (sz. A Halom állomás felőli lejtője, alja. VAJNA 1935: *Halommege.*) 280. *Hankó* (v. ksz. p. F. Három földrajzi köznévi: völgy, kút, patak és egy fürdő neve. A Sáros út/Şaguna végén az erdő alatti völgy és patak, itt van egy borvízforrás, kút, amelyre aztán a 19. sz. végén fürdőt építettek, az épületek romjai még ma is látszanak. Nevüket Hankó Vilmosról kapták, ez a terület az ő tulajdona volt.) 281. *Horgász/Horgác* (v. p. k. e. F. Tehát akárcsak a fenti címszónál, itt is több földrajzi egység neve: völgy, erdő, patak, kút, borvíz, fürdő. A szívkórház átellenében az erdőbe felvezető keskeny völgy, ahol szintén fürdő működött, csak a 20. sz. közepén hagytak fel vele, borvizet is palackoztak a kútból, mely európai hírű lett.) 282. *Hosszúláb/Hosszú* (sz. a barátosi határban van, a kollektivizálás után a barátosiaké lett. Nevét a terület alakjáról kapta.) 283. *Ingovány* (hr. sz. Az állomástól a vasút mentén balról mocsaras-vizes terület volt, ezért árkolták, s így keletkezett az Ingovány árka. Más adatok szerint természetes árok volt, melyben vízér csörgedezett. BOGÁTS 1659: *Ingovány*. SzT 1750: „az *Ingovány* nevű helybe sz.” V. k. 65. GEGy 1753: *Aso Ingoványban*. PESTY 1864: „*Ingovány, szántó, keresztülmenvén rajta egy úgynevezett ingovány árka, melybe lévő kis forrásból nagyon kis víz csörgedez, az árok mellett kevés kaszáló is van*”.) 284. *Ingovány árka* (Az Ingovány vizének lecsapolására készült – így tudják a mai adatközlők, PG, BI, SzJ. Ma két árok van, az állomási út két oldalán. A Pesty-gyűjtésben, amint fentebbi idézet bizonyítja, az adatközlők természetes ároknak minősítik.) 285. *Jégverem* (A Deák Imre-ház, a mai ref. egyház tulajdonában levő épület, üzletek vannak benne és a Kráma/Crama, udvarán hátul jégverem volt, itt tárolták a jeget. Tetején lakóház volt, talán Cifráék laktak benne. A hely ilyenzerű megnevezését nem ismerik, csak DB.) 286. *Kajtár út* (tagút, Szörcei úttól jobbra Páva felé.) 287. *Kántor-tag* (sz. A Szilhez tartozik telekkönyvileg. Dancs Lajos kántoré volt, onnan a név.) 288. *Kerekegër* (sz. ksz. A fővonal bal és jobb

oldalán, az állomáson alul. A Tökéshez tartozik. Egerfás rész volt, innen a név. SzT 1722: „a' Kerek Egerre megjen véggel”, II. k. 597. BOGÁTS 1758: *Kerekegerfeje*, GEGy 1782: „Kerek eger hidgyán át” PESTY 1864: *Kerek eger* „a mező közepén fekvő öt hodnyi kaszálóhely, csaknem kereken fekszik, s alantabb áll, mint a körülötte levő szántóföldek.”) 289. *Kerekto(ban)* (sz. A történeti kútfő szerint is már a 19. század végén megművelt terület volt, a mai adatközlők közül csak PG ismerte. PESTY 1864: „mintegy kétszáz négyszögöl területen látszik, hogy valamikor ottan tó lehetett részben, részben 1 ½ singgel alantabb való hely a körülötte lévő szántóföldeknél.”) 290. *Keresztút* (hr. A Postaút és a Nagyállomási út kereszteződésében levő határmező. SzT AGy 1750: *A Keresztutnál.*) 291. *Kétérköze* (sz. Ma ilyen nevet nem emlegettek adatközlőim. A Nagy és Kis ér kaszáló közti rész a Sárvárbán? BOGÁTS 1710: *Kétérköze*. PESTY 1864: „Kétérköze, szántó helység, nevét vette onnan, mivel két ér közt fekszik.”) 292. *Kicsiállomás* (Á. hr. A Páva felé vezető út mellett, a kisvasút állomása volt, mely a Nagyállomástól a Siklóig vitt. Az állomást ma már nem használják, inkább határrész megnevezése lett.) 293. *Kicsi temető* (A Lakosok utcáján felül az országút baloldalán régi, felhagyott temető van, ma már csak egy pár sírral, nevezik Régi temetőnek is. *Csutak Károly alszegi temetőjeként* is emlegetik. EJ.) 294. *Kis Károly bá istállója* (I. A Kerekegerben nyári tanya volt [BI]. Ma már nem létezik, a hely neveként még egy páran emlegetik.) 295. *Kismező* (sz. ksz. A Pakóhegytől a Tón át a körösi szeméttlerakóig tart. Neve onnan ered, hogy „soknak kisebb parcellája volt itt”, mások szerint a Kiské volt [PG, KB]. SzTAHGy 1721: *Kismezőben sz.*; GEGy 1753: *Kis Mezőben.*) 296. *Körmöczki-tag* (sz. A Sipoló táblánál van. Régi kereskedő családé volt, ma még élnek leszármazottai.) 297. *Körösi út* (A Körösre vezető megyei út.) 298. *Kövecses mart és út* (A Bojtos erdő utáni hegyoldal, a Domokoskert balfelén felfelé.) 299. *Lakatos-tag* (sz. A Szörcei út baloldalán. Két részből áll, idáig nyúlik a Domos árka s itt belefolyik az Ingovány árkába.) 300. *Lőtér/Poligon* (m. Körös felé vivő út baloldalán levő mezőrész, a Tanács tulajdona most.) 301. *Mátyás-tag* (sz. A Domosban, a Körmöczki-tag mellett. OJ.) 302. *Mike dombja* (Nem tudott róla senki, csak a történeti kútfők említik.) 303. *Mosás árka* (A Halom mellett levő árok?) 304. *Nagyállomás/Gara Mare* (A város vasútállomása, a várostól 2 km-re ÉNy-ra. 1880-as években épült a vasút. Azóta egyik legfontosabb közlekedési eszköz Sepsiszentgyörgy és Kézdivásárhely irányába. A jelenben magánosították, megcsappant forgalma, jelentősége az országúti forgalom megnövekedésével.) 305. *Nagy és Kis ér* (ksz. A Sárvárbán lehetett. Ma nem találtam rá adatot. GEGy 1753: *Kis ér mellett*; PESTY 1864: 80: „ezek lehetnek azon sáncok, melyeket a p. pont [Sárvár] alatt is említett német lovagrend vára volna, ma már csakugyan kaszáltatik.”) 306. *Négy csűr* (sz. Deák Géza, Kis Gergely, Kovács János [Énók], Vén Gyula területe volt. Ma szántók. Régen a határban több helyen épültek csűrök, tanyák, nyáron itt gazdálkodtak, az állatokat is itt tartották, PG.) 307. *Nyíralja* (sz. A Nyírerdő alatt, a cigányok lakta terület.) 308. *Nyúlfarm* (hr. A Füzeskert helyén létesítették a szocializmus éveiben. 1989 után megszűnt, helyén magánvállalkozások vannak: Sorescu fűrésztelepe, Traian vágóhídja, de a helyet még mindig többnyire így határozzák meg.) 309. *Ógyümölcsös* (ksz. A 19. sz. végén még létező, ma már nem tud róla senki, feltehetően a Csere alatt lehetett. PESTY 1864: „Az erdő és mező közt bokros helység, melyen vadalma és körtefák vagynak, egy részben kaszáltatik is.”) 310. *Olosz Mihály-tag* (sz. Szörce felé, a Hadnagy Vince-tag utáni árkon túl, a végében a Lakatos-tag folytatódik.) 311. *Papkendőr* (sz. Az Ingovány és a Domos között, az állomás felé.) 312. *Patakiak sánca* (sz. Szörce és Tamásfalva felett, ma szörcei határ.) 313. *Pávai kérészt* (hr. A Kicsiállomástól Páva fele az út mellett, itt is utak kereszteződése van.) 314. *Pávai út* (Kovászna északi határáról Páváig vezető országút.)

315. *Pěrdi malom/gyár* (A pávai út jobb oldalán a város kijáratánál. Ma nem működik, de a hely megnevezése megmaradt.) 316. *Placc* (Gyt. Deszkalerakó telep. A Kicsiállomásnál a Nagyállomás felé deszkatelep volt, ma nem létezik, csak a hely megnevezése.) 317. *Pócsa istálló* (l. más néven a Kisek istállója. A két tulajdonos közösen használta. OJ.) 318. *Postaut* (Az alsó kicsi [régi] temetőtől, az országúti Benedek kanyartól a mezőkön át az állomási utat keresztezve vezet, a várost megkerülve, hátsó út. Régen itt jártak a postakocsik, ma tagútnak használják, de a nevében megőrződött eredeti rendeltetése.) 319. *Rakodó I–II*. (hr. sz. Az I. Rakodó az Alsó Páva úttól a köztemető felé vivő tagút háta mögötti mező rész. Itt volt a szérű, Csűrmezőnek is hívták. A II. Rakodó az alszegei határban a Postaúton beljebb a falu alatt volt. Ma e szántók neve. PG, DB.) 320. *Rákosi-tag* (sz. ksz. a Sípóló táblánál van) 321. *Rakottya/Rakottyás* (k. A Nagyállomáson túl a tamásfalvi útig tart. Sok bokor, talán rakottyás volt itt, mára már kivágták, végében van Tamásfalva, vízárkok van itt is. [A Bogáts-gyűjteményben 1614-ben jegyeznek egy „*Borzafalvirakottyaszer*”-t, vajon a címszóbelivel azonos-e?] GEGy 1782: „*Rakottja szegen*”; SzT: „*A Rekottjára menef[en]*”; PESTY 1864: „*Rakottya, kaszáló, Páva község rakottyás helyével szomszédos*”.) 322. *Ravaszlik/Ravaszlyuk* (ksz. sz. A régi Sárvár nevű határrész tagja a Domosban. SzTAHGy: *A Ravaszlyukba, sz.*; GEGy 1782: *A Ravaszlikban a Sárvárban*, PESTY 1864: *Ravaszlik, „ezen dűlő szántó és kaszálókból vegyesen áll, bajosan művelhető s ritkán termő helység*”. Valószínűleg rókatanya lehetett itt, s ha ez igaz, akkor a helynév megőrizte a régi *ravasz* 'róka' szavunkat.) 323. *Sándorere* (sz. BOGÁTS 1625: *Sándorere*. GEGy 1753: „*Sárvár mezőben a Sándorere mellett*”.) 324. *Sárvár* (hr. sz. Az alsó határrészt régen így nevezték. A szántó a Kerekegertől az országútig tart. BOGÁTS 1625: *Sárvár/Szárvár*; 1704: *Sárvárkútja*; 1731: *Sárvármező*; SzTAGy 1721: *A Sárvármezőben, sz.*; 1722: *Sárvári fordulón*; 1750: *Sár várba Tőkés nevű helybe*; GEGy 1753: *Sárvár mezőben a Sándor eri mellett*. PESTY 1864: *Sárvár határrész, „amelynek több felénél alatt való gödrös és árkos szántórészletekből áll, kevés esőzésre elázik, s ilyenkor vagy művelhetetlen marad, vagy igen nehezen, jórészt sárban műveltetetik el. Nevét tehát vagy innen kapta, vagy azon régi árkolás és dombhányásokból, melyet a szomszéd Barátos falván állomásozott német lovagrend erődül készített oda hajdon*”.) 325. *Sárvári forduló* (m. Árokközén, kút is van ott.) 326. *Siklóalja* (hr. A Sikló alatti erdős rész.) 327. *Sikló* (Vs. A kisvasút, azaz a keskeny vágányú ipari vasút ide vezet, innen a hegyre vivő drótkötélpályás hegyi vasút neve. A 19. sz. végén, 1886–1890 között épült. Ezzel szállították le a farönköket a közeli erdőkből és Kommandórról. Ma teljesen lerombolták, tűzvész is pusztította az 1990-es években, ipartörténeti nevezetesség lehetne, tervezik a felújítását.) 328. *Sípálya* (A Fenyves út végében a Fenyves oldalán kialakított pálya, ma már üzemel, 2013-ban avatták fel.) 329. *Sípóló táblánál* (sz. ksz. A nagyvasúton, a vonat Kovásznára való érése előtti szakaszon van, itt jelezte a vonat a beérkezést. Jobb oldalán a Körmöczki-tag, sz. és a Rákosi-tag sz. ksz., bal oldalán a Becsek Gyula- és a Német-tag.) 330. *Sósfürdő* (A Hankó előterében, Gocz Bálint-Sósfürdő volt a teljes neve, míg működött. A mindennapokban a rövidített formát is használták, ma csak a hely neve.) 331. *Sós-tó* (Bizonyára a fürdő közelében volt, már rég nem létezik, csak a hely neve. GEGy 1782: *Sós tó nevű helyen [...]*) 332. *Szarkák gátja* (ksz. GEGy 1753: *Szarkók[?] gattyánál*; PESTY 1864: „*kaszáló, mely a földek közt hosszan nyúlik el, s régi árok formát képez*.” VAJNA 1935: *Szarkák gátja*. Mai adatközlőim nem tudták azonosítani.) 333. *Szegények árka* (A Csere alól lemenő árok. A Pávai úttól lefelé az Ingovány árkába torkollik. BOGÁTS 1804: *Szegényekárka*. A név magyarozatára nem találtam adatot, talán itt hordták le a gyűjtögetett ágfát, gallyat a szegények a Cseréből.) 334. *Szénégető* (hr. A Rakottyán felül,

Zabola felé van. Itt készítették a faszenet hozott fából, a diktatúra idején még működött, ma már csak a helyet jelöli a név.) 335. *Szennyvízgödör/Ülepítő/Decantor* (sz. Az országút Kovászna előtti szakaszán, a jobb oldalon, másik neve Külső Szil.) 336. *Szil (külső, belső)* (sz. A Lakosok utcájától Páké fele az országút bal oldalán, A Benedek-kanyartól lefele, közepén árok van, mely felosztja Külső- és Belső Szilre. BOGÁTS 1758: *Szil*; GEGy 1782: *A Szil nevű helyben. A Szil kapun alul a Tanorok kertre jöbőben [...]*) 337. *Szilveszter-tag* (sz. ksz. A Szilben van. Ma már kevesen ismerik a hely nevét.) 338. *Szőke-tag* (sz. A nagyvasút mellett lefele és jobb kéz fele a Deák Imre-tanyán aluli rész. A tulajdonos nevééről nevezték el. OJ.) 339. *Szőrcsei út* (A Nagyállomásról Szőrcsére vezető út.) 340. *Téglaverem* (hr. sz. A Kőrösi út és a Kovászna pataka között, a Mély-patak szeli át. Valamikor téglát vetettek itt, az adatközlők nem emlékeztek rá. PESTY 1864: *Téglaverem*; VAJNA 1935: *Téglaverem*.) 341. *Tó* (hr. ksz. Tó volt itt; kiszáradt, selymés hely a Gecsehegy alatt, szántó is volt, most kaszáló, több tulajdonosa volt.) 342. *Tók* (Az Árpádforrástól a város felé kenderázató tavak voltak, ma nem léteznek, kaszáló és beépített rész van itt. A helynév megőrizte a régi állapotot.) 343. *Tökés* (hr. sz. Vén Lajos-tagjától lefele a pákói határig, a Szil és a Domos között, az Ecetes kút is itt van, többnek volt itt szántója: Mátyás-tag, Csoma-tag. SZTAHGy 1750: *Sár várba Tökés nevű helybe sz.*; BOGÁTS 1782: *Tökés*; GEGy1782: *a Tökés nevű helyen felyül [...]*) 344. *Tündérvölgy* (v. l. A régi Térrét, fenyőfás pusztá, ma kirándulóhely. A Horgász pataka torkolatától a Siklóig. Neve eredete: a Tündér Ilona mondában szereplő vár emelkedik felette, Tündér Ilona ide járt le játszani, itt látta meg a szántóvető embert, akit játékszernek vitt haza a kötényében, mire az apja megfeddte mondván: nem játékszer az ökrös szántóvető emberke, hanem ez készíti az élelmedet, vidd vissza [SzGy]. A nevet két adatközlő szerint a románok adták [BGy, BL], tény, hogy azelőtt Térrétnek hívták, miért, azt nem tudták megmagyarázni, feltehetően itt kiránduló hely is volt, itt tért meg a legelésző csorda is.) 345. *Udvarmege* (hr. sz. Az országút mentén a Lakosok utcáján felüli a kerteken túli mező az új benzinkútig, azaz a Deák kúriák mögötti rész (OJ). DB szerint Gyüttőnek is nevezték, de magyarázatát nem tudta. Valószínűleg szerű lehetett itt. BOGÁTS 1635: *Udvarmege*; PESTY 1864: *Udvar mege*. VAJNA Mihály szolgál a név eredetének magyarázatával: eszerint egyik lemenőjének kúriája, udvarháza volt itt, gyermekkorában ő még látta a romjait. A mögötte levő szántókat nevezték Udvarmegének). 346. *Vajna-tanya* (sz. A Szőrcsei út baloldalán.) 347. *Vegyesfalu* (hr. A Nagyállomáson felül barakkalakások voltak a famunkásoknak, deszkaplacon dolgozóknak, az 1980-as években lebontották, lakóit betelepítették a kovásznai tömbházakba. Nevét valószínűleg onnan kapta, hogy vegyes nemzetiségű népesség lakta). 348. *Vén-/Lajos-tag/Vénszér* (sz. A Tökésben. BOGÁTS 1782: *Vénszer*; PESTY 1864: *Vénszer*, „szántó, a Kovásznán lévő Vén családról neveztetett el”). 349. *Vereskő* (sz. A Szőrcsei út jobb oldalán Tamásfalva felé a Bedő padján túli szántón hatalmas veres kő van, a földje is veres, a Kajtár úttól a pávai határig tart. Sz-TAGy 1722: *A Veres köb[en]*. BOGÁTS: *Vereskő*; GEGy 1753: *Az veres köben [...]*; 1782: *A Veres köben a szőrtsei út mentén [...]*) 350. *Zágoni-tag* (sz. az állomási út bal oldalán a Nagyállomás közelében. A tulajdonosról.) 351. *Zsigmond-kert* (l. A Sípálya alatt, a régi tulajdonosáról, Zsigmond Sándorról kapta a nevét. OJ). 352. *Zsuffa-tag* (sz. ksz. A Szilben van, szántó volt, most kaszáló.)

Havas határrészek (erdők, havasok, hegyek, puszták, legelők, erdei patakok, völgyek. Előfordulnak olyan nevek is, amelyek ma már nem tartoznak Kovásznához, de mivel régen kovásznai rész volt, meghagytam.)

353. *Árpád/-forrás/* (v., e. l. p. f. Az Árpád-fürdő feletti erdő, legelő és az alatta levő völgy, ott a forrás, pataka is van, beleömlik a Karácsony patakába. Az Árpád felett van az Ülütető [Piliske] [PL], onnan visz hegyi út a Medverésre, s onnan a Kókorjára. SGy, CsT.) 354. *Bacsó pataka* (Sólyomkő alól indul, Kétágnál beleömlik a Pojánka patakába. MGy.) 355. *Bányapatak* (e. p. Kőrösi rész most, átmegy a Kőrösi köz alá, ott volt a bánya, amiből követ termeltek, a patakából lesz a Kőrös patakának a fő ága. SGy, CsT.) 356. *Barta* (e. l. A Vízvevőn túl, Kommandó felé, levő erdő, feltehetően a tulajdonosról kapta a nevét. PESTY 1864: *Bartha oldal*.) 357. *Becsek Mihály* (e. Erdős völgy, a Lőrinc völgyébe torkollik, itt is volt 1995-ben széltörés, majd beültetés. A tulajdonos nevét őrizte meg. PL.) 358. *Becsek Mihály pataka* (A Sólyomkő alól indul, a Becsek Mihály erdős völgyön áthalad. A helyről kapta a nevét.) 359. *Begyénés* (e. psz. p. A Ceaușescu-villán felül a völgy, a mai Horgász-völgy neve régen Begyénés-völgy volt, itt tanyáztak valamikor a bölények. [A bölény régi neve begyén]. A Begyénés erdő és pusztája, rajta a patak a Kiskőaljától a Horgászsig, hátra Páváig hatalmas erdő rész. Ma a közbirtokosság is felvette a nevét. A SzT adatai szerint, l. a 'begyin' és a 'bölénybőr' címszóban, 1735: „*l ágy takaró begyen bőr idest Nro 1.*”; 1699: „*egy begyen bőr dolmany gomb nélkül bőr nadrággal együt*”; ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a *Begyénés* nagyon régi keletkezésű név. SzD könyvének közléseit is felhasználtam fentebb. A név ma is él és használatos.) 360. *Begyénésre* (e. VAJNA említi munkájában, adatközlőim nem tudnak róla.) 361. *Bogarak havasa* (e.) 362. *Bojtos-kút* (e. k. p. Az Árpádtól felfele, a Domokos kerten felül van a Bojtos erdő, fenyves volt. A kútnak, mely a Sípályával szemben van, jó a vize, de ma nem használják. Bojtos pusztája is volt. VZ, CsT.) 363. *Buffon-tó/Bufantó* (e. K. A Pojánkáról két patak közti koporsó alakú úton a sodronyfát bedobták, bebuffantották az ott levő tóba, innen a név. VZ. Más vélekedés szerint borvízkutatásokat végeztek itt, fúrások voltak, egyik hangosan tört fel, buffantott: SGy, PL.) 364. *Csere/erdő/* (Vajnafalva baloldali erdeje, folytatása a Pávai Csere, cserefás kisebb hegy, innen a neve, l. VAJNA. A KRELt több adatot is tartalmaz a 19. sz. végéről és a 20. sz. elejéről, az egyház tulajdona volt. CsT.) 365. *Csipkés* (k. l. A Domokos-kerttel szemben, Kiskupánnak is hívták. Az ún. Nástase-villa is ide épült. CsT.) 366. *Degettes/patak/* (v. p. A Széperdő völgyében van a Degettes/Degedtes: tőzeglápos terület, patak is van benne, mely a Kőrösi közről indul és Buzzó felé folyik. A völgy alacsony nyereg, süket fajt tanyázik itt. SGy) 367. *Disznószállás* (h. e. BOGÁTS 1782: *Disznószállás e.*; PESTY 1864: *Disznó szállás havas*. Kommandón a kovásznai részben, letörött juharos erdő volt, ott forrik az egyik legjobb édesvíz. CsT, PL.) 368. *Dobramér/Dobramir* (e. BOGÁTS 1723: *Dobra /erdő/*; PESTY 1864: *Dobramer*; ORBÁN: *Dobramir*. A fenti adatokból feltételezhető, hogy a tulajdonos Dobra nevéből keletkezhetett, Dobra család ma is van Kovásznán. Hollétéről nem tudnak adatközlőim. OJ szerint azonos a *Dobrakővel*.) 369. *Dobrakő* (A Kőrösi köz jobb oldalán, MGy.) 370. *Domokos-kert* (e. l. A Fenyves erdő végétől kezdődik, az Árpád borvíz felett van. A tulajdonos nevét örzi, mára már kihalt a család.) 371. *Fenyves-kút* (lásd Bojtos-kút, e. k. A Fenyves út végétől az erdő rész.) 372. *Fenyvesoldal* (e. A Fenyves út végétől kezdődő hegyoldal. VAJNA 1935: *Fenyőoldal*. Itt is volt 1995-ben széltörés. CsT.) 373. *Fogontó* (e. A Kókorja előtti hegyél, amely a Pakóhegyről megy hátra a Medverésnek neki, ez az él a Fogontó. Nevét onnan kapta, hogy nehéz erdő löv. VZ, SGy.) 374. *Hajfűvespusztája* (A Pilisis és az Ölyves pusztája között van. A tanácsi vadászháznál feljebb megy ki az út a pusztára. Hajfű, hasznavehetetlen fű nőtt rajta. Innen a neve. CsT.) 375. *Gálkovács* (e. A Bojtos-kúton felüli rész. OJ.) 376. *Garádics pusztája* (e. p. A Kókorjával határos, gerincelen van a Miske völgyében, frissen beültetett rész. Lépcsőszerű formája van, innen a neve. VZ, CsT.)

377. *Hankó* (e. v. *A Şaguna utca* feletti erdő, az aljában volt a Sós-tó fürdő, Gocz Bálinté. Közbirtokosság volt, majd Hankó Vilmos tulajdona lett. Itt is volt széltörés 1995-ben, mintegy 60 ha-on. PL.) A PESTYben neve nélkül, csak a leírása szerepel: „*Két befüggő hegy közt kis tájékkal, rajta egy patak csergedez keresztül, [...] a hegy alján van egy forrás, mely kis mértékben sós vizet ad, s ettől lejjebb egy örvény alakú mélyedés látszik, miről a hagyomány az, hogy ott hajdon sóbánya lett volna, a földszinti föld sóssága ma is észrevehető.*” L. még a *Sóstó nyaka* címszót. Amikor az utat építették, a forrásokat betömték [CsT]. SzD szerint a völgy és a patak nevét dr. Hankó Vilmosról kapta.) 378. *Hankó pataka* (A Mész patakával egy ideig párhuzamosan vonul le a Hankó völgyén, majd a város területén bele is ömlik, a Kőbánya utca közelében). 379. *Hideg-kút* (A Kókorja pusztáján, a marton alól van, a Karácsony pataka innen indul. SGy.) 380. *Horgász/Horgác* (e. p. v. A Tündérvölgy elején a Horgász patakon felüli erdő, völgy: „*két hegy közti szép tájék*” [PESTY], közepén folyik le a Horgász pataka. Jó pisztrangászó hely volt. PESTY 1864: *Horgász*, VAJNA 1935: *Horgác*, SzD szerint régen Begyénés-völgynek hívták. L. 'Bëgyénës' címszót. Az egész erdősvölgy széltöréskor elpusztult [1995]. Legmagasabb pontja az erdőnek a Közcsoport. Innen indul Páva és Zabola patakainak egy-egy ága. PL.) 381. *Jakab-havas* (h. e. I. A Tisztabükk utáni havas, mely határos Gelence, Zabola, Kommandó erdőivel, határhavas, erdős tető, határos a Zernyetetővel. Innen indul a Becsek Mihály pataka és a Rozsdás patak Kommandó felé. Kokojzás, áfonyás hely, legelő is. Fajdkakással tele van. SGy, CsT.) 382. *Kalabucs* (h. e. Körösi erdőréssz, ma a falu közbirtokosságát is róla nevezték el. Háta mögött van a kommandói út, vele szemben a Górtető, kommandói határ. SzT 1784: „*Perdikátor Plajtol egy mély földnére egy Kalabucs nevű Hegy vagy ez volt mindenkor a Magyarok Határa.*” Nevének eredetére nem találtam adatot.) 383. *Kandia* (e. p. Tisztabükkel határos erdőréssz, de patak is, mely belefolyik a Pojánka völgyében a Pojánka patakába. A magyar területen és Erdélyben is előforduló történeti helynév, talán a török korban keletkezett, mikor a törökök sok magyart elhurcoltak Kréta/Kandia szigetére, s azóta a sanyarú, nehéz sors szimbóluma lett. Itt a nehezen megközelíthetőséget jelentheti [SZABÓ T 1970])⁴ Most már kiépült itt is az út egészen Fehérbükkig. Itt is volt széltörés CsT, PL.) 384. *Karácsony/pataka* (e. A patakról nevezhették el.) 385. *Kétág pusztája* (e. psz. Két patak völgye. Itt jön össze a Sóllyom völgye p. és a Lőrinc pataka egyesüléséből levő ág és a Pojánka pataka, a két ág közötti puszta. Az egyesült patakok folytatása Kovászna pataka. Itt az út elválik Kommandó felé és Pojánka felé. Vadászház van rajta [SGy, CsT, PL]. VAJNA 1935: *Kétág*. Szörcei közbirtokosságé /volt/, határt őriztek. PL.) 386. *Kis és Nagy Manyicska/Manicska* (h. e. I. Most kommandói rész, ez része csak kovásznai tulajdon mint legelő, a többi magánerdő. CsT. PESTY 1864: *Kis és Nagy Manyicska*. SzD.) 387. *Kiskő és Kiskőalja* (h. e. A Siklóval szembeni [Sóllyomkővel szembenéző?] sziklahegy és oldal. Legelő és beerdősített rész is van rajta. VAJNA 1935: *Kiskő*. SzD.) 388. *Kitérő* (e. A Siklótetőtől a vasúton hátra Kommandó felé vasúti kitérő volt, ahol a szembejövő szerelvények kitérhetek egymás elől. Az erdőrészt is így nevezik.) 389. *Kopasz/Kopac* (h. e. Vajnafalván a Szívkórház melletti hegy, szél döntötte régen is, és innen a neve, 1995-ben újra letarolta a szélvihar. A talaja érces kő, vasbányászat is indult itt a 19. sz. végén. BOGÁTS 1764: *Kopacz*; PESTY 1864: „*Kopacz egy befüggő fölemelkedett erdőrésszlet, csak nem minden fa nélkül. A hegy általánosan vaskövekből áll, s jelenleg »Transilvania« néven vasbánya is készül mellette.*” ORBÁN 1868: *Kopasz hegy*; KRELt: 1903: *Kopacz környéke nevű erdő dűlő.*) 390. *Kókorja*

⁴ Szabó T. Attila 1970. *Kandia és kandiások*. = Uő: *Anyanyelvünk életéből*. Kriterion, Bukarest.

(e. psz. A Kopac utáni hegyvonulat a Tündérvölgy felett. Erdős puszta. PESTY 1864: „*Kokorja, egy meredek hegy a község felett.*” ORBÁN 1868: *Kókorja/Kókarja*. Monda is fűződik hozzá, már Orbán Balázs is feljegyezte. A mai változat hiányosabb, csupán annyit tudnak, hogy Kó vitéz itt veszítette el a karját az ellenség elleni harcában [SzGy]. SzD Kókorjának említi, de nem magyarázza meg miért, ezzel a névváltozattal másutt nem találkoztam.) 391. *Kókorja kútja* (k. e. A Piliske feletti él. Innen vezet az út a Garádicsra, a Medverésre és a Kőrösi közre.) 392. *Kovásznai Pilis* (A Vízválasztótól Kommandóig baloldalon levő erdő, Pilisis. CsT.) 393. *Kőrösi köz* (psz. I. Havas nyereg, völgyéből indul a Kőrös pataka. Legelőnek használják. Vízválasztó is: Toplica/Degedtes egyik felől, és Kőrös-patak a másik oldalon. Köztulajdon, közbirtokosság volt. Innen induló hegyhátak a Sikló tető, a Szemerke puszta, a Kitérő. SGy.) 394. *Kövecses mart* (h. A Bojtos erdő utáni hegyoldal.) 395. *Kövesorr/Kövesarr* (h. Ölyves utáni hegy a Lakóca felé. PESTY 1864: *Köves orr*. Felszíni, nagyon köves talaj. Bizonyára a név második fele a hegy kiugró volta miatt névátvitellel keletkezett. CsT, PL.) 396. *Közalja* (e. A Kőrösi köz alatti erdő. Egyik fele a Széperdő, letörte a szélvihar, pákái terület volt, most magántulajdon, jó vadászterület. PL.) 397. *Közcsoport* (e. A Hankón feljebb levő erdőség. Három tulajdonosa van: Zabola, Páva, Kovászna. Begyénes is itt van. 1995-ben itt is volt széldöntés, kb. 60 ha beültetett már. PL.) 398. *Köztető* (h. e. Innen ered a Miske és a Vár pataka. ORBÁN szerint a Pest nevű hegy háttere az „*Ölyves és a Köztető félköre*”. Adatközlőim nem ismerik a nevet. PL szerint lehetséges, hogy a Pest nevű hegy a Pilisis teteje.) 399. *Kupán* (h. I. psz. Ma kommandói rész, zágoni tulajdon is van benne. Családnévből ered a neve. Feltehetően a Kupánoké volt, az Alszegeben laktak, most kihaltak, de Kézdin még vannak Kupánok [CsT]. BOGÁTS 1752: *Nagykupán*. A PESTYben havasként emlegetik, és *Kis- és Nagy Kupán* néven.) 400. *Lőrincoldal* (A Siklótetőtől befele.) 401. *Lőrinc pataka* (e. psz. A Lőrincoldal pataka. Ezen patak, a Becsek Mihály és a Pojánka összeömléséből lett a Kovászna pataka.) 402. *Magostető* (A Medverés után a Kőrösi köz felé tartó kiemelkedés. MGy.) 403. *Medverés* (e. Határ a Kőrös völgye és a Karácsony pataka völgye közt. Ma kőrösi rész. Medvebarlangok vannak ott, sziklás terület. A név eredetére nem találtam kielégítő magyarázatot. Egyesek szerint a sok medvéről kapta volna a nevét. SGy, CsT szerint sok itt a medvebarlang. VAJNA 1935: *Medveres*.) 404. *Melegoldal/Melegódal* (e. I. A Pakóhegytől a Kismezőig, napos oldal, innen a név.) 405. *Ménesbérc* (A történeti adatokban szerepel. OJ adatközlőm a névre emlékszik, az elhelyezése már bizonytalan. Talán A Lőrinc oldalán fennebb, nyári csorda volt ott.) 406. *Miske* (h. e. p. A Kopac nyúlványa, a Vár előtti hegy. Régi név lehet. A monda szerint, melyet Orbán B. is lejegyzett, Miske vitéz itt lakott. A mai adatközlőim ennek szegényesebb változatait tudják, de nagyon kevesen. Csak annyit mondtak, hogy Miske vitézé volt. Feltehetően nagyon régi név, a Miske család tulajdona lehetett.) 407. *Miske pataka* (A patak az Ölyves és a Köztető félköréből ered a Várpatakkal együtt, a két patak közt van a Várhegy, a Miske-patak a Tündérvölgyben ömlik a Kovászna patakába.) 408. *Nagyhid* (e. A Várhegy alatti terület a patak tájékán, ma nincs meg a híd, csak a név őrzi az emlékét, már Pesty korában sem volt meg: „*hihetőleg hajdon ezen a patakon a várba felmenő útvonalon híd tartatott, s nevét onnan vette*”. VAJNA 1935: *Nagyhid*.) 409. *Nyír; Nyíralja* (e. I. ksz. A cigányok lakta terület feletti hegyoldal és legelő. Nyírfás erdő volt itt, a Sípálya alatt lejött a Kiss tanya végéig. Ma egy része a Tanácsé, másik az egyházé, de van magántulajdon is benne. PL.) 410. *Ölves/Ölyves* (h. e. A Lakóca felé vivő gerincek első lépcsője, majd jön a Kövesorr, aztán Lakóca. Neve valószínűleg az ölyv szóból származik, adatközlőim nem tudtak erre magyarázatot adni. PL szerint neve jöhet egy medvefajta nevéből is: ölves medve: két fehér folt van a nyakán. SzT: 1616:

„*Eolves neveo havasunkon levo Ezthenankban*” [X. 159.]; VAJNA 1935: *Ölyves/Ölves.*) 411. *Ördögát/Ördögáttya* (e. A Miske völgyében a vár alatti víztároló. Nehéz útviszonyok, megközelítése nehéz, ezért nevezhették el így [VZ, BI, CsT]. Más vélekedés szerint az Ördögék fűrészgyára volt itt, gátat is építettek a patakra, innen a neve [PL]. Ez utóbbit tartom valószínűbbnek. VAJNA 1935: *Ördögátja.*) 412. *Pakóhegy* (e. l. A Pakóhegy utca oda vezet. KRELT: 1898: '*Pakó*' hegyen.) 413. *Pálfej/Pálfeje* (A Hankó és a Horgász teteje, Súlyomkövel határos. Pávai rész is van benne. PESTY 1864: „*nagy téres legelőhely erdőtől környezve. A Pál család irthatta legelővé.*”) 414. *Pávai Pilis* (e. A Vízválasztótól Barta patakáig. PL.) 415. *Pest* (h. A Kopac hátulsó, keleti bütyje – ahogy Orbán Balázs mondja. Ma már senki sem tud róla, feltételezett helyét lásd a *Köztető* címszónál.) 416. *Pétergazda* (e. Ma már inkább kommandói rész. Régen kovásznai birtok volt. Határos a Becsek Mihállal. PESTY 1864: *Pétergazda*, VAJNA 1935: *Pétergazda*. A tulajdonos nevét őrzi az elnevezés.) 417. *Piliske* (e. l. sz. A 920 m magas Árpád háta mögötti hegy a Pakóhegyig tart. Lombhullató fajtájáról nevezték el. Bartaoldalnak is hívják. Ide vezet a Piliske utca. PESTY és VAJNA is említi.) 418. *Piliskealja* (l. A Piliske alatti oldal. Régen Barahegynek is nevezték, a tulajdonos Bara Ferencről. RL.) 419. *Pilisis* (h. e. l. p. Határerdő; kovásznai, kommandói, papolci birtok, vízválasztó Erdély és Orománia közt. Felette van az Ölyvestető. SZÁL Col. Barabás f. 78. I–II: 1855: *Pilisisbe*. PESTY 1864. *Pilisis*. KRELT 1904: „*pilisis nevű havas.*”) 420. *Pilisis-patak* (Kommandó felé folyik, és beleömlik a Toplicába, az pedig a Bászskába.) 421. *Pojánka* (h. e. p. Kandia és Pojánka pataka közötti, koporsó alakú hegy, nehéz megközelíteni. KRELT 1902: *Pojánka nevű erdőrészt.*) 422. *Porzsolás/Porszolás* (e. A Siklótetőtől Kommandó felé a Kitérőn túl. Nevére nem tudtak pontos magyarázatot adni. PL szerint valószínű, hogy erdőtüz martaléka lett, azaz leperzselődött/porzsolódott a terület, s innen a név. PESTY 1864: *Porszolás.*) 423. *Siklótető* (e. A Sikló ide vitte fel, s innen szállította le a drótkötélpálya a fával megrakott vagonokat. Gépház is volt rajta, de leégett. Ma nem működik, pedig egyik legfontosabb technikai-ipartörténeti emlékünk lehetne.) 424. *Sólyomkö/Somkö/Sönkö/Senkő* (e. Pálfejjel határos sziklaorom. Sziklás hegy, viszonylag fiatal 65 éves erdő, magántulajdon is van benne. Jó vadászterület, őz, szarvas, vaddisznó, medve lakóhelye. Begyénes közbirtokosság és a Tanács tulajdona. Sólymok lakóhelye is, innen a név [PL, SGY]. PESTY 1864: *Somkö/Sönkö* alak is előfordul: „*talán e nevezet a Sólyomkö megrövidítése*”, ugyanitt a pávai adatokban így írnak róla: „*magas sziklaszál, hol láthatók az üregek és lyukak, melyekbe sólymok tanyáztak [...] a Marti család fogta őket a fejedelmeknek*” [135–136]; VAJNA 1935: *Sólyomkö–Sönkö*, SzD *Sólyomkönyaka* néven ez erdő egy részének megnevezését is említi. Ez utóbbi az a rész, mely a Fenyő szállóra jön le.) 425. *Sóstó* (A Hankó völgyében, l. Hankó címszót. Ma már nem létezik, csak a hely neve őrízte meg a tó létét.) 426. *Sóstó nyaka* (ho. Hegyoldal, a Tündérvölgy város felőli határa, a másik a Kopac. Orbán Balázs határozza meg így.) 427. *Szemerke pusztája* (A Kőrösi közről indul, a Széperdővel határos, a lucfenyő népi neve a szemerke, ebből áll az erdő, innen a név.) 428. *Szélkapu* (e. A Kitérő feletti nyereg, A Kőrösi köz és a Széperdő között. Itt jön át a hegyeken a déli csipős szél, innen a neve is. Lakóca és az Asztagtető között is van egy nyereg, amely ugyancsak Szélkapu, a Nemere itt jön be [PL]. BOGÁTS 1714: *Szélkapu*; ORBÁN 1868: *Szélkapu.*) 429. *Széperdő* (e. A Kőrösi köztől indul, a Toplica innen ered. Völgyében van a Degtetes patak. A tulajdonosok kímélték, szép, nagy erdő, jó minőségű fenyők; egyes adatközlőim szerint innen a neve [PL]. Az 1995-ös szélorkán ledöntötte. A másik vélekedés szerint nem onnan ered a neve, hogy a tulajdonosok kímélték, de ténylegesen szép fenyves, csak nehezen megközelíthető, nem lehetett kitermelni, lápos a talaj. PL.)

430. *Szörcei(erdő)* (e. psz. Kétág pusztája után Kommandó fele balra a hegyoldalban, esztena is van rajta egy szép pusztán. Szörcei közbirtok volt. PL.) 431. *Timsós-hégy* (h. Ma már kevesen ismerik ezt a helynevet. Orbán Balázs szerint „*a Kopasszal egybefüggő hegy*”. BOGÁTS 1731: *Timsóhely*; ORBÁN 1868: *Timsós hegy*; PESTY 1864: *Timsó*; „*az erdő befüggő részén hagyomány szerint hajdon timsót termeltek*”). 432. *Tilalmas* (e. Tiltott volt a favágás, Deák Jenő és Tamás tulajdona volt. A Pakó-hegy fölött a Csipkéstől jobbra a Kőrösi oldal felé, A Melegoldal felső része. PL.) 433. *Tisztabükk* (e. A Pálfej utáni havas, mely kimegy a gelencei, zabolai, kommandói határig, a Jakab-havasig. Szép bükkös erdő, innen ered a neve; most már fenyő is van benne. Jól járható egyenes rész, a vasút valamikor ott ment le Zabolára. PL.) 434. *Tisztapatak* (e. l. p. A Bartából ered. Kommandó felé folyik a patak, beleömlik a Toplicába, az pedig a Baszkába.) 435. *Tusán pataka* (p. BOGÁTS 1764: Tusánpataka. Adatközlőim nem ismerik.) 436. *Ülőfészék/Ülütető* (e. Az Árpád és a Pakóhegy fölött. Sok ülő/héja volt ott, innen a név.) 437. *Vár/Várhegy* (e. Tündér Ilona várának is hívják a Tündérvölgygel szembeni hegyet, várromjai még fellelhetőek, a Várpatak és a Miske-patak közti hegy. PESTY 1864: *Vár*; ORBÁN 1868: *Várhegy*; SzD *Kő várának* tudja a nevét, de nem indokolja meg, miért, vagy honnan vette az adatot.) 438. *Vármező* (e. A Vár közelében levő térség. PESTY 1864: „*ezen várromtól nem messze eső térség Vármezőnek nevezeték*.” Ma nem ismeretes a név. Széltörés érte itt is az erdőt. PL.) 439. *Várpataka* (Az Ölyves és Köztető félköréből ered a Miskével együtt, a Várhegy és a Szélkapu közt törtet lefelé, majd a Kovászna patakába ömlik, egyesülésüknél van egy kerek üreg, mely a vár kútja lehetett – Orbán Balázs szerint. *Várpataka* néven emlegeti.) 440. *Véréslőrinc* (e. OJ szerint a mai Lőrincoldal. PESTY 1864: *Veres Lőrincz*; VAJNA 1935: *Véréslőrincz*.) 441. *Vesszőskút* (e. k. Az erdőben forráskút, melyet mogyoróvesszős vett körül. A Pilisisben Kommandó felé vezető úton az utolsó kanyar után bal felől.) 442. *Vízvívő* (A kommandói kisvasút itt megállt, vizet vett fel a mozdony. Innen a név.)

SZEMLE

TÓDOR ERIKA-MÁRIA – BARTHA KRISZTINA – BENŐ ATTILA – DÉGI ZSUZSANNA – MAGYARI SÁRA – TANKÓ ENIKŐ (szerk.), **Alkalmazott nyelvészeti szótár (A két- és többnyelvűség alapfogalmai) / Dicționar de lingvistică aplicată (Conceptele fundamentale ale bi- și multilingvismului) / Dictionary of applied linguistics (Basic concepts of bi- and multilingualism)**. Kolozsvári Egyetemi Kiadó. Kolozsvár, 2019. 313 l.

2019-ben jelent meg a háromnyelvű alkalmazott nyelvészeti szótár. A szótár megírásához kötődő kutatásokat a kolozsvári Kutatási Programok Intézete támogatta. Amint a szótár alcíme is jelzi, a kötet a két- és többnyelvűség alapfogalmain, terminusait kívánja röviden, tömören ismertetni. A szótár az alkalmazott nyelvészet témakörén belül a két- és többnyelvűség alapkérdéseinek, legfontosabb terminusainak bemutatására összpontosít. A két- és többnyelvűség állandó része a legtöbb ember életének, nemcsak Erdélyben, hanem a világon szinte mindenhol. A szótárban található szócikkek nem csak szigorúan a bilingvizmus tudományterületéhez kapcsolódnak; gyakran találkozhatunk a vele érintkező kontaktológiai, nyelvpedagógiai, nyelvelsajátítási, általános pszicholingvisztikai, valamint szociolingvisztikai fogalmak magyarázatával is. Ezek a tudományterületek szorosan, szinte impliciten kapcsolódnak a bilingvizmushoz. A többnyelvűség (legyen szó egyes személyekről vagy népcsoportokról) óhatatlanul magával vonja a kontaktológiai jelenségek kialakulását, mint például a tükörszavak, a kódváltások és hibrid szerkezetek megjelenését. Az, hogy a többnyelvű beszélők hogyan, milyen nyelvi helyzetben használják az egyes nyelveket, az esetek túlnyomó részében társadalmi, illetve nyelvpolitikai okokra vezethető vissza; értelemszerűen, a nyelvpolitikához és nyelvpedagógiához kapcsolódó fogalmak is (pl. *tartalomalapú nyelvoktatás, fakultatív magyar oktatás* stb.) éppen ezért kaptak helyet a szótárban. Amellett, hogy nyelvpolitikai (tehát nyelvet kívülről befolyásoló) jelenségeket is megmagyaráz, a szótárban találunk pszicholingvisztikai, avagy a nyelvhasználat belső folyamatait érintő fogalmakat is. A leírt kontaktológiai terminusokhoz tartozik például a *hibrid szerkezet, a jelentéskölcsönzés* vagy a *jövevényező*; a nyelvpedagógiához az *iskolai nyelvi tájkép, az integrált nyelvoktatás* vagy a *fakultatív magyaroktatás*; a nyelvelsajátításhoz az *elkerülési stratégia* vagy az *ingerszegénység*; a pszicholingvisztikához az *artikulációs bázis, a beszédészlelés* vagy a *beszédértés*; a szociolingvisztikához a *diglosszia* vagy a *hiperkorrekción*.

A szótár 48 olyan szócikket tartalmaz, amely a két- és többnyelvűség alapfogalmain, terminusait értelmezi magyar, román és angol nyelven, példákkal szemlélítve a bemutatott jelenségeket. A fogalommagyarázatok nemcsak az egyes szócikkek közérthető és szemléletes magyarázataként szolgálnak, hanem utalnak a legfontosabb nemzetközi szakirodalomra is. A szócikkekhez további ajánlott szakirodalmat fűztek a szerzők.

Az egyes szócikkek szerkezetének bemutatásához tekintsük például a *többnyelvű kompetencia* szócikket. A magyar szócikkben a címszó után zárójelben szerepelnek

a szakirodalomban előforduló szinonimái, változatai, jelen esetben a *nyelvi multikompetencia* és a *multikompetencia* kifejezések. Ezek után a fogalom szűkebb tudományterülethez való besorolása következik, vagyis itt találjuk azt, hogy a *többnyelvű kompetencia* az alkalmazott nyelvészettel, pontosabban a többnyelvű nyelvhasználattal és nyelvtanulással kapcsolatos fogalom. Ezt követi a fogalom első megjelenésének, bevezetésének leírása, és létrehozásának körülményei, illetve a fogalom szűkebb jelentésének leírása. Ezek után olvashatunk a terminus jelentésének alakulásáról a bevezetése óta egészen napjainkig, hivatkozva a fontosabb szerzőkre, akik foglalkoztak az adott jelenséggel. A szócikk után találjuk a hivatkozott szakirodalom listáját, majd ajánlott olvasmányokat, melyek segítségével az olvasó elmélyülhet a témában. A terminus elterjedtségének függvényében az ajánlott olvasmányokban találunk hivatkozásokat nemzetközi vagy magyar, esetleg román szakirodalomra. A magyar szócikk után találjuk ennek román nyelvű fordítását, mely tartalmazza a terminus román nyelvű megfelelőjét és annak esetleges szinonimáit. Az értelmező részt itt is hivatkozások és ajánlott olvasmányok egészíti ki, majd ezt követi az angol szócikk ugyanilyen szerkezeti felépítésben.

Ahogy az a háromnyelvű előszóban is jelzi Tódor Erika, a szótár a bilingvizmus iránt érdeklődőknek kíván hatékony munkaeszköze lenni, legyen szó hallgatókról, tanárokról vagy kutatókról. Ezen kívül a szótár megkísérli a magyar, román és angol nyelven használt terminusok összehangolását. Erre azért van szükség, mert gyakori jelenség az, hogy a két- és többnyelvűséggel kapcsolatos terminológia nem pontosan ugyan azt a jelentést fedi minden nyelven, vagyis „számos nyelvi jelenség esetében felmerülhetnek nyelvközi aszimmetriák, például az, hogy egy adott nyelvi jelenségnek egy bizonyos nyelven nincs vagy kevésbé használt megfelelője van.” Az ilyen problémák áthidalására is megoldást nyújt ez a szótár.

ERDEI-DOLOCZKI CSILLA
Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológiai Tudományok Doktori Iskola
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31

É. KISS KATALIN – HEGEDŰS ATTILA – PINTÉR LILLA (szerk.), 2019. **Nyelvelmélet és kontaktológia 4.** PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest – Piliscsaba. 256 l.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Elméleti Nyelvészet Tanszéke 2018. novemberében immár negyedszerre rendezte meg a Nyelvelmélet és kontaktológia c. műhelykonferenciát. A konferencián olyan előadások hangzottak el, melyek a magyar vagy más nyelv valamely időbeli vagy földrajzi változatának egy grammatikai (tehát nem lexikai, hanem mondattani, alaktani vagy hangtani) jelenségét egy másik nyelv vagy akár egy másik nyelvjárás hatásával magyarázzák, kontaktusjelenséggé értelmezik. A konferencián elhangzott előadások anyagából jelent meg É. Kiss Katalin, Hegedűs Attila és Pintér Lilla szerkesztésében a *Nyelvelmélet és kontaktológia 4.* című kötet.

Pintér Lilla kötetbemutató előszavát követően Benő Attila és Lanstyák István tanulmánya azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy az egykori közmagyar nyelvi formáknak a magyarországi nyelvváltozatokból való visszaszorulása és a határon túli magyar nyelvváltozatokban való (nagyobb mértékű) megmaradása miként hozott létre a magyar nyelvterületen

belül regionális különbségeket, s ebben milyen szerepet játszott a kontaktushatás. *Megőrzött régiségnek* tekintik a szerzők azokat a nyelvi formákat, amely korábban az egész nyelvterületen közhasználatúak voltak, idővel azonban a nyelvterület jelentős részén használati gyakoriságuk csökkent, és ezzel összefüggésben vagy megváltozott a stílusértékük, vagy teljesen kihaltak, miközben a nyelvterület egy kisebbik részén megmaradtak eredeti vagy ahhoz közel eső stílusértékben. A tanulmányban említett és elemzett nyelvi formák az ún. relatív kontaktusjelenségek közé tartoznak; a stílusértékek összehasonlításából próbálták a szerzők a gyakoriságra nézve következtetéseket levonni, és ezáltal megállapítani az adott kifejezés kontaktusfolyamatokkal való kapcsolatát. A megőrzött régiségeket a szerzők három csoportban elemzik: az állandó szókapcsolatok, az összetett szavak, valamint a nemzetközi szavak csoportjában. A kutatás kimutatja, hogy az átvévő nyelvek kétnyelvű nyelvvaltozataiban az egynyelvűekhez képest megváltozik (tipikusan megnő) egy az átadó nyelvben használt nyelvi formára hasonlító kifejezés vagy konstrukció előfordulási gyakorisága. A megőrzött régiségek ezáltal válnak relatív kontaktusjelenséggé, konkrétan: stílusbeli kölcsönszóvá.

Agyagási Klára és Dékány Éva tanulmánya a magyar osztályozós szerkezet kialakulásának kérdésével foglalkozik. Az elméleti felvezetést követően a szerzők a nyelvi kontaktus szerepét vizsgálják az osztályozós szerkezetek kialakulásában (vagy megerősödésében). Tanulmányukban amellet érvelnek, hogy az osztályozós szerkezet az ótörök-ósmagyar együttélés során, nyelvi kontaktus mintamásolással került a magyarba. Az ómagyar-ótörök kontaktusok történeti háttérének rövid áttekintése során bemutatják, hogy milyen osztályozók találhatók a mai csuvasban, és ez alapján részben rekonstruálják az ósmagyar kontaktusnyelvnek, a nyugati ótöröknek az osztályozóit. A magyar és csuvas osztályozós szerkezetek összehasonlítását követően kitekintést kapunk néhány a Volga–Káma areában és Észak-Európában beszélt finnugor nyelvre, bemutatva, hogy a jelentős törökségi hatásnak kitett más finnugor nyelvekben is megtalálható az osztályozós minta, az osztályozók pedig török mintamásolásnak tarthatók. A vizsgált többi finnugor nyelv tehát megerősíti, hogy kapcsolat van az osztályozós szerkezet és a török kontaktus között.

A kötet következő tömbjének tanulmányai az uráli nyelveket ért kölcsönhatásokkal foglalkoznak. Csepregi Márta munkája az északnyugat-szibériai nyelvi areában a magyar nyelv két legközelebbi nyelvrokonát, a hantit és a manysit érő kontaktushatásokat vizsgálja. Az orosz nyelvi hatás már a 16. századtól kezdve érvényesül az összes obi-ugor nyelvjárásban, azonban a periférián élő csoportok természetesen jobban ki vannak téve a szomszédos nyelvek hatásának. A tanulmány kitér a két nyelv birtoklásigéire, megállapítja, hogy mindkét obi-ugor nyelvben egy-egy tranzitív ige vált a birtoklás kifejezőjévé. A továbbiakban részletesen foglalkozik a komi *ke* feltételes partikula átvételével a manysi és hanti nyelvjárásokban. Ez szinte az összes obi-ugor nyelvjárásban felfedezhető, a manysi nyelvjárások esetében azonban a partikula átvételével kapcsolatban globális kódmásolásról beszélhetünk, hiszen a hangalakkal együtt a funkciót is átvették a nyelvek.

Sipos Mária tanulmánya azt a kérdést feszegeti, hogy a kazimi hanti dialektus nonverbális állítmányú mondataiban megfigyelhető neutrális névmás mai előfordulása és gyakorisága az orosz hatásnak tulajdonítható-e. A tárgyalt pronominális elemnek a topik és a predikátum elhatárolásában is van szerepe. A nyelvtervezéssel is összefüggő belső fejlődési folyamat során az orosz minta szándékos vagy akaratlan másolása eredményezte az oroszban használatos névmás hanti megfelelőjének jelentését a nominális állítmányú mondatokban. Az orosz és a hanti definíciós mondatokban a névmásnak nem pusztán a topikot és a predikátumot elhatároló, tagoló szerepe van, hanem prototipikus azonosító funkciója is (a topikot és predikátumot egymáshoz kapcsolja).

Szeverényi Sándor és Sipőcz Katalin két szibériai uráli nyelv (nganaszan és manysi) idéző szerkezeteiben vizsgálja az orosz nyelvi hatást, ill. annak mértékéről, adott esetben hiányáról ad funkcionális magyarázatot. A vizsgált nyelveket alapvetően az egyenes idéző szerkezet jellemzi. Az idéző szerkezetek az uráli nyelvekben mindaddig igen kevésbé voltak kutatva; többnyire marginálisan szerepelnek, a „nagy” nyelveket leszámítva hiányoznak a tipológiai munkákból; a gyakorlati nyelvtanok többsége nem is foglalkozik a kérdéssel. A jelenség vizsgálata olyan szemantikai, pragmatikai, morfológiai és szintaktikai jelenségek együttes ismeretét igényeli, amely anyanyelvi kompetencia hiányában nehezen pótolható. Mindkét vizsgált nyelv előnyben részesíti a két tagmondatos direkt idézést; a manysiban ugyanakkor találunk kötőszó nélküli, két tagmondatos függő szerkezetet, továbbá igeneves szerkezetet is; a nganaszban pedig az evidenciális (reportatív) szolgál alternatívaként.

Speshilova Yulia egy feltételezett morfológiai változó kapcsán figyeli az orosz nyelv hatását az udmurt nyelvre: az akkuzatívusz morfológiai szinten való használatát vizsgálja. Az akkuzatívusz az udmurt nyelvben jelölten vagy jelölés nélkül is megjelenhet egy mondatban. A kutatás célja a nyelvhasználóknak a nem jelölt és a jelölt formákhoz való viszonyulásának kiderítése, illetve annak, hogy melyek azok a változások, amelyek az orosz nyelv hatására keletkeztek. A szociolingvisztikai szempontú megközelítés arra derít fényt, hogy a normatív nyelvhasználatnak az akkuzatívusz rag jelölésére vonatkozó szabályai a beszélt nyelv esetén érvényességüket veszthetik; a kutatás eredményei szerint az adatközlők többnyire figyelmen kívül hagyják a differenciált tárgyjelölést, és akkuzatívuszi raggal jelölt tárgyakat használnak. Ugyanakkor a felmérés azt mutatja, hogy az adatközlők ugyan elfogadják a médiában szereplő akkuzatívuszi tárgyat tartalmazó mondatokat, de nem preferálják azok használatát a saját nyelvhasználatukban.

Fejes László tanulmánya az udmurt nyelv krasznoufimszki és tatisli nyelvjárásának magánhangzó-harmóniáját vizsgáló statisztikai vizsgálatokkal kívánja megállapítani azt, hogy különbözik-e a tatisli és a krasznoufimszki udmurt harmóniája, ill. hogy visszavezethető-e a tatár és a mari magánhangzó-harmónia különbségére. A szerző emellett érvel, hogy bár az udmurt magánhangzó-harmónia külső hatásra jött létre, nem az udmurtra ható nyelvek magánhangzó-harmóniáinak átvételéről van szó. A tatár (baskír) és mari magánhangzó-harmónia bemutatását követően a szerző az udmurt nyelvre tér ki. A tény, hogy magánhangzó-harmóniával az udmurt nyelvjárások közül csak olyanokban találkozhatunk, amelyek erős tatár vagy mari hatásnak voltak kitéve, azt bizonyítja, hogy a vizsgált jelenség idegen hatásra jelent meg. A tatisli és a krasznoufimszki nyelvjárás magánhangzó-harmóniájának bemutatását ez utóbbi vizualizációs eszközzel való elemzése követi. A statisztikai és vizualizációs elemzés alapján valószínűnek látszik, hogy a két udmurt nyelvjárásban egyfajta töredékes magánhangzó-harmónia jött létre, a jövevényszavakkal együtt átvett új fonémadisztribúciójának köszönhetően hasonló rendszer alakult ki.

A magyar nyelvet érő környezetnyelvi hatások kerülnek fókuszba a kötet következő egységében. Benő Attila és Hegedűs Attila tanulmánya egy főként beszélt nyelvi jelenséget vizsgál, amely elsősorban mint a nyelv történetében játszó folyamat érdekes. A *lehet* utáni *hogy* elmaradása megfigyelhető mind a szóbeliségben, mind a szóbeliséghez közel álló írásbeliségben (blogok, reflexiók, kommentek). A szerzők olyan szerkezeteket elemeznek, amelyekben a *lehet* és egy eredetileg mellékmondati státuszú igealak között nem jelenik meg a *hogy* kötőszó. A román nyelvi analóg szerkezetek elemzését követően valószínűsítik, hogy a magyarországi köznyelvben egy, az erdélyi magyar regionális köznyelvet jellemző, az ottani sajtóban és szépirodalmi szövegekben is gyakran előforduló konstrukció másolásáról van szó, amely viszont feltehetőleg román kontaktushatás eredményeképpen alakult ki.

Halm Tamás és Bende-Farkas Ágnes a magyar nyelv erdélyi változataiból ismert *vaegy* [vajegy] szót vizsgálják szinkrón, diakrón és kontaktológiai szempontból. A mai erdélyi köznyelvben három, egymástól eltérő használatát, ill. jelentését ismertetik (*néhány, valami, körülbelül*). A szerzők szerint, bár a *vaegy* elterjedésében és megszilárdulásában szerepet játszhatott a román *vreun* hatása, alapvetően belső nyelvi fejleményről van szó. Ez magyarázhatja azt, hogy a *vaegy* csak a magyar nyelv erdélyi változataiban ismert.

A nyelvi-etnikai rekonstrukció kérdésköréhez szól hozzá Pelczéder Katalin; tanulmányában azt mutatja be, hogy a *Bakonybeli összeírás* magyar nyelvű névanyaga milyen ismeretekkel szolgálhat számunkra a korabeli (11. századi) szláv nyelvi hatást illetően. Helynév-rekonstrukció segítségével vizsgálja a bizonyíthatóan szláv eredetű (szláv névadó v. szláv közvetítő) helyneveket. A tanulmány részletesen elemzi a 11. századi oklevél szláv köznévből vagy tulajdonnévből magyar névalkotással alkotott helyneveit, a szláv köznevekből eredő helyneveket, a szláv személynévekből alkotott magyar helyneveket, valamint a szláv helynévi átvételt. A tanulmány végén a szerző összeveti eredményeit három korabeli alapítólevél anyagával, és megállapítja, hogy a szláv átvételek arányát tekintve a 11. század második felében a vizsgált nyelvterület belsejében a magyar névhasználók és névadók voltak túlsúlyban.

A kötet zárótanulmányaként Piukovics Ágnes és Üstöki Karola írását olvashatjuk. A tanulmány egy empirikus kísérlet eredményeit mutatja be, ez az angol szóhangsúly-mintázatok magyarok általi elsajátítását meghatározó tényezők szerepét vizsgálja percepció és produkció szempontból. A próbakísérlet elvégzése és értékelése után a szerzők arra a következésre jutottak, hogy a köztes nyelvi rendszerek elemzésekor nyelven belüli és nyelven kívüli tényezők együttes hatását kell vizsgálni, ugyanis a különböző hatások részben vagy teljesen felülírhatják más hatások működését. Az előzetes eredmények alapján a szerzők megállapítják, hogy a magyaros („Hunglish”) kiejtés (szóeleji hangsúlyozás), azaz az anyanyelvi transzferhatás, valamint a hiperkorrekció előfordulása nem függ össze a nyelvtudás szintjével (a hipotézissel ellentétben már az egészen kezdő nyelvtanulóknál megjelent). Nyelvi szinttől függetlenül pozitív korreláció fedezhető fel a muzikalitás mértéke és a kiejtési készség között. A tanulmány végén a szerzők a vizsgálat korlátait és a próbakísérlet tanulságait fogalmazzák meg, és a kutatás újraszervezését, megismétlését tervezik a tárgyalt jelenség mélyebb megértéséhez.

A kötethez a kiadó szabad hozzáférést biztosít a PPKE BTK honlapján, ez a következő linken érhető el: <https://btk.ppke.hu/karunkrol/intezetek-tanszekek/angol-amerikai-intezet/elmeleti-nyelveszet-tanszek/tanszeki-kiadvanyok/nyelvelmelet-es-kontaktologia-4-2019>.

VREMIR MÁRTA

Nyelvtudományi és Irodalomtörténeti Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, E. Racoviță 19
vremirmarta@gmail.com

AKTUÁLIS

B. GERGELY PIROSKA (1932–2019)

Megint szegényebbek lettünk. 86 éves korában, augusztus elsején távozott az élők sorából B. Gergely Piroska nyelvtörténész, névtan-kutató professzor. Kolozsváron született. Tanulmányait szülővárosában, a Marianum katolikus lánynevelő intézetben és a Bolyai Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán végezte. Kis kiterővel, hiszen először egy évig orvostanhallgató volt Marosvásárhelyen, mielőtt a magyar nyelv és irodalom tanulása, majd a magyar nyelvtörténet tanítása mellett kötelezte volna el magát.

A 60-as évek végén egy évet Finnországban töltött el ösztöndíjasként, ez nemcsak finn nyelvtudását alapozta meg, hanem világszemléletét, a kutatáshoz való viszonyát is befolyásolta. Amikor Romániában alig nyiladozott az új világ, máris letette voksát az egyetemi hallgatók külföldi ösztöndíjakhoz juttatása mellett. Én magam is Neki köszönhetem azt, hogy személyes történetével sarkallt arra, hogy elfogadjak egy debreceni egyéves ösztöndíjat, meghatározva ezzel egész további sorsom alakulását, amelyért mindig hálás leszek.

Szabó T. Attila tanítványaként kezdte tudományos és oktatói pályáját, és később őt követte a nyelvtörténet oktatójaként. 1956-tól 1990-ig tanított a kolozsvári egyetemen, ahol 1985–1989 között ellátta a tanszékvezetői feladatokat is. Munkásságával, magatartásával a nagy előd példáját követte. Érdekes, számomra izgalmasnak is nevezhető előadásokat tartott úgy, hogy a nyelv történetiségében is otthonos legyen számunkra. Természetesen ez sem volt véletlen, hiszen szerkesztője volt az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárnak már a harmadik kötetétől fogva egészen a végéig, a tizennegyedik kötetel bezárólag, így akár naponta találkozhatott a Tár által életes közelségbe hozott régi erdélyi nyelvvel. Tanulmányok sora tanúskodik arról, hogy a szerkesztett anyagait továbbgondolta, ezeket gyűjteményes kötetben közzé is tette. (*Válogatott tanulmányok az Erdélyi Fejedelemség nyelv- és névhasználatáról*; Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Miskolc, 2012).

Ugyanakkor a Szabó T. Attila által kijelölt másik kutatói csapást is követte: személynév-kutatóként összegyűjtötte és doktori értekezésében feldolgozta Kalotaszeg teljes személynévanyagát. Ebből először 1977-ben *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere* címmel jelentetett meg monográfiát. Később, a témát tovább kutatva, 1981-ben *A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata* címmel, majd 2003-ban *A felekezetek hatása az erdélyi keresztnévhasználatra a reformáció és ellenreformáció korában* és 2005-ben a *Kalotaszeg magyar kereszt- és becenevei* című kötetekben tette közzé legfrissebb eredményeit. 1997-ben *Névtani és nyelvtörténeti vizsgálatok* címmel tanulmánykötetbe gyűjtötte írásait. Köztudott, hogy Romániában a névtudományt igencsak mostohán, sőt ellenséges tudományként kezelték a diktatúra utolsó éveiben, államvizsga témái között rendszeresen választható volt mégis ilyen tárgyú kutatás. Ő indított el és kezdetben irányított engem is a helynévgyűjtés és -feldolgozás útján.

1990-ben nagyot fordult a világ az ő számára is. Elsősorban személyes, családi okok miatt kényszerült Magyarországra telepedni, de ott is a magyar nyelvtudomány és a magyar nyelv oktatása szempontjából fontos tevékenységet fejtett ki, alapító tagja volt ugyanis a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának, diákok nemzedékét tanította. Nagy tudású, önmagával és diákjaival szemben is igényes volt, akiktől pontos tudást és önálló gondolkodást várt el.

Oroszlánrészt vállalt az V. Magyar Névtudományi Konferencia megszervezésében, amely 1995-ben Miskolcon zajlott. Ezen az eseményen debütálhattam jómagam előadóként szintén az Ő biztatására. Máig kellemes emlékem az, hogy milyen szeretettel látta vendégül lakásán a kolozsvári különítményt.

2002-től a Miskolci Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézetének professor emeritusa. Tudományos tevékenységének elismeréseként 1982-ben Csúry Bálint-díjban, 1998-ban Pais Dezső-díjban, 2009-ben a Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár szerkesztőjeként gróf Mikó Imre-díjban részesült.

Sohasem szakadt el szülővárosától, örömmel tett eleget minden felkérésnek, meghívásnak. Rendszeresen vállalt opponensi szerepet a nyelvtörténeti, illetve névtani tárgyú doktori disszertációk védelme alkalmából. Részt vett az Erdélyi Múzeum-Egyesületben tartott névtudományi konferencián, melyet Szabó T. Attila halálának 25. éves évfordulóján szerveztünk 2012-ben.

Kolozsvári látogatásai alkalmával az EME-hez is mindig betért, amelynek tagja volt 1990-től, felkereste volt kollégáit, tanítványait is.

Személyesen is sokat tanultam Tőle, sokat köszönhetek Neki. Kissé szigorú, de ugyanakkor mindig kedves, segítőkész személye hiányozni fog mindnyájunknak.

Kedves Tanárnő, Isten Veled, nyugodj békében!

TAMÁSNE SZABÓ CSILLA
Erdélyi Múzeum-Egyesület
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Napoca 2–4
tcsilla68@yahoo.fr

CZIBULA KATALIN (1963–2019) A szabadság felelősségéről

Amivel a búcsúvételre jöttünk, csaknem elnémító kettősség érzése: egyik a fájdalom, a másik a Czibula Katalinra mindig jellemző életigenlő vidámság emléke.

Tanítványai emberszeretetét, következetességét, lebilincselő előadásmódját, tanári munkája meggyőző erejét; legközelebbi munkatársai, barátai kreativitását, lényeglátó képességét, érzékenységét, szabadságszeretetét, emberségét emlegetik.

„A felelős szabadság élése erős akaratot és minden kockázatot vállaló bátorságot kíván az embertől.”¹ – olvasható dr. Erdő János teológus, később unitárius püspök egy, az 1970-es években írott tanulmányában. Erre a megállapításra építem kedves Kollégánkra, a tudós tanárra emlékező, sokunk gyásza kifejezésére szánt szavaimat.

¹ *Az ember és a világ szolgálatában.* = Dr. Erdő János: *Teológiai tanulmányok.* Unitárius Egyház, Kolozsvár-Napoca. 1986. 237.

Erős akarat?

Egy törékeny asszony válik meg tőlünk, akinek derűt sugárzó szépségét, mint egy bécsi, Delfén nevezetű táncművészt valaha Bessenyei György, csodáltuk. Légiességéről, megjelenése megnyerő voltáról emlékeznek diákjai, ismerősei. Ebben a külsőben azonban hamar láthatóvá vált a lélek szépsége is; szakmája szeretetéből is következő, fiatalosan eleven kíváncsisága, a tudás megszerzéséhez nélkülözhetetlen, kitartó szorgalma, az együttmunkálkodásra való képessége, a gyöngébbekkel való szolidaritás természeté váló, megannyi gesztusa.

Ócsán tanult, majd Budapesten, az ELTE magyar-művészettörténet szakán diplomázott. Egy évnyi középiskolai tanári munka után (Ócsai Bolyai János Gimnázium) óraadó oktatóként dolgozott az ELTE Tanárképző Főiskolája Irodalomtudományi Tanszékén, itt előbb segédmunkatárs, majd munkatárs volt, 1993–96 között adjunktus, majd docens, 2003-tól kezdve az ELTE Bölcsészettudományi Karán docens. 1996-ban lett az irodalomtudomány kandidátusa, témája *Az udvari élet hírei a Pressburger Zeitung hasábjain* volt. 2002-ben Andrea Seidlerrel kiadta a Pressburger Zeitung teljes repertóriumát (*Online Repertorium der Pressburger Zeitung 1764–1780*). A sajtóbibliográfia készítését, a 18. századi magyarországi sajtó tanulmányozását még Tarnai Andor javaslatára kezdte el, később irodalom- és színháztörténészként kamatoztatta. 2013-ban a Debreceni Egyetemen habilitált, tudományos értekezése címe *Az iskolai színjátszás hatása a 18–19. századi dramaturgiára*.

A MTA Régi Magyar Drámakutató Csoportjába 1985-ben kapcsolódott be, olyan kiválóságokkal kezdett együtt dolgozni, mint Alszeghy Zsoltné, Varga Imre vagy az iskoladráma kutatás doyenje, Kilián István, illetőleg Demeter Júlia és Pintér Márta. Az utóbbi hárommal a továbbiakban is kivételes szakmai-baráti kapcsolatban maradt. A *Régi magyar drámai emlékek* sorozatban kiadott kötetek munkálataiban szerkesztőként, lektorként vett részt: *Jezsuita iskoladrámák I.* 1992, *II.* 1995, *Piarista iskoladrámák II.* 2002. Kollégiumi drámagyűjtemények, Budapest, Magyarország: Argumentum Kiadó (2015).

A nem kevés szakértelem kívánó szövegkiadás területén a Kazinczy-oeuvre kritikái kiadására szerveződött, debreceni székhelyű munkacsoportba is meghívták, ennek eredménye a *Külföldi Játzósín* című, Demeter Júliával együtt sajtó alá rendezett kötet 2015-ből. Ugyanazzal a szerkesztőtárral a Katona József kritikái kiadás (korai, német nyelvből fordított drámák) és a csíksomlyói passiók következő kötetén dolgozott.

Minden kockázatot vállaló bátorság?

Mikor legyen az ember bátor, és miféle kockázatokat kellett vállalnia egy tehetséges, szorgalmas, a kirekesztés gondolata ellen is lázadó, cselekvő módon fellépő asszonyembernek?

Az irodalomtanítás módszereit oktatta nem vált a rutin rabjává. „Elkészítő lezsérrel és kreativitással közelített bizonyos problémákhoz. Szerettem azt képzelni, hogy egyszer hasonlítani fogok rá, mert sok mindenben egyetértettem vele” – emlékezett rá közösségi oldalán egyik volt hallgatója.

Másként kellene figyelniük diákjainkra – próbáltam megfejtetni a Kolozsvárt októberben szervezett megemlékezésre küldött, lényére és munkásságára reflektáló üzenetek tartalmát, azt, amely egy váradi középiskolából, az Országos Színházi Múzeum és Intézetből vagy éppen az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti tárából érkezett. Minden szemeszterben elvitte az utóbbi helyekre, források beavató tanulmányozására diákjait. E kutatóhelyeken úgy emlékeznek rá, mint „jelentős irodalom- és színháztörténészre, egy

vérbeli irodalomtanárra, egy, a művészet értékeit és szépségét, az ember és az emberi alkotás eredendő szabadságát értő és mindhalálig képviselő, hirdető” kollégára. Olyan világban, „ahol és az emberekkel bánás gyengéd erejét védünk, folyvást igazolnunk kell [...]” – írta kollégánk –, „Kati velünk küzdött ezekért a fontos ügyekért.”

Külföldi és magyarországi szaklapokban, konferenciakötetekben megjelent dráma- és színháztudományi, illetőleg irodalom- és kultúratudományi tanulmányok szerzőjeként és ilyen profilú kötetek szerkesztőjeként is komoly teljesítmény az övé. Szenvedélyes kutatóról van szó, aki tekintélyekkel, kánonokkal szemben is vállalta álláspontját. Milyen témák felé forduljon a kutató tanár, akinek szakmai látóköre az évek múlásával szélesedik? A módszertan itt alapvető kérdés, ismervé tárgyát, saját, tradicionálist az újjal ötvöző, rugalmas eljárásokat alakított ki.

A női identitás mibenléte foglalkoztatta, a nők jelenéte a művelődésben, művészetben – e jelenlét kritikai vizsgálata. Ezzel kapcsolatos nemcsak a cigány festőnőkre való figyelés és antológiák kiadása, hanem több tematikus tanulmánya magyar és német nyelven, illetve a Kordics Noémivel közösen szerkesztett tanulmánykötet is: *Mesél(het)ő női történetek?! Női narratívák irodalomban, tudományokban és művészetekben*. Partiumi Kiadó – Protea Kulturális Egyesület. Nagyvárad – Budapest, 2011.

Forrásellenőrzései, leletei, erdélyi, felvidéki, sőt párizsi, szentpétervári kutatásai szöveg és jelmez, szöveg és előadásmód kérdéseinek vizsgálatát vetik fel újra. Hogyan függetlenedett a pozsonyi hírlap a bécsi cenzúrázott kormánylapoktól, és hogyan lett európai színházi ismeretek terjesztője? Mikor hunyt el Noverre zseniális bécsi tanítványa és mi következik ebből a táncművészetre és a magyar irodalomtörténetre nézve? Melyek a kéziratos, magyar nyelvű drámaantológiák és variánsaik hogyan módosítják a színháztörténeti szemléletünket? – hogy csak néhányat említsék jelentős tudományos felismerései közül.

Azt is jelenti a kockázatot vállaló bátorság, hogy párhuzamosan több területet is felfedez a kutató, és húséges marad valamennyihez: ilyen a társadalom és a kiszolgáltatott csoportok, a művészet és a társadalom, a szöveg, a színházi produkció és a művészi egzisztencia összefüggése.

Felelős szabadság?

Mit jelent ez? Czibula Katalinnak szabadságra volt szüksége, hogy alkotasson.

Az erudíció itt nem a magányban alkotó lét formájában szemlélhető; élt a döntés lehetőségével: igent mondott munkákra, szakmai együttműködésekre, felkérésekre; egyesületet hozott létre (Protea Kulturális Egyesület néven), ehhez kiadót rendelt (itt adta ki például *Szenvedelmek, szenvedélyek: Kazinczy Ferenc magánvilága* című albumát 2009-ben), kiállításokat szervezett, szakértői munkát vállalt.

Mit is jelent, hogy habilitált főiskolai docens volt az ELTE Bölcsészettudományi Kar Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet Irodalmi Szakmódszertani Csoportjában? Osztatlan tanárszakos diákjainak diákbarát, egyszersmind jövőorientált szakdolgozati témákat ajánlott: *Intermedialitás az irodalomban; A tanórán kívüli oktatási formák lehetőségei; Színházi nevelés, színház és dráma a középiskolai oktatásban*. Tanári, kutatói, végső soron írástudói felelőssége tudatában, egyesek számára talán nem is láthatóan, de – amíg egészsége engedte, mondhatni, mindvégig – szakadatlanul és színvonalasan dolgozott.

A többnyelvűség, a német–magyar drámafordítások, a szöveghagyományozódás, a kommunikációs formák megváltozása, a közép-kelet-európai kulturális cserék témájában nagy számú tanulmányt és tudományos apparátussal ellátott szöveget közölt; a Bécsi

Egyetem Európai és Összehasonlító Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete finnugor tan-
széke vendégtanáraként, de a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemen is; külföldi és
magyarországi tudományos tanácskozásokon kapcsolta a magyar kultúra elemeit az európaiba, a
szélesebb összefüggésekbe, képviselte nemzetközi szervezetekben vagy önállóan bizakodását
a tudás érték voltában, a kultúra értelmes felhasználásában.

Hogy mindezekhez mégis elég erős, bátor, szabad volt-e?

Mert kellett, s akarta: újrakezdő volt. Mondhatni, hamvából is megújuló erejű. Ama
kenyérrel visszadobó fajtából való. Útjáról le nem téríthető, gyakor-i vesszőfutásból is célra
látó. Könnyein át mosolygó, gáncsolókon diadalmaskodó.

Jaj, már múltó, távolodó; megsiratandó, keresendő.

Hiányzó.

Hiányzó.

Kolozsvár–Budapest, 2019 november 5-én.

EGYED EMESE

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar Irodalomtudományi Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
egyedemesek@gmail.com